

Makedonie ve víru Východní otázky od roku 1878

Balkánské národy a rusko-turecká válka 1877–1878

Černá Hora a Srbsko

Černá Hora hned na počátku války obnovila proti Turecku vojenské operace, které byly předtím dočasně zastaveny příměřím. Černohorská armáda celé léto blokovala početné turecké oddíly a poté, co z černohorské fronty turecké velení odvolalo značnou část sil na bulharské bojiště, obsadila na konci září Nikšić a v lednu 1878 také pobřežní města Bar a Ulcinj.

Naopak Srbsko zaujalo zpočátku vyčkávací postoj. I když byl kníže Milan v době neúspěšných bojů u Plevna ruskou vládou vyzýván, aby jeho armáda vstoupila do války, zdál se mu tento podnik vzhledem k vývoji situace příliš riskantní a k vyhlášení války se rozhodl až tři dny po pádu Plevna, kdy již bylo víceméně jasné, že se válečná štěstěna definitivně přiklonila na ruskou stranu. Se zřetelem na to, že již v předcházející srbsko-turecké válce Rakousko-Uhersko Srbsku výslovně doporučovalo nepronikat do Bosny a Hercegoviny, kde by byly dotčeny zájmy monarchie, operovala i tentokrát srbská vojska pouze směrem na východ (údolím řeky Nišavy) a na jih (podél řek Jižní Morava a Toplice), a byla nucena vyhnout se i Novopazarskému sandžaku, který stál v cestě k tomu, aby si Srbsko a Černá Hora na jeho území vytvořilo společnou hranici. V této fázi války postavilo srbské knížectví do boje zhruba 89 000 mužů, jimž pomáhaly četné povstalecké čety, a vázalo tak 85 000 mužů turecké armády posílených četnými oddíly bašibozuků. Síly tedy byly víceméně vyrovnané, a jakkoli byla turecká armáda lépe vyzbrojena, pád Plevna a nezadržitelný postup ruské armády do nitra bulharského území způsobil v jejich řadách dezorganizaci a viditelný úpadek bojového nadšení.

Působení srbské i černohorské armády nebylo s ruským velením zásadně koordinováno a také nebylo regulováno žádnými konvencemi, nicméně se i tak předpokládalo, že se menší spojenci ve všem podřídí rozkazům ruského generálního štábu. Srbským úkolem tak bylo vázat turecké sbory ze západních oblastí a nedopustit jejich přesun na bulharské bojiště. Poslušna tohoto strategického plánu tedy srbská armáda 12. ledna dobyla Niš. Poté, co ruská armáda obsadila Sofii, již vlastně ani nebylo srbské pomoci zapotřebí a srbská armáda proto zaměřila své působení jižním směrem. Po těžkých bojích obsadila Vranje a hodlala pokračovat ve směru dnešního Kosova. Její jednotky vstoupily do východokosovských Gnjilan a hodlaly pokračovat na Prištinu, jejich další postup však byl zastaven zprávou o vyhlášení příměří, jež bylo uzavřeno 31. ledna v Drinopoli, a jaksi automaticky se vztahovalo i na Srbsko a Černou Horu. Od této chvíle pak již byl osud srbských a černohorských válečných zisků cele závislý na výsledcích velmocenských jednání.

Řecko

Také v Řecku, jemuž Británie doporučovala naprostou neutralitu, vyvolala válka značnou odezvu a jeho veřejné mínění bylo válečně naladěno. Radikálové podněcovali nepokoje v Thesálii, Epiru a na Krétě. Zejména v Thesálii se situace vyhrotila natolik, že se tam královská vláda, a to až po uzavření rusko-tureckého příměří, rozhodla vyslat vojenské oddíly, vedena bezesporu snahou alespoň nějak se na válce „přiživit“. A tak, 2. února 1878, překročily jednotky řecké armády hranici osmanské říše. Bylo však již pozdě. Řecká armáda

se totiž v této chvíli ocitla proti porážkou rozhořčené turecké armádě, která ani zdaleka nepozbyla své síly natolik, aby se jí nedokázala postavit, zcela sama. Na její činnost vůči Řecku, které nota bene jednalo na vlastní pěst, se pochopitelně přiměřeně nevztahovalo. Navíc, vzhledem k tomu, že se rusko-turecká válka tentokrát nevedla na moři (Rusko mohlo začít svou černomořskou flotilu, zničenou během Krymské války, znovu budovat teprve od roku 1871), mohl sultán proti Řecku vyslat celou svou válečnou flotilu. Tváří tvář této hrozbě i skutečnosti, že velmoci včetně Ruska nebyly ochotny se za řeckou věc nijak postavit, nařídila vláda premiéra Alexandrose Koumoundourose již 7. února ústup zpět za hranice, což ovšem neznamená, že by různé vzbouřenecké čety v Thesálii i v Makedonii nepůsobily i nadále. Situace se v těchto oblastech uklidnila až začátkem května.

Albánci

Jisté vření způsobily boje Velké východní krize také u katolických albánských kmenů v severních albánských horách, zejména mezi Mirdity, jejichž ambiciózní vůdce Preng Bib Doda hodlal využít černohorsko-turecké války k vyvolání povstání, které by mělo za cíl ustavit jakési severoalbánské knížectví pod jeho vládou. V tom měl podporu i černohorského knížete Nikoly. Povstání však bylo strategicky špatně načasováno. Došlo k němu až na konci roku 1876, kdy boje na černohorské frontě prakticky utichly a Mirditě tak museli spoléhat na vlastní síly. A ty se, jak pokud jde o počet vzbouřenců, tak pokud jde o jejich výzbroj, nemohly v žádném případě měřit s osmanskými oddíly, které byly v časném jaře roku 1877 k potlačení povstání vyslány. Za této situace samozřejmě nepřekvapí, že mirditské čety byly navzdory dokonalé znalosti svého horského prostředí během několika týdnů zcela rozprášeny.

Zatímco na severu albánského území probíhaly tvrdé boje, v jihoalbánském toskánském prostředí krystalizovala jiná myšlenka. Kolem poslance osmanského parlamentu Abdyla bega Frashëriho se v epirské Janině v březnu 1877 ustavil albánský výbor, jenž sestavil program boje za řešení celé „albánské otázky“, v němž se počítalo jak s možností mírovou a spoluprací zejména s Řeckým královstvím, tak i s celoalbánským povstáním. Výboru se jednalo především o to, jak zabránit dělbě území obývaného Albánci mezi nástupnické státy osmanské monarchie. Bylo totiž zřejmé, že v té době sice ještě pouze případné vítězství ruských zbraní a zbraní jeho balkánských spojenců by takového možnosti nahrával. Neúspěšná jednání o spolupráci s představiteli Řeckého království, jehož územní požadavky byly v přímém rozporu s myšlenkou albánských revolucionářů, pak členy albánského výboru jednoznačně přesvědčil o tom, že jejich obavy o rozdělení albánského území jsou více než oprávněné. Upustili proto od myšlenky protiosmanského povstání a soustředili se na možnost vytvoření jednotného albánského vilájetu v rámci osmanské říše. Bylo jim totiž v tu chvíli jasné, že nedělitelnost albánského území může být zaručena pouze v rámci ní. Pravdou ovšem zůstává, že hypotetický „albánský vilájet“ naplánovali maximalisticky a zahrnuli do něj i území osídlené většinou nealbánského obyvatelstva. Na této bázi pak byl v Konstantinopoli vytvořen v prosinci 1877 Ústřední výbor pro obranu práv albánského národa, který na sebe vzal těžký úkol zorganizovat mezi kmenově i nábožensky často nesmiřitelně rozdělenými Albánci masové politické hnutí.

Sanstefanský mír

Po obsazení Plevna překročila ruská vojska navzdory vysoké sněhové pokrývce opět Starou planinu, obsadila, jak jsme již viděli, Sofii, jiná jejich část pak i Plovdiv, 20. ledna vstoupila do Drinopole (Edirne) a směřovala ve dvou proudech jednak ke Gallipolskému poloostrovu, jednak na Konstantinopol. Turecká armáda houfně ustupovala a své rozhořčení si vybijela na místním křesťanském obyvatelstvu. Docházelo tak k četným válečným

zločinům, tím spíše, že s ustupující armádou ze svých vesnic před ruským vojskem masově prchalo i muslimské obyvatelstvo.

Za této situace, kdy hrozilo, že se ruská armáda ocitne před branami Konstantinopole, a získá tím i kontrolu úžin, což ostatně byl, jak jsme viděli i z projevu I. S. Aksakova, dlouholetý ruský cíl, se pochopitelně zkomplikovala politická situace na velmocenském poli. Sultán žádal (od 24. prosince 1877) evropské mocnosti o zprostředkování příměří, čehož se ochotně chopila britská diplomacie. Car však ústy knížete Gorčakova jakékoli zprostředkování odmítal s tím, že se žádostí o příměří se musí na velení ruských armád obrátit přímo velitelé turecké armády, a to jak na Balkáně, tak na Kavkaze, kde se ruským zbráním dařilo s nemenším úspěchem.¹

K podpisu příměří nakonec došlo 31. ledna 1877. Kritika tohoto kroku v osmanském parlamentu také přiměla sultána parlament rozpustit. Ruské velení zastavilo postup své armády na dohled Konstantinopole. Ještě před tím ale vypukla politická krize v Británii. Premiér Disraeli totiž chtěl již 23. ledna poslat k „ochraně britských zájmů“ do Marmarského moře válečnou flotilu. S tímto krokem nesouhlasil ministr zahraničí lord Derby a podal demisi, díky čemuž nakonec byla válečná flotila na cestě zastavena. Nicméně poté, co se ruská vojska skutečně objevila před branami Cařihradu (což ale bylo součástí dohody o příměří), vydal Disraeli flotile znovu rozkaz k vyplutí. Sultán, u něhož však přítomnost britských lodí nedaleko hlavního města říše, jejichž úmysly si nemohl být zcela jist, nevyvolávala zrovna pocity bezpečí, ale flotile nepovolil přiblížit se k evropským břehům, tím spíše, že dostal varování od velkoknížete, že jakmile by se britská flotila přiblížila až k městu, ruská vojska by Konstantinopol neprodleně obsadila. Britská flotila tak zůstala zakotvena nejprve u maloasijského pobřeží, později se ale, bez ohledu na sultána, přemístila v podstatě na až na dohled Cařihradu. Mír mezi Ruskem a Británií tehdy visel skutečně na vlásku a car již chtěl dát rozkaz, aby jeho vojska do města vstoupily. Nakonec jej ale přesvědčili kníže Gorčakov a ministr války Miljutin, aby tak nečinil a na pohyb britských válečných lodí tedy reagoval velkokníže Nikolaj pouze tím, že část armády přesunul k městečku San Stefano (Yeşilköy), deset kilometrů vzdáleného od bran města. Byla to podivná situace, neboť „*žádný ruský velitel nikdy neměl tak blízko k ovládnutí Konstantinopole jako po vojenské strážce neschopný Nikolaj*“,² na druhé straně nebezpečí konfliktu s Británií, na něž by vyčerpaná ruská armáda nebyla schopna adekvátně reagovat, nutila ke zdrženlivosti. I díky tomu došlo 3. března 1878 v San Stefanu k podpisu mírové smlouvy. Její podmínky byly pro Turecko zdrcující. Smlouva zakotvovala vznik Bulharského knížectví zahrnujícího na západě horní Pomoraví a celou Makedonii vyjma Soluně a zasahujícího dokonce až do albánských hor, na severu měl tvořit jeho hranicí Dunaj, na východě Černé moře až po Ahtopol a na jihu Egejské moře mezi ústím řek Mesta a Vardar, bez poloostrova Chalkidiki. Bulharsko sice mělo zůstat formálně ve vazalském poměru k Portě, nicméně na jeho území nesměly být umístěny turecké vojenské jednotky a po dobu dvou let zde měla být ponechána ruská vojska.

¹ Obširné zprávy z kavkazské fronty podával do různých českých periodiky (Brousek, Světozor, Národní listy) válečný korespondent a nadějný spisovatel Bohumil Havlasa (1852–1877), který za tím účelem vstoupil jako dobrovolník do pluku nižněgorodských dragounů (jako dopisovatel již ale bojoval také během hercegovského povstání) a po velmi náročném výcviku (předtím totiž neuměl vůbec jezdit na koni) se účastnil i některých bojů. Na Kavkaze také svůj mladý život skončil: po pádu z koně byl umístěn ve vojenské nemocnici v Aleksandropoli (dnes město Gyurmi v západní Arménii u tureckých hranic), kde onemocněl tyfem a zemřel, pravděpodobně 25. listopadu 1877.

² Palmer, Alan: *Úpadek a pád osmanské říše*. Praha 1996, s. 164.

Bulharsko by svým rozsahem 160 až 170 tisíc km² předčilo i Rumunsko. O státním zřízení v novém bulharském státě se mělo rozhodnout do dvou let: do té doby by spravoval Bulharsko ruský komisař.

Turecko se dále zavazovalo k uznání a rozšíření Srbska a Černé Hory, přičemž ale Srbsko smělo rozšířit své území ani ne na všechny oblasti, které srbská armáda dobyla (s městy Pirot a Vranje a jejich okolím se počítalo pro projekt bulharský), Černá Hora pak měla získat válkou dobytý hercegovský Nikšič a Gacko, dále přístup k moři u Baru a Podgorici, v podstatě oblasti, které válkou dobyla.

Bosna i Hercegovina měly zůstat nadále tureckými provinciemi, ovšem se značnou samosprávou (ve skrytu se ale počítalo i s tím, že by nakonec stejně připadly Rakousko-Uhersku) a také Albánii, Epiru a Thesálii se mělo dostat záruk (pod ruským dozorem) na zlepšení správy pro tamní křesťanské obyvatelstvo. Rusko si již předtím zajistilo od Rumunska vrácení jihozápadní části Besarábie, za což se mělo dostat i Rumunsku uznání úplné nezávislosti, kterou ostatně po vyhlášení války již samo deklarovalo, a měla k němu měla být přičleněna národnostně pestrá Dobrudža, Rusko si navíc vymínilo od Turecka odevzdání některých měst na Kavkaze (Batumi, Kars, Ardahan a pevnost Bayazit).

Berlínský kongres

Se zněním sanstefanského míru nesouhlasily jak Srbsko, tak Řecko a venkonce ani Rumunsko, jehož špičkám se zdála výměna Besarábie za multietnickou Dobrudžu s velkou tureckou a tatarskou muslimskou populací nepřiliš výhodná. Velká nespokojenost panovala také v albánském ústředním výboru, a vyústila nakonec v červnu 1878 ve vytvoření tzv. Prizrenské ligy, zvláštní albánské politické organizace, již založili předáci z velkých albánských měst. Měla zajistit vytvoření zmíněného již jednotného albánského vilájetu. Nespokojenost balkánských států a národů by ovšem sama o sobě na znění sanstefanského míru nic nezměnila, kdyby tento mír nezasahoval také do zájmů velmocí. Vytvořením velkého slovanského státu byly porušeny i dohody ze Zákup a Budapešti s Rakousko-Uherskem. Velké Bulharsko, přes nějž by Rusko mohlo šikovně obejít Úžiny, viděla Velká Británie jako ohrožení svých zájmů ve Středomoří a celá mírová smlouva se jí jevila jako nepřijatelná. Z tohoto rozporu se v průběhu března vytvářelo válečné napětí. Ruské vojsko a anglické loďstvo stály proti sobě u Konstantinopole ve stavu, který byl označován za zatím jen „platonicky válečný“.³ Nakonec proto ruská vláda celkem ochotně přijala návrh velmocenského kongresu, jehož uspořádání nabídl německý kancléř Otto von Bismarck, s tím, že Německo nemá v celé záležitosti žádné zájmy a on že bude vystupovat na konferenci jen jako „čestný makléř“ (byť od něj původně čekala ruská vláda podporu). Cesta ke kongresu však byla poměrně dlouhá a vedla k ní složitá vyjednávání. Hraběti Šuvalovovi se nakonec podařilo v Londýně sjednat s novým ministrem zahraničí Robertem Cecillem, markýzem ze Salisbury úmluvu, na základě níž Rusko slíbilo zmenšení navrhovaného Bulharska s tím, že jeho hranice vytyčí daleko od Cařihradu a Turecku zůstane v Evropě souvislé území (sanstefanské Velké Bulharsko by vlastně znemožnilo pozemní spojení Konstantinopole se západními tureckými državami), a také na Kavkaze, resp. již v Anatólii, pak Rusko netrvalo na všech svých ziscích. Lord Beaconsfield si však dal za svoji ochranu Turecka dobře zaplatit – Británie uzavřela s Portou 4. června úmluvu, podle níž mohla vojensky obsadit Kypr. Tím získala ve východním Středomoří oporu, z níž mohla dobře kontrolovat Suezský průplav. Bez války tak vlastně získala více než Rusko celou svou válečnou mašinerii a za velkých lidských

³ Šusta J.: *Světová politika I*, s. 230

obětí. Při předběžných tajných jednáních došlo také k dohodě o vzájemné podpoře Anglie a Rakouska-Uherska, podle níž měl Londýn podpořit právo habsburské monarchie na Bosnu a Hercegovinu.

Konference se sešla v Berlíně 13. června a jednala do 13. července 1878. Sjel se na ní výkvět tehdejší evropské velmocenské politiky. Doyenem celého jednání byl osmdesátiletý kníže Gorčakov, který ovšem již nebyl pevného zdraví ani myslí, a ruské věci zde příliš nepomohl, jakkoli mu sekundovali další diplomaté v čele s velmi schopným vyslancem v Londýně hrabětem Šuvalovem. Británii zastupoval přímo předseda vlády Disraeli, v té době 74letý a také již zdraví nikoli nejpevnějšího, spolu s novým ministrem zahraničí markýzem ze Salisbury, který nastoupil po lodru Derbym. Ten, jak jsme viděli výše, podal demisi pro svůj nesouhlas s válečnou hysterií premiéra a jeho rošádou s britskou flotilou před Cařihradem. Ani Salisbury však nepatřil k britským „jestřábům“, což ostatně projevil již při jednání v Konstantinopoli a byl víceméně příznivcem dohody s Ruskem. Podunajskou monarchii zastupoval pochopitelně hrabě Gyula Andrassy spolu s Heinrichem von Heymerlem, který Andásyho již za rok vystřídal na ministerském postu. Za Francii se kongresu zúčastnil tehdejší ministr zahraničí William Henry Waddington, známější spíše jako archeolog a numismatik, za Itálii ministr zahraničí hrabě Luigi Córti. Kromě toho každou z velmocí zastupoval i jejich berlínský vyslanec. Pouze Turecko nevyslalo do Berlína delegáty nejvyššího diplomatického ranku. Na kongres, na němž bylo dopředu jasné, že ať již by jednání pro Turecko dopadly sebelépe, vždy bude výsledek znamenat odevzdání podstatné části jeho evropského území do cizích rukou, o válečných reparacích a ztrátě vazalských zemí nemluvě, se nikdo z nejvýznamnějších osobností říše zrovna nehrnul. Proto byl jako zplnomocněný vyjednaváč pověřen vzdělaný, taktní a v diplomacii zběhlý fanariota Alexandros Karatheodoris (turecky Aleksandros Karatodori paša), který se nedlouho po kongresu stal prvním křesťanským osmanským ministrem zahraničních věcí. Ostatně, na všech mírových jednáních, počínaje Karlovickým mírem, sultána vždy zastupoval minimálně jeden fanariota. Paradoxně ani druhý vyjednaváč neměl osmanský původ, ale byl alespoň muslim: turecký maršál Mehmed Ali paša, vrchní velitel osmanské armády v Bulharsku v době ruského útoku (do října 1877), se totiž narodil v Prusku jako Ludwig Karl Friedrich Detroit!⁴ Jednání Berlínského kongresu byli přítomni také zástupci balkánských států – za Rumunsko předseda vlády Ion C. Brătianu a ministr zahraničí Mihail Kogălniceanu, za Srbsko ministerský předseda Jovan Ristić, za Černou Horu vojvoda Božo Petrović Njegoš, bratranec knížete Nikoly, a za Řecko vládní zmocněnec Theodoros Deligiannis – a několik dalších lobbistů z každého balkánského státu. Nikdo z nich ale nebyl připuštěn k jednacímu stolu, ten byl s typickou velmocenskou arogancí určen pouze zástupcům velmocí, a za své národní zájmy tak museli balkánští diplomaté lobovat po diplomatických kabinetech a kancelářích či během různých soukromých schůzek.

Jakkoli se Otto von Bismarck domníval, že kongres skončí nejpozději do týdne, již v prvních dnech jednání se ukázalo, že mnohé velmocenské spory jsou natolik zásadní, že se je nakonec nepodařilo dokonale vyřešit ani za měsíc. Několikrát během kongresu dokonce hrozilo, že bude přerušeno bez jakýchkoli výsledků, což by nejspíš znamenalo novou, v tomto případě již velmocenskou válku.

Výsledky jednání

⁴ Byl potomkem francouzských hugenotů, kteří přišli do Pruska. Jako mladý sloužil na obchodní lodi, z níž v Konstantinopoli uprchl. Ve městě konvertoval k islámu a vychovával jej reformní vezír Mehmed Emin Ali paša. Získal dobré vojenské vzdělání, účastnil se již Krymské války a postupoval v hodnostech až byl 18. června 1877 jmenován maršálem Turecka.

Nejdůležitějším bodem jednání byla pochopitelně bulharská otázka. Existovala sice preliminární rusko-britská dohoda o tom, že sanstefanské Bulharsko bude rozděleno na tři části – Makedonii, která zůstane v tureckém držení, Knížectví bulharské, jenž se stane tributárním státem osmanské říše a autonomní Východní Rumelii – zůstávala však otázka jejich hranic, vnitřního politického zřízení a právech sultána, o něž se vedla žlučovitá jednání. Po Disraeliho minimalistických návrzích již chtěli ruští delegáti kongres opustit, dohodu nakonec zprostředkoval francouzský ministr Waddington za pomoci Bismarcka. Bulharské knížectví tak dostalo i celý sofijský sandžak a přístav Varnu, proti čemuž před tím Disraeli bojovně vystupoval, zatímco ruští delegáti nakonec souhlasili s tím, že se na úkor Východní Rumélie rozšíří pás území kolem Egejského moře, jenž zůstane pod přímou kontrolou Porty. Hranic této autonomní oblasti tak byla posunuta až na rodopské hřebeny. Berlínský kongres tedy nakonec ustanovení Sanstefanského míru o Bulharsku zcela zrušil. Bulharsko vzniklo jen jako severobulharský autonomní státek závislý na sultánovi, a to v rozloze 63 700 km² s 1,5 milionem obyvatel, kdežto jižní Bulharsko, úředně „Východní Rumélie“, s centrem v Plovdivu a o rozloze 32 000 km² mělo být novou autonomní tureckou provincií s křesťanským guvernérem. Makedonie tedy zůstala nadále turecká. Porta sice měla uloženo, aby tu zrovnoprávnila křesťanské obyvatelstvo, ustavila samosprávné orgány apod. Jak se později ukázalo, zadělal Berlínský kongres svým ustanovením o Makedonii na problémy, které vlastně nejsou vyřešeny dodnes a které se v následujících třiceti letech stanou hlavním hybatelem Východní otázky.

Osud Bosny a Hercegoviny byl víceméně jasný. Během jednání šlo pouze o to, jestli okupace má být „dočasná“, nebo „časově neomezená“. Nakonec kongres 28. června jednohlasně svěřil Rakousko-Uhersku „evropský mandát“ k dočasné okupaci, což byl jediný ústupek tureckým vyjednavcům.

Malým balkánským státům Rumunsku, Srbsku a Černé Hoře kongres přiznal plnou nezávislost bez jakýchkoli dalších poplatků sultánovi (turečtí vyjednavci původně navrhovali, aby od nich říše za uznání jejich samostatnosti dostala několik ročních tributů, jinými slovy, aby se balkánské státy z vasalství vlastně vykoupily). U Černé Hory se ostatně jednalo jen o čistě formální akt, protože její nezávislost byla již dávno před tím uznávaná jako *fait accompli* a Rusko a Francie ji jako nezávislý stát považovaly již dávno.

Pokud jde o územní zisky, nejjednodušší jednání se vedla v rumunském případě. Otázka Besarábie byla pro kongres zcela jasná, o tom se vůbec nevedly diskuse a tato poměrně úrodná, ale také strategická oblast tak po 25 letech opět připadla Rusku. Rumunsko získalo již v San Stefanu kompenzaci v podobě Dobrudži, přičemž Francie se na kongresu ještě zasadila, aby byl tento zisk rozšířen ještě o město Silistru a území, ležící nad čarou spojující toto přístavní dunajské město s Magnalií na břehu Černého moře. Rumunsko tak s těmito novými územími nově měřilo 130 000 km².

Mnohem komplikovanější bylo doslova kupecké dohadování o stanovení nových srbských hranic, které nepostrádalo vzrušených a napjatých chvil. Rakousko-Uhersko odmítalo jakékoli šíření Srbska na západ a jihozápad (do Bosny, Novopazarského sandžaku, a dokonce i do Kosova a Metochie). Turecká strana, podporována Velkou Británií, se snažila zamezit průniku Srbska na jih, směrem na Makedonii, Rusko, které nemohlo zapomenout knížeti Milanovi jeho váhání s vyhlášením války během neúspěšného obléhání Plevna, se zase snažilo co nejvíce srbských zisků na východě území přičlenit k Bulharsku. Nakonec se jen díky diplomatickému úsilí Jovana Ristiće podařilo Srbsku udržet alespoň ta území, která obsadilo během své válečné kampaně. Samozřejmě, zadarmo to nebylo. Ristićovi se i na radu Henryho Waddingtona podařilo pro podporu srbských zisků naklonit Gyulu Andrásyho. Za to ovšem musela tato malá balkánská země tvrdě „zaplatit“. V průběhu jednání proto došlo k uzavření srbsko-rakousko-uherské obchodní dohody, která zahrnovala také povinnost výstavby železnice do Niše a dále jednak směrem na Sofii, jednak na Kosovskou Mitrovici

(odkud se předpokládalo spojení do Soluně). Nová železnice měla být pochopitelně napojena na rakousko-uherské dráhy přes most na Sávě a Zemun. O té chvíli se srbská politika prakticky až do převratu v roce 1903, který znamenal pád a zánik Obrenovičovské dynastie, orientovala na Rakousko-Uhersko, což bylo později stvrzeno i obchodní dohodou z roku 1881, jíž se Srbsko připojilo k rakousko-uherskému celnímu prostoru a tajnou konvencí ze stejného roku, jíž se Srbsko zavazovalo ke koordinaci své zahraniční politiky s monarchií (viz níže). S myšlenkami na šíření vlivu do Bosny a Hercegoviny a jižních Uher, kde v oblasti tzv. Vojvodiny žila početná srbská menšina, se ale muselo Srbsko na dlouho rozloučit. Orientace na monarchii sice měla své nesporné ekonomické výhody a zajišťovala snadný odbyt srbské zemědělské produkce, rezignace zejména na Bosnu však v národoveckých kruzích srbského knížectví vyvolalo velké zklamání a bylo i příčinou malé popularity knížete Milana a venkonce i Jovana Ristiće. Na doporučení Rakousko-Uherska tedy byly hranice srbského knížectví byly posunuty na východ a na jih: k Srbsku bylo připojeno Pirotsko, Niško, Vranjsko a Topličko. Územní zisk činil 11 097 km², Srbsko se tak zvětšilo na 48 300 km² a přibýlo k němu 367 000 obyvatel (podle sčítání z roku 1884 žilo v takto rozšířeném Srbsku 1 901 736 obyvatel).

Pokud jde o Černou Horu, spory vyvolávalo hlavně rozšíření země k jaderskému pobřeží, čemuž se opírala zejména habsburská monarchie. Nakonec sice jednání kongresu zmenšilo černohorské zisky, potvrzené Sanstefanským mírem, ale na rozdíl od Srbska a Rumunska mohla být Černá Hora ještě víceméně spokojena. Dosáhla nakonec přístupu k moři u města Bar, byť bez práva držet válečné loďstvo (na nějž by ale knížectví stejně nemělo, spíše byla tato klauzule zaměřena proti tomu, aby mohlo barský přístav využívat ruské loďstvo) získala na její poměry rozsáhlá území s městy Nikšić (další dobytá hercegovská území ovšem musela vrátit, stejně jako přístav Ulcinj), Podgorica, Spuž, Žabljak, Kolašani, Plav a Gusinje. Černá Hora měřila nyní 8 600 km². Srbsko a Černá Hora zůstaly nadále odděleny bosenským sandžakem se sídlem v městě Novi Pazar, v němž mohla habsburská monarchie umístit několik vojenských posádek, aniž by však dostala svolení k jeho okupaci.

Řecko předstoupilo před kongres s požadavkem na připojení Kréty, Epiru a Thesálie, o což se řecká armáda pokusila svým krátkým a neslavným bojovým vystoupením na konci rusko-tureckého knoflíku. Velmoci, včetně tradičního řeckého protektora Velké Británie, který vzhledem ke smlouvě o Kypru nemohl podporovat řecké požadavky, ani kdyby chtěl, zde byly kupodivu jednotné v tom, že tyto ústupky není možno po osmanské říši požadovat. Jediný, kdo se snažil pro řeckou věc plédovat, byl archeolog a milovník antiky Waddington, ale jeho hlas byl příliš slabý. Nakonec přijal kongres jakési „doporučení“, aby se Porta s Řeckem domluvila na úpravě hranice v Thesálii a Epiru. Účastníci kongresu si přitom museli být alespoň ve své většině vědomi toho, že takovýmto „doporučením“ zadělávají na nové problémy.

Albánská otázka zůstala kongresem nedotčena. Nicméně tři dny před zahájením jednání, 10. června se v metochijském Prizrenu sešla více než stovka představitelů především muslimských severoalbánských gegských oblastí (přítomni ovšem byli i albánští představitelé odjinud a menšinově i křesťané), neboť celková situace rozhodně nehrála do albánských karet a nebezpečí dělby území s převažujícím albánským etnikem se po uzavření sanstefanského míru stalo více než aktuální. Vznikla tak tzv. albánská, známější však spíše jako Prizrenská liga, která během svého jednání přijala dokument (18. června), jenž určil základní postuláty fungování společné albánské politiky, směřující především k odmítnutí předávat území osídlené albánským etnikem postosmanskými státy, vytvoření autonomie albánských území v rámci Osmanské říše odmítání zvyšování daní apod. Později k těmto postulátům přibýly i další, které již přímo deklarovaly nutnost ozbrojené obrany práv a území Albánců. Komise ligy pro zahraniční záležitosti, v níž měl hlavní slovo zkušený diplomat Abdyl beg Frashëri poslala do Berlína své zástupce, které však Otto von Bismarck nepřijal a ani memorandum

Disraelimu nemělo žádný efekt.⁵ Na albánské záležitosti zatím nebral ohled vůbec nikdo (to se ovšem mělo brzy změnit a albánská karta se zanedlouho stala žolíkem velmocenských her), jediné, o čem v Berlíně jednali, byla situace v severní Albánii mezi Mirdity, přičemž závěry jednání se ukázaly jako naprosto nicneřikající: Mirditské obyvatelstvo mělo i nadále využívat privilegia a imunity, jakou mělo „*ab abtiquo*“!

Pokud jde o Bospor a Dardanely, potvrdil kongres po bouřlivých jednáních jejich status z předcházejících konferencí, ústí Dunaje pak bylo k ruské nelibosti stavěno pod správu mezinárodní komise, ustavené pro kontrolu svobodné plavby Dunajem již během pařížské mírové smlouvy z roku 1856. Nezměněno ze San Stefana zůstalo i právo Ruska na válečné reparace, nicméně vzhledem k tureckému státnímu bankrotu byla zároveň ustavena expertní komise, která měla dohlížet na splácení osmanského dluhu.

Nedlouho pře zakončením kongresu také vyšla najevo britsko-turecká smlouva o okupaci Kypru, což byl šok zejména pro britské konkurenty ve středomoří, Francii a Itálii. Neoficiální východisko z této situace poskytl francouzskému ministru zahraničí sám Disraeli, podporován Bismarckem, když jako výměnu za Kypr nabídl Francii okupaci Tunisu, požívající v té době v rámci osmanské říše výraznou autonomii! V dubnu 1881 pak také francouzská vojska Tunis obsadila a zaokrouhlila tak francouzské koloniální panství v západní Africe.

Bezprostřední důsledky Berlínského kongresu

Okupace Bosny a Hercegoviny

Již z toho, co jsme výše viděli, je navíc zřejmé, že Berlínský kongres nebyl definitivní tečkou za „druhou východní krizí“. Okupace Bosny a Hercegoviny totiž narazila na odpor velké části muslimského obyvatelstva a malé části pravoslavných Srbů, ostatně jejich povstání tady ani do té doby neskončilo. Jakkoli Gyula Andrássy hovořil o tom, že vojenská okupace Bosny a Hercegoviny bude jen slavnostním „defilé s dechovkou“, ukázalo se, že o defilé rozhodně nepůjde. Dne 27. července vyvolal imám Hadži Loja (jenž byl před tím také odpůrce osmanské vlády a provázela ho pověst „hajduka“) s několika dalšími muslimskými bosenskými osobnostmi proti záměru okupace velké povstání. Habsburská vojska překročila řeku Sávu do Bosny 29. července 1878. Provolání vrchního velitele expedičních sborů, polního zbrojmistra Josipa Filipoviće (v rakouské armádě však výhradně Josefa Philippoviče von Philippsberg) přitom zdůrazňovalo, že intervence je vedena ve jménu civilizace a humanity: „*Vojáci! Občanská válka v nejhroznější formě, boj národnostní a kastovní, nejlitějším fanatismem živený, zuří na hranicích naší monarchie. A vyhání statisíce občanů na půdu rakouskou. J. V. císař, náš nejvyšší vojenský vůdce, nechce, aby země naše se staly dějištěm anarchie. Vojáci! Vaší úlohou jest, se zbrání v ruce, věrni tradicím starého Rakouska, pořádek zavést v zubožené zemi a vaše obětovná, vojenská poslušnost pro rozkazy našeho nejvyššího vojenského velitele, vaše vzorná kázeň jsou mi dostatečnou zárukou ku provedení díla tak vznešeného. Vojáci! Těžký úkol máte, ale vésti vás musí myšlenka, že krev i životy svoje kladete na oltář vlasti, že obětujete rodinné své blaho v zájmu humanity a civilisace, že opouštíte svůj domov, rodinu, své nejdražší, abyste se zbrání v ruce zjednali platnosti zákonům lidským. Nelekejte se obětí, vždyť kyne vám ta jediná myšlenka, že krev, život i statky nepatří vám, ale že patří celku a že krev vaší šlechtetnou vykoupěno bude tisíce lidí z jařma, kteréž po tolik staletí dusí Vaše soukmenovce. Vojáci! Ve váš důvěřuji, že vám nižádná překážka nebude nemožnou. Vojáci! Nevedu vás k vítěznému tažení, ale vedu vás se*

⁵ Melichárek, Maroš: *Národy juhovýchodnej Európy v siločiarach medzinárodnej politiky 1856–1913*. Košice 2020, s. 99–102.

*smrtící zbraní v ruce k drsné práci krvavé v zájmu humanity. Vojáci! Necht' provází nás všechny Bůh a požehnání Rakouska.*⁶

Po tuhých bojích okupační armáda, která nakonec musela být posílena až na 153 000 mužů, dobyla 19. srpna 1878 Sarajevo. Jak psal ve svých vzpomínkách Edmund Chaura, pozdější známý architekt, který jako poručík velel četě 27. pěšího pluku, pokrývalo sarajevské bojiště „přes 450 povstalců mrtvých a 600 zajatých tureckých d'áblů tábořilo obklopeno našim vojskem v ulicích“.⁷ Dobyť Sarajevo ovšem neznamenalo konec povstání, to skončilo po krvavých bojích až v zimě roku 1878.⁸ Za okupaci Bosny a Hercegoviny zaplatila monarchie více než 4 000 zraněnými a 1 000 padlých vojáků.

Vzhledem k předchozímu protitureckému povstání slovanského obyvatelstva a vzhledem k postavení rolnictva za turecké nadvlády se dalo očekávat, že slovanské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny může uvítat změnu státoprávních poměrů své země. V Bosně se však cítila vazba na Srbsko (v Hercegovině zase na Černou Horu) a protože rakousko-uherské okupační vojsko a úřady se podle příkazu z Vídně opíraly především o muslimské velkostatkáře, o „aristokracii“ země, zůstalo postavení „kmetů“, tedy poddaných rolníků, v Bosně a Hercegovině nedále ubohé jako před rokem 1878.

Povstání v Makedonii (Kresensko-razložské povstání)

Zprávy o tom, že Berlínský kongres vrátil území Makedonie (a jeho rozloze viz dále) do správy osmanské říše vyvolala velkou nespokojenost ve východní Makedonii mezi bulharsky cítícím obyvatelstvem. Různé hajducké čety zde působily i před tím, a jejich vojvodové (z nichž nejznámější byl tehdy již pětasedmdesátiletý Iljo Markov Maleševski) se také stali hlavními představiteli výboru, který se rozhodl řešit celou záležitost povstáním. Do čela výboru se postavil ochridský metropolita bulharského exarchátu Natanael (Nešo Bojkikev, 1820–1906). V organizaci povstání pomáhal také spolek Jednota (Edinstvo), založený 29. srpna 1878 Ljubenem Karavelovem a Stefanem Stambolovem v Tárnově na podporu bulharského obyvatelstva Thrákie a Makedonie, které rozhodnutím Berlínského kongresu zůstaly součástí osmanské říše. Spolek ovšem pracoval také politicky a jeho hlavním cílem bylo „sjednocení bulharských zemí“, za něž byly považovány ty oblasti, které byly Sanstefanským mírem původně stanoveny jako součást Bulharska. Povstání vypuklo 5. října 1878 a bylo zpočátku úspěšné, podařilo se mu obsadit řadu obcí včetně městeček Banska a Razlogu v kotlině pod hřebenem Pirinu, nicméně spory o vedení mezi povstanci (do jejichž čela se dostali dobrodružní ruští důstojníci) brzy dokázaly úspěchy zhatit. I jinak ovšem nebyla doba po Berlínském kongresu příhodná a ani ústavodárné bulharské národní shromáždění v Trnovu, tím méně pak Rusko, nehodlaly povstání poskytnout žádnou podporu. Na jaře 1879 tak metropolita Natanael povstalecké čety rozpustil. Jediným výsledkem povstání tak bylo možná až 25 000 uprchlíků před bašibozuckým násilím do Bulharského knížectví.

Válka o Plav a Gusinje

⁶ Chaura, Edmund: *Obrázky z okupace bosenské*. Praha 1893, s. 6–8.

⁷ Tamtéž, s. 53.

⁸ Nálady bojů popsal Chaura velmi barvitě: „Noc na 7. září kryla bojištěm (boj o pevnost Ključ – pozn. V. Š.), na němž kupy mrtvol císařských i povstalců dosvědčovaly urputný boj. Ve směru Turbaliči viděli jsme po celou dobu hořeti nesčetné strážné ohně, a chladný větrík zanášel jako vlna mořská divoký řev z několika tisíců chřtánů tureckých v tábor a stáze naše a v tisícerych slujích odráželo se ozvěnou v tichu nočním „allah i allah“ (jednalo se nejspíš o část šahády – vyznání víry, které zní lá iláha illalláh, což znamená v českém významu Není boha kromě [Boha](#) [Alláha] – pozn. V. Š.). Tamtéž, s. 67.

Ani Černá Hora to neměla s připojením svých zisků, o nichž jednal § 28 berlínské smlouvy, úplně jednoduché. Na problémy narazila zejména v přiděleném jihovýchodním výběžku s městy Plav a Gusinje, který byl víceméně čistě muslimský, osídlený jak slovanskými muslimy, tak muslimy albánskými, kteří se s danou situací nehodlali smířit. Ostatně dokument Prizrenské ligy přímo vybízel k ozbrojenému odporu tam, kde hrozilo uchvácení „albánských zemí“. A jakkoli velká část begovské vrstvy v této kotlině byla slovanského původu, s myšlenkami Prizrenské ligy, na jejímž jednání ostatně bylo i několik muslimských slovanských představitelů, se identifikovala. Sultán, chtěl-li dostát smlouvě, musel oblast obsadit silou. Úkol svěřil maršálu Mehmedu Alimu. V metochijské Đakovici (albánsky Gjakovë) ovšem oddíly Mehmeda Aliho zaskočili dobrovolníci z Plavu, Gusinje a severních metochijských oblastí, kteří přísahali, že svůj vatan (tur. domovinu) Černé Hoře za žádných okolností nevydají. A jakkoli byl Mehmed Ali paša při jednání berlínské konference jako jediný z tureckých vyjednávačů kategoricky proti vydání této oblasti, jako věrný sultánův maršál byl rozhodnut úkol jemu svěřený splnit za každou cenu. V boji se vzbouřenci nicméně našel 8. září 1878 v Đakovici smrt. Další vojsko, které na černoohorské pomezí sultán vyslal tentokrát pod vedením jiného hrdiny rusko-turecké války, Ahmeda Muhtarova paši, který bránil proti útokům ruského vojska pevnost Erzerum ve východní Anatólii, se do akce proti povstalcům nijak nehrnulo, takže se kníže Nikola rozhodl vzít věc do svých rukou. Na podzim a v zimě následujícího roku 1879 tak došlo na pomezí této oblasti k tuhým bojům mezi černoohorskými silami vedenými nám již známým Markem Miljanovem a muslimskými oddíly z Plavu a Gusinje, posílenými ještě Albánci ze sousední Metochie. V bitvě u vesnice Novšiči (černoohorsky) / Nokšiči (albánsky, alb. pravopisem Nokshiqi) utrpěly 4. prosince 1879 oddíly slavného kučského vojvody těžkou porážku, jednu z nejtrpčích v celé černoohorské historii, a také o měsíc později u vesnice Murino na břehu Limu se jim nedařilo lépe.⁹ Byly to vlastně první velké boje Prizrenské ligy. Nakonec musela opět zasednout velmocenská komise

⁹ Při jedné ze svých návštěv Gusinje jsme od potomka gusinjského bajkratara (praporečníka), který se bojů zúčastnil, zaznamenali epickou píseň o této události, již jsme později ve verzi, kterou předkládáme, dohledali i ve sbírce Hasana I. Đanbaljaje *Epske narodne pjesme plavsko-gusinjskog kraja* (Peć 1996, s. 79):

Mark Miljani soko sa Cetinja / pored Ljima čeraše đogina.

Ljim se muti, vojvoda se ljuti, / što mu nosi mrke Crnogorce.

Tu odiva gljeda vodu s Ljima, / plače mlada do neba se čuje:

„Kuku mene, izgibe mi pljeme!“ / Sunce grije, gljeda vojske dvije.

Plav-Gusinje srce od nahije, / pokazalji svoju trimniju.

Plav se sprda sa sedmoro brda / A Gusinje s knjazom na Cetinje.

Přeložit toto epickou píseň do češtiny a zachovat klasický jihoslovanský desaterac není v podstatě možné, protože některá slova nemají v češtině ekvivalent a nelze je tedy přeložit jednoslovně. Jazyk písně je navíc výrazně ovlivněn soužitím slovanských a albánských muslimů v plavsko-gusinjské kotlině: Mark Miljani je albánská varianta jména vojvody Marka Miljanova (zkráceně Marmiljana), měkké *lj* je typické pro albánskou výslovnost, v černoohorských dialektech se na pozicích, které v písni nalézáme, nevyskytuje (Ljim, pljeme, pokazalji, gljeda), trimnija je albánský termín pro junáckou píseň...

Píseň v podstatě přesně popisuje, co se stalo po bitvě u Nivšičů: *Marko Miljanov, sokol s Cetinje* [Marko ovšem nepocházel z Cetinje, ale z kučské vesnice Medun, píseň si tady spíše všimá toho, že byl ve službě černoohorského knížete Nikoly], *cvála podél Limu na bělouši* [slovo *đogin* pochází z tureckého *gökat* s významem světlý kůň. Ze srbských epických písní je ale také znám výraz *Đogin* jako jméno koně legendárního hrdiny Banoviće Strahijni]. *Lim se kalí, vojvoda se zlobí, že mu nese snědě* [zde ve významu mrtvé, utopené] *Černoohorce* [po bitvě přehali Černoohorci přes řeku Lim a mnozí v ní utonuli, sám Makro Miljanov se zachránil pouze díky svému koni]. *Mladá nevěsta hledí do vod Limu* [*odiva* je dialektické slovo, označující dívku, která se provdala do jiného černoohorského nebo albánského kmene], *a nařiká, že je to slyšet až do nebe: Běda, běda, zahynul mi celý rod* [v bitvě padlo nejvíce mužů z kmene Vasojevićů, byla tedy provdána nejspíš z tohoto kmene do Plavu]. *Slunce hřeje na dvě vojska. Plav a Gusinje jsou srdce nahije* [nahije byla v turecké správě část okresu, snadžaku], *a zpívají svoji píseň* [ukázaly svoje bojové umění]. *Plav se kmenům z Brda směje* [Brda jsou historickou oblastí Černé Hory v níž žilo sedm černoohorských kmenů Bjelopavličů, Bratonožičů, Vasojevićů, Kučů, Moračanů, Piperů a Rovčanů, proto se v písni hovoří o „sedmero brd“], *a Gusinje knížeti z Cetinje.*

v Berlíně, která nabídla Černé Hoře místo Plavu a Gusinje kompenzací v podobě území mezi Skadarským jezerem, řekou Bojanou a Jaderským mořem s přístavním městem Ulcinj, kterou sice Černohorci předtím ve válce dobyli, ale z níž se museli ustavením Berlínského kongresu stáhnout. Velmoci si nemohly dovolit blamáž a zpochybnění jejich dohody, a tak prosazení této výměny rázně prosazovaly. Ani tato změna však neprobíhala bez odporu místního obyvatelstva, které se proti svému osudu, dohodnutém někde daleko v Evropě, vzbouřilo a Ulcinj vojensky obsadilo. V Británii se ovšem v mezidobí dostala k moci liberální strana a nový premiér William Gladstone, jak jsme již dříve viděli, nebyl ani zdaleka tak vstřícný k Turecku jako jeho konzervativní předchůdce a rozhodně nehodlal vytvářet další kompromisy. Pod vedením britského admirála se tak na jeho popud v Jaderském moři shromáždila mezinárodní velmocenská flotila, rozhodnuta prosadit výměnu i silou. Osmanská vláda před touto hrozbou kapitulovala, její vojenské oddíly se samy vypořádaly s povstanci a 26. října 1880 předaly město černohorským jednotkám vedeným vojvodou Božou Petrovičem. V konečném důsledku lze říci, že na neústupnosti obyvatel Plavu a Gusinje Černá Hora nakonec vydělala. Místo těžce dostupné a vysoce položené horské kotliny s obyvatelstvem, které by se černohorské vládě ještě dlouho vzpíralo, získala další kus pobřeží a kontrolovala značnou část Skadarského jezera! Nově měřila 9 475 km², zatímco před konfliktem její rozloha činila 4 400 km²!

Rozšíření Řecka

Velmocenská hrozba silou nakonec přiměla Portu jednat také s Řeckem, jakkoli se poměrně oprávněně domnívala, že tento velmi podivně a neurčitě formulovaný bod Berlínského kongresu nebude muset splnit, tím spíše, že Řecko se války neúčastnilo a při jeho pokusu o obsazení Thesálie a Epiru říše účinnou hrozbou přinutila jeho oddíly k ústupu. Rozhovory na toto téma mezi Tureckem a Řeckem se dostaly do slepé uličky, takže celou věc nakonec opět vyřešil velmocenský zásah, jenž rozhodl, že v průběhu roku 1881 musel říše předat Řeckému království celou Thesálii a malou část Epiru. Řecko tak bez boje a krveprolití získalo 13 394 km², tedy více, než vybojovali za cenu velkých obětí jak Srbsko, tak Rumunsko!

Albánská otázka

Po Berlínském kongresu, který, jak jsme viděli, albánské záležitosti zcela ignoroval, přerostla Prizrenská liga v národně emancipační albánské hnutí, požadující sjednocení albánských území – podle ideologů ligy tehdejších osmanských vilájetů skadarského, kosovského, bitolského a janinského – do jednoho vilájetu s výraznou autonomií. Liga se tedy snažila o důslednou obranu práv a území Albánců, k čemuž organizovala i vlastní ozbrojené skupiny. Ač výrazně muslimsky orientována, vytýčila v podstatě národní albánský program, nazývaný později jeho protivníky také jako ideologie Velké Albánie. Metochie se tak vlastně stala kolébkou albánských národně obrozeneckých a osvobozenecských snah, a je za ni považováno Albánci, ať již žijí na Balkáně kdekoli, dodnes. Prizrenská liga se brzy pro svoji neústupnost, jež byla vidět jak při konfliktu v Plavu a Gusinji, tak v Ulcinji, stala říši nepohodlnou. V zimních měsících roku 1880 dokonce přerostly občasné ozbrojené střety ligistických bojůvek s osmanskou mocí do rozsáhlého ozbrojeného povstání, které sultán kvalifikoval jako „*první nacionalisticky motivovanou vzpouru svých muslimských poddaných*“. Oddíly ligy pod vedením jednoho z předních členů Prizrenské ligy, Sulejmana Vokshiho, obsadily velmi rychle téměř celé Kosovo a Metochii, získaly do své moci Skopje a chtěly táhnout i na sever k Novému Pazaru. V dubnu 1881 pak vyslala Prizrenská liga

memorandum představitelům evropských zemí, ve kterém požadovala uznání albánské autonomie v rámci Turecka a ochranu Albánců před tureckou brannou mocí. Velmoci se samozřejmě albánskou otázkou nezabývaly a trestná výprava Derviše paši ještě téhož měsíce vtrhla na Kosovo a povstání za velkých obětí ligistických bojovníků do léta roku 1881 zcela rozprášila. Přední vůdci povstání byli posláni do vyhnanství, poslanec Abdyl beg Frashëri byl odsouzen k trestu smrti, nakonec jej však sultán omilostnil. Z vězení vyšel ideolog ligy v roce 1885. Myšlenky ligy však porážkou povstání, jak uvidíme níže, nezanikly.

Důsledky Berlínského kongresu

Čestný mír?

Když se lord Beaconsfield vrátil z Berlína do Británie, prohlásil, že přiváží „čestný mír“. O rovných šedesát let později si z něho vzal příklad jiný britský premiér, který pronesl téměř totožná slova poté, co se vrátil z Mnichova. Z britského pohledu byla ovšem Disraeliho slova, na rozdíl od nabubřelého prohlášení lorda Chamberlaina, víceméně pravdivá: Vítězem rusko-turecké války se totiž ve skutečnosti stala Velká Británie. Kromě přímého zisku Kypru dosáhla i dalšího velkého diplomatického úspěchu: Jakkoli Rusko získalo poměrně rozsáhlá území na Kavkaze a Besarábii, byla jeho pověst jako vítěze války pošramocena, muselo se vzdát velkého Bulharska, které by zaručilo jeho bezprostřední a dominantní vliv na Balkáně a také možnost obejít „zakleté“ Úžiny. Válka tak pro Rusko skončila velmi neuspokojivě, a zejména ve slavjonomofilských kruzích, které ostatně Rusko do války vtáhly, se projevovala velká nespokojenost. Anglická převaha ve Středomoří tak zůstala bez konkurence. V důsledku ruského neúspěchu na kongresu se také rozpadl spolek tří císařů a zvýšilo se rusko-rakousko-uherské napětí, což, jak se později Disraeli chlubil, byl také jeden z cílů britské diplomacie v Berlíně. Na ruském válečném úspěchu a diplomatickém neúspěchu se ostatně přizpůsobily i další velmoci. Habsburská monarchie se definitivně usadila na Balkáně a Francie, jaksi mimochodem, získala možnost připojit Tunis.

Ne všichni v Británii však chápali Disraeliho „čestný mír“ jako čisté vítězství. Ve své publikaci *Disraeli, Gladstone And The Eastern Question* (London 1935) psal eminentní znalec středo a jihovýchodoevropských poměrů Robert William Seton-Watson o náladách v kruzích kolem Wiliama Gladstona, v nichž se tehdy hovořilo o tom, že jde o mír, jenž je zdravým rozumem nepochopitelný a o čest, jíž se chlubí zloději...¹⁰

Britský historik Alan John Percivale Taylor v roce 1954 ve svém díle *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918* (Oxford: Clarendon Press, 1954) při hodnocení Berlínského kongresu a berlínské mírové smlouvy, která, s výjimkou níže uvedených případů platila vlastně až do roku 1913, poznamenal, že pokud by účastníci kongresu schválili Sanstefanský mír, možná by osmanská říše i habsburská monarchie přežily do dnešních. Britský ministr zahraničí lord Solisbery pak podle něj již koncem roku 1878 prohlásil, že na jihu Balkánu sice obnovili chabou osmanskou vládu, nejspíš však pouze na krátko, neboť se dlouhodobě stejně nemůže udržet...¹¹

Český historik Josef Šusta hodnotil Berlínský kongres mj. tak, že „to, byl chvatný kompromis, který nepřispěl nikterak k trvalému rozřešení východní otázky a zanechával mnohý zhoubný kvas [...]“ s tím, že se „důsledky věci projevíly ovšem vzápětí v dalším vývoji věcí evropských.“¹²

¹⁰ Citované podle Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 393.

¹¹ Citované dílo, s. 253.

¹² Šusta, J.: *Světová politika I*, s. 236.

Velmocenské vztahy po Berlínském kongresu

Rozpory v pohledu na řešení poměrů na Balkáně anebo v celé osmanské říši Berlínský kongres nevyřešil, otázka co dál s Tureckem, klíčový problém Východní otázky, zůstávala aktuální i po něm, nicméně v 80. letech vznikla v Evropě poněkud jiná konstelace sil. Především Rusko už nestálo izolováno od ostatních států jako za Krymské války a v letech po ní. Prusko-francouzská válka zостřila protiklady mezi Německem a Francií, což na jedné straně dávalo Francii i Rusku podněty ke vzájemnému sblížení, ale Rusko zároveň nechťelo přejít do otevřeného nepřátelství vůči Německu nebo proti Rakousko-Uhersku. Hlavním protivníkem Ruska zatím zůstávala stále Velká Británie, v tuto dobu ani ne tak kvůli balkánským záležitostem a Turecku, ale kvůli rozporům a rozhraničení v Asii, zejména v Afghánistánu, kam Rusko i Velká Británie usilovně pronikaly.

Velkou změnu ve vztahu k Turecku zaznamenala Anglie, která si znepřátelila Turecko obsazením Egypta v roce 1882. Do „východní politiky“ vstupovalo po roce 1878 aktivněji než doposud Německo, které dalo sultánovi a Portě najevo svou přízeň: do Turecka zesílil příliv německého kapitálu a působili tu (od roku 1881) i vojenští instruktoři.

Rozpory mezi velmocemi byly však natolik navzájem vyrovnávány, že i v tajných smlouvách se partneri zavazovali k udržení *statu quo* (anebo ke společnému postupu) v Turecku a vůbec v celé jihovýchodní Evropě.¹³ Tak vyzněla i obnovená „smlouva tří císařů“, resp. Německa, Rakousko-Uherska a Ruska z roku 1881, v níž si Rusko zajišťovalo souhlas partnerů s tím, že Turecko nadále nebude dovolovat průjezd válečných lodí Dardanelami (Rusko se tak bránilo před případným útokem anglického loďstva). Rusko se ovšem zase zavázalo, že nebude bránit tomu, aby Rakousko-Uhersko proměnilo okupaci Bosny a Hercegoviny v úplnou anexi a aby popřípadě vzalo do svých rukou i správu novopazarského sandžaku (oddělujícího Srbsko a Černou Horu), kde sice byly ve čtyřech městech umístěny rakousko-uherské jednotky, ale jinak byl sandžak pod suverenitou sultána. Rakousko pak na oplátku připouštělo možnost sjednocení Bulharska. Smlouvu v červnu 1881 už ovšem podepisoval car Alexandr III, neboť jeho otec, jenž jednání vyvolal, podlehl 13. března 1881 atentátu.

Poměr Rakousko-Uherska a Ruska se však obnovenou smlouvou nestal srdečnější, už jenom proto, že se habsburská monarchie poté, co okupovala Bosnu a Hercegovinu, umístila své jednotky v Novopazarském sandžaku, uzavřela pro ni výhodné smlouvy v roce 1881 se Srbskem (více viz níže), v roce 1883 s Rumunskem¹⁴ a udržovala přátelské vztahy také s Řeckem, stala na Balkáně vlastně hegemonek, zatímco Rusko vsadilo vše na Bulharsko, které se postupně začalo z jeho moci vymykat. Cara a ruské panslavistické kruhy ovšem dráždil také postup rakousko-uherské vlády proti pravoslaví v prostředí uherských Ukrajinců a v Bosně a Hercegovině. Přesto však Alexandr III. v roce 1884 prodloužení smlouvy tří císařů ratifikoval. Zřejmě tu působily rozpory mezi Ruskem a Anglií v oblasti hranic Persie, Afghánistánu a Indie: tyto rozpory totiž hrozily v létě 1885 přerůst málem ve válečnou srážku. Fungování spolku nicméně pomalu upadalo, až se kvůli bulharské krizi 1885–1887 (viz níže) definitivně rozpadl. První se odloučilo Rakousko-Uhersko. I po bulharské krizi se však udržela v ruské zahraniční politice strana, která si přála dodržet dohody a přátelské vazby s Německem. Zejména v tom byl velmi úporný tehdejší ruský ministr zahraničí Nikolaj Karlovič Girs a ruský vyslanec v Berlíně, hrabě Pavel Šuvalov. Car nakonec souhlasil s

¹³ Dne 7. října 1879 uzavřelo Německo a habsburská monarchie tajný obranný vojensko-politický spolek, později známý jako Dvojspolek, s výrazným protiruským zaměřením. Dvojspolkem se Německo snažilo zabezpečit před případným rusko-francouzským spojenectvím a monarchie v něm doufala nalézt protiváhu proti svému nejnebezpečnějšímu protivníku na Balkáně. Jakkoli byl v roce 1881 obnoven spolek tří císařů, na podstatě Dvojspolku to nic nezměnilo.

¹⁴ Paktem s rumunským královstvím se monarchie zavázala pomoci Rumunsku, bude-li bezdůvodně válečně napadnuto, a Rumunsko se naopak zavazovalo pomoci Rakousku-Uhersku, stalo-li by se obětí ruské agrese.

uzavřením tajné tzv. smlouvy o zajištění (Rückversicherungsvertrag), k němuž došlo 18. června 1878. Ve smlouvě Německo uznalo „historicky získaná práva Ruska na Balkánském poloostrově“, zejména jeho nároky na rozhodný vliv v Bulharsku a Východní Rumelii a také právo Ruska „převzít ochranu vjezdu do Černého moře“, bude-li bezpečnost ruské říše ohrožena. Jinak ovšem vztahy Ruska a Německa zůstaly nadále dost chladné, ale protože Rusko provádělo či pokračovalo v té době ve své kolonizaci Střední Asie a Sibíře (projekt železnice k Tichému oceánu), nemělo zhoršení či ochlazení německo-ruských vztahů za následek zesílení rozporů těchto velmocí v „balkánské otázce“. Cara Alexandra III. se však osobně dotýkalo, že nový německý císař Vilém II. okázale navštívil roku 1889 sultána a že Němci zvyšovali své finanční a průmyslové pronikání do Turecka.

V 80. letech začala aktivně vystupovat ve východní otázce také Itálie. Mladé Italské království se snažilo budovat vlastní koloniální říši. Se svými zájmy narazila Itálie roku 1881 v Tunisku na koloniální zájmy Francie, které, jak jsme viděli výše, byl na Berlínském kongresu ze strany německého kancléře, a také markýze ze Salisbury umožněn „případný“ postup do Tunisu, který byl stále alespoň de iure vazalem osmanské říše. Francouzská vojska, překročila hranice Tunisu ze sousedního Alžíru v dubnu roku 1881. Jako záminku, ovšemže velmi plytkou, poskytly francouzské diplomacii loupeživé útoky beduínů z Tunisu na alžírské území, které tam ovšem byly zcela běžné. V květnu tuniský vládce Muhammad III. al-Husain – Sadok Bey, který se pochopitelně nějakého odporu proti velmoci nemohlo odvážit, podepsal smlouvu o francouzském protektorátu nad Tunisem. Vrchního práva sultána se sice okupace neměla nijak dotýkat, bylo však zřejmé, ostatně jako v případě bosenském, že v Tunisu už sultán žádné ingerence mít nikdy nebude... Byť proti francouzské okupaci propukla ve vnitrozemských oblastech Tunisu vzpoura, opět podobně jako v Bosně a Hercegovině, na další vývoj událostí nemohla mít žádný vliv.

Na obranu proti Francii se tak Itálie připojila k Dvojspolku Německa a Rakouska-Uherska, který vznikl v roce 1879, ještě před obnovenou smlouvou „tří císařů“ a ukázal se také mnohem trvanlivější (až do roku 1918) než německo-rakousko-ruské smluvní partnerství. Smlouvou z 20. května 1882 mezi třemi signatářskými státy tak vznikl Trojspolek. V něm se mj. signatáři zavazovali (šlo ovšem o tajnou dohodu a její jednotlivé body vyšly najevo až po první světové válce), že by Německo a Rakousko-Uhersko poskytlo Itálii pomoc proti nezaviněnému útoku Francie, a naopak, Itálie se zavazovala k pomoci Německu při útoku ze strany Francie, všechny signatářské státy pak k tomu, že poskytnou vojenskou pomoc, pokud by se kterýkoli z nich stal cílem útoku dvou mocností. A Itálie se jako člen Trojspolku také hned domlouvala na svých nárocích na část dědictví po osmanské říši s Rakousko-Uherskem: nárokovala si vliv v Albánii a měla v úmyslu získat i některé ostrovy v Egejském moři, v Africe měla zájem o Tripolisko a o Cyreneiku, a jak uvidíme dále, také kvůli těmto oblastem nakonec s osmanskou říší v roce 1911 válčila. Se souhlasem Německa si zajišťovala Itálie své nároky na podíl z tureckého dědictví také jednáním s Anglií. Itálii a Anglii spojovaly zájmy proti Francii, Anglie pak byla v napjatých vztazích s Ruskem. Roku 1887 proto uzavřely Itálie a Anglie dohodu o tom, že se budou vzájemně konzultovat a podporovat při řešení sporů ve Středozemním moři. Oficiálně šlo o udržení *statu quo*, k němuž se hlásilo také Rakousko-Uhersko. A tak se habsburská monarchie připojila k tomuto ujednání, jež se týkalo celé „východní oblasti“, nicméně jehož hlavním cílem bylo „zabránit rozpětí některé z velmocí na újmu ostatních“. Že byla tato formulace namířená proti Rusku je nábíledni.

A tak když byl roku 1891 obnoven Trojspolek (smlouva mezi třemi signatáři se pravidelně prodlužovala – k dalšímu prodloužení došlo v roce 1902 a 1912, a vždy byla doplněna o nová ujednání), souhlasil car Alexandr III. s politikou sblížení s Francií. V letech 1893–1894 tak byly podepsány mezi Ruskem a Francií vojenské smlouvy, jež se však Balkánu přímo netýkaly: mohly ovšem být pro Rusko příznivé, kdyby mělo dojít k nějakému řešení „východní otázky.“ Rusko na základě těchto smluv také získalo od Francie velké

finanční půjčky, jež dosáhly až astronomické výše dvou miliard rublů. Francouzsko-ruské spolenectví vydrželo vlastně až do bolševické revoluce a bylo základem pro vznik pozdější Trojdhody. Smlouva o zajištění s Německem tak definitivně padla, tím spíše, že ji v roce 1890 již neprodloužil ani Vilém II.

Balkánské státy po Berlínském kongresu

S výsledkem kongresu nebyl na Balkáně spokojen nikdo. Spory velmocí o vliv na Balkáně, zužující se po kongresu do značné míry na problémy rusko-rakousko-uherské, měly v regionu svůj pendant v maloimperiální politice nástupnických států osmanského impéria, které toužily po rozdělení zbytku evropského území říše mezi sebe, bez toho ovšem, aby se, stejně tak, jak činily velmoci, ohlížely na národnostní složení území, o něž jim šlo, tím méně, aby se řídily přáním tamního obyvatelstva.

V Rumunsku, jakkoli se podílelo na vítězné válce velmi účinně zejména během obléhání Plevna, byli celkovým výsledkem kongresu zklamáni. Výměna Besarábie za Dobrudžu se nezdála příliš atraktivní. Není proto divu, že se rumunská vláda po čase rozhodla hledat mezi velmocemi jiného spojence než Rusko, které se navíc zachovalo takto nevděčně. V říjnu 1883 tak rumunský ministr zahraničí Dimitrie Sturdza podepsal s ministrem zahraničí Rakouska-Uherska Gustavem Kálnokym tajnou smlouvu o přátelství, v níž se obě strany zavazovaly, k vzájemným diplomatickým konzultacím s tím, že bude-li Rumunsko bez vlastního přičinění napadeno, přijde mu monarchie na pomoc, pro Rumunsko recipocita platila, jen pokud by šlo o napadení těch částí monarchie, které s ním bezprostředně sousedí. Ke smlouvě se přidalo i Německo, a je tedy zřejmé, že byla zaměřena proti Rusku.

Nespokojenost dávali najevo v novém Bulharsku, jejichž stát se měl podle ruských záměrů v San Stefanu prostírat na západě až k jezeru Ochridskému a na jihu k Egejskému moři (bez Soluně). Efemérní sanstefanské Bulharsko, o jehož hranicích se před rusko-tureckou válkou neodvažovali snít ani nejradikálnější bulharští národovci, se tak z ničeho nic stalo středobodem bulharského národního snu, který se v průběhu následujících osmdesáti let po Berlínské kongresu snažili neúspěšně naplnit bulharští panovníci a vlády, čímž způsobili na Balkáně velké otřesy.

Posun bulharského národního zájmu na jih a západ vyvolával pobouření v Řecku, jehož nacionalistické kruhy začaly být mimořádně citlivé na „panslavismus“ již od doby vyhlášení bulharského exarchátu (viz *Východní otázka I.*, s. 109–110). Ekumenický konstantinopolský patriarchát byl v řeckých rukou, a protože bulharskému exarchátu měly podléhat skoro všechny diecéze v Makedonii, považovali v Řecku tuto skutečnost jako těžkou „národní“ ztrátu.

Také v Srbsku, jakkoli knížectví získalo rozhodnutím Berlínského kongresu více území, než bylo plánováno Sanstefanským mírem, se cítili být bulharskými aspiracemi směrem do Makedonie ohroženi. Zacílení další srbské územní expanze na jih, které se stalo po rakousko-uherské okupaci Bosny a Hercegoviny jediným možným a bylo takto během vlády Obrenovićů rakousko-uherskou diplomacií i usměrňováno, nutně vedlo ke střetu bulharsko-srbských zájmů právě v Makedonii.

Vzájemné vztahy tří balkánských nástupnických států osmanské říše tak záhy začala nově otravovat makedonská otázka, která byla nechtěným levobočkem kongresu. Všechny viděly možnost svého rozšíření směrem do Makedonie – na území s řadou bohatých měst

včetně Soluně, v němž vedle sebe žilo slovanské, turecké, řecké, albánské, vlašské a židovské obyvatelstvo, pravoslavní křesťané, podléhající jurisdikci cařihradského patriarchátu i patriarchátem neuznaného bulharského exarchátu, muslimové i vyznavači judaismu...

Každý z nástupnických států se mohl ohánět „historickým právem“ na tuto oblast: patřila jak do Byzantské říše, byla také v kratších historických etapách centrem jak bulharského, tak srbského středověkého státu. Získání Makedonie tak mohlo být jak naplněním řecké „velké ideje“, tak naplněním vize obnovení velkého (Dušanova) Srbska, tak, nejčerstvěji, naplněním ideje sanstefanského Bulharska, právě na berlínském kongresu zamítnutého. Poměrně masivní přítomnost vlašského obyvatelstva nakonec způsobila, že se do makedonské otázky zapojilo také Rumunsko, jakožto „ochránce práv“ románsky mluvících Vlachů (či Cincarů).

Uvedené skutečnosti tedy pomáhají vysvětlit, proč balkánské státy nepostupovaly ve třicetiletí po Berlínském kongresu proti osmanské říši jednotně, ba právě naopak. Lze tedy v podstatě konstatovat, že berlínský kongres národnostní otázku na Balkáně jen přiostrčil. Ani na jiných místech se ale nové rozhranění Balkánu nesetkalo s pochopením, a tak nebude příliš přehnaným tvrzením, že bezprostředním důsledkem tohoto „čestného míru“ byly i srbsko-bulharská válka v roce 1885, bosenská krize v roce 1908, dvě balkánské války na počátku druhého desetiletí 20. století a venkoncem také osudné sarajevské výstřely.

Evropské Turecko po Berlínském kongresu

Berlínský kongres nepřispěl ani k uklidnění vnitřních poměrů v těch evropských částech osmanské říše, které jí zůstaly. Velmoci si sice vymohly na turecké vládě slib, že bude provádět ve prospěch svých křesťanských poddaných příslušné reformy, nicméně odpor muslimského obyvatelstva, pobouřeného potupnou porážkou, byl splnění této slibu na překážku, i kdyby to Porta s reformami myslela skutečně vážně, a i kdyby velmoci na provádění reform skutečně měly zájem.

Až do Velké východní krize z let 1875—1878 zahrnovala osmanská říše v jihovýchodní Evropě s výjimkou kontinentálního Řecka a malé Černé Hory ostatní území až k Dněstru (v tomto případě ovšem pouze příbřežní cíl u Černého moře), Dunaji a Sávě, dále k jižní části pobřeží Jadranu a na jihovýchodě k pobřeží Egejského moře, byť pravda, některá území ovládala pouze de iure, nikoli de facto, protože do záležitostí autonomního srbského knížectví a rumunského knížectví se kromě vybírání tributu prakticky vměšovat nemohla. Rok 1878 tedy znamenal pro osmanskou říši v jihovýchodní Evropě a také jinde (Kypr, pak Egypt) značnou územní ztrátu, nicméně Berlínský kongres přece jen Turecku vrátil část území, které mělo podle Sanstefanského míru připadnout Bulharsku a také Srbsku a Černé Hoře, popřípadě které mělo dostat částečnou autonomii (Thesálie a Epir). Přes všechny územní ztráty tak nadále zůstávalo v přímém držení osmanské říše asi 180 000 km², nepočítáme-li, že nominálně byly stále součástí Turecka také Bulharsko (i s Východní Rumélií 96 500 km²) a Bosna-Hercegovina (51 000 km²). Rozlohou svého území v jihovýchodní Evropě tak osmanská říše stále zůstávala největším balkánským státem, což však velmocem nezabránilo, aby ji vyhostili ze svého velmocenského koncertu, do jehož orchestru slavně vstoupila po Krymské válce.

V důsledku špatné hospodářské situace nebylo Turecko s to vyrovnávat své zahraniční dluhy a jiné závazky (tureckým vyslancům na berlínském kongresu se sice nepodařilo zabránit ustavení válečných reparací Rusku, nicméně carská říše ani příliš nepočítala s tím, že by platby byly pravidelné a nevymáhala je). Část dluhů říše dokonce na sebe byly nuceny převzít i vazalství zbavené balkánské státy (tedy všechny, s výjimkou Řecka) a také autonomní Bulharské knížectví, nic z toho však nakonec nemohlo zabránit státnímu bankrotu. Sultán byl proto nucen v prosinci 1881 přijmout zřízení mezinárodní správy osmanského státního dluhu, což prakticky znamenalo úplné podřízení finančních záležitostí říše cizině. Ve správní radě této organizace byli osmanští finančníci vedle britských, francouzských, nizozemských, italských, německých a rakousko-uherských zástupců v menšině, což se ale nakonec ukázalo pro osmanské hospodářství jako velmi dobré. V zahraničních rukou byla i nově zřízená Banque Impériale Ottomane, která financovala zejména stavbu železnic. Přes to však Turecko zůstávalo za vlády sultána Abdula Hamida II. i v 80. a 90. letech zaostalou feudální zemí, spravovanou sultánským despotismem a opírající se islámský konzervativismus. Zemí závislou na evropských velmocech, jejichž protikladné zájmy v otázce budoucnosti říše umožňovaly její další poměrně nerušenou existenci. Tyto velmocenské protiklady také stěžovaly uvedení do praxe velmi vágně formulovaný § 23 berlínské smlouvy, v němž se hovořilo o provedení reforem ve správě těch evropských částí říše, které nebyly speciálně zahrnuty do berlínské smlouvy (paragraf doslovně hovořil o zavedení předpisů přizpůsobených místním podmínkám, lhůta pro jejich zavedení však nebyla stanovena), tedy především v té její části, která byla nejprve Sanstefanským mírem přirčena nově vzniklému Bulharsku a poté Berlínským kongresem vrácena zpět říši – totiž Makedonii.

Územní ztráty v evropské části přinutily cařihradskou vládu zrevidovat alespoň administrativní rozdělení evropského území. Nově rozhraničeny tak byly vilájety drinopolský (východní Thrákie s gallipolským poloostrovem, 38 900 km²); soluňský (35 400 km²) se sandžaky soluňským, serským a dramským; janinský (18 200 km²) se sandžaky Janina, Ergiri (řecky Argyrokástron, albánsky Gjirokastra), Berat a Preveza; skadarský (11 700 km²) se sandžaky Skadar (albánsky Shkodra, turecky İşkodra) a Drač (albánsky Dürres); bitolský (27 300 km²) se sandžaky Bitola (dříve Monastir), Servia (podle města v západní Makedonii u Kožan), Debar, Korča a Elbasan; kosovský (34 000 km²) se sídlem ve Skopji (turecky Üsküb) a se sandžaky Skopje, Prizren, Priština a Peć. Zvláštním útvarem se stal sandžak novopazarský (10 000 km²), rozdělený na část plevljeskou a sjenickou, v jehož čtyřech městech, jak jsme viděli výše, ale ležely posádkou jednotky rakousko-uherské armády, takže i zde byla sultánova pravomoc omezená.

V evropské části turecké říše žilo na začátku 20. století asi 5 miliónů obyvatel, mezi nimiž byli Turci menšinou. Turci žili souvisle jen na poloostrově gallipolském, kdežto v Trákie a Makedonii převažovali Slované. Na Egejském pobřeží, v jižní Makedonii a v Epiru byli silně zastoupeni Řekové, ve vilájetu skadarském, v severní části vilájetu janinského a v pohraničních oblastech vilájetu kosovského (skopského) a bitolského žili více méně souvisle Albánci. Ve městech byli zastoupeni Řekové, Turci, Židé i Slované, z cizinců hlavně Italové. Další silnou složkou obyvatelstva jižní a částečně i střední Makedonie byli Vlaši (či Kucovlaši, nazývaní někdy také Arumuni nebo Cincarí), zvláštním románským jazykem s příměsí místních nerománských jazyků a dialektů hovořící etnikum nejasného původu, nejčastěji se v souvislosti s ním hovoří o romanizovaném trhácko-illyrském etnickém substrátu.

Bulharská otázka

Vytvoření Bulharského knížectví v hranicích mezi Dunajem a pohořím Balkánem (Starou planinou) a zvláštní provincie Východní Rumélie jižně od Balkánu rozhořčovalo veřejné mínění v Bulharsku. Zejména rozezleni byli ti, co pro bulharskou věc bojovali a přinesli četné oběti. Přestože se turecká vláda pokusila utvořit z Východní Rumélie jednu ze svých provincií a starala se mimo jiné i o to, aby tu usídlila turecké obyvatelstvo, které v letech 1877–1878 utíkalo ze severních bulharských oblastí, nabyt bulharský živel v autonomních orgánech Východní Rumélie rozhodující převahy. Ostatně, sultánovým guvernérem celé oblasti, jmenovaným se souhlasem velmocí, byl pravoslavný křesťan, helenizovaný Bulhar Aleksandar Bogoridi (turecky Aleko paša), bývalý turecký velvyslanec ve Vídni.¹⁵

Pro samotné Bulharské knížectví předpokládala berlínská smlouva formu konstituční monarchie. Jeho ústavodárné shromáždění bylo svoláno v roce 1879 do středověkého hlavního města Tärnova (dnes Veliko Tärново) a zde přijalo velice pokrokovou ústavu, jejímž vzorem byla ústava belgická. Ústava mj. zaručovala volební právo mužů od 21 let, obecní samosprávu, svobodu slova, tisku, vyznání, povinnou bezplatnou školskou docházku apod. Uvědomíme-li si, že v Rusku, pod jehož patronátem Bulharsko vzniklo a jehož komisař také předsedal shromáždění, panovalo samoděržaví a žádná konstituce nebyla ani v dohledu, je to přinejmenším pozoruhodné a bylo jasné, že s ústavou a jejím dodržováním budou problémy. Panovník měl totiž být odpovědný národnímu shromáždění. Velké národní shromáždění, zvláštní rozšířený parlamentní orgán, které mělo podle ústavy být svoláváno právě jen k volbě panovníka a změně ústavy, pak zvolilo jako bulharského knížete německého prince Alexandra Josefa z Battenbergu (1857–1893), jenž byl synovcem carevny Marie Alexandrovny (hessensko-darmstadtské) a během rusko-turecké války působil ve štábu velkoknížete Mikuláše (Nikolaje Nikolajeviče), který se také v červnu 1879 jako dvaceti dvouletý ujal vlády. I ve Východní Rumélii fungoval podobný ústavní řád, jímž byly zaručeny demokratické svobody. Poté, co kníže Alexandr v roce 1881 provedl protiústavní převrat a zrušil ústavu, celá řada osobností bulharského veřejného života, mj. mnozí revolucionáři z let 1875–1876, emigrovali právě do Východní Rumélie, která se jim, ač vlastně tureckou provincií, zdála oázou svobody. Kníže ovšem byl po celé řadě vnitropolitických sporů nakonec nucen platnost trnovské ústavy obnovit. Ochlazení rusko-bulharských vztahů ale nezabránilo vzniku nové politické krize na Balkáně, která znovu přivedla Východní otázku na pořad dne evropských velmocí.

Ve Východní Rumélii totiž skupina starých revolucionářů z roku 1876 v čele se Zachari Stojanovem, jenž byl praporečnickem vůdce dubnového povstání Georgi Benkovského, založila na počátku roku 1885 Bulharský revoluční výbor, který začal v zemi organizovat revoluční buňky a připravovat převrat, s cílem připojit Východní Rumélii k Bulharskému knížectví (výbor ale cílil i výše – myslel totiž i na obsazení Makedonie a tedy vytvoření „sanstefanského“ Bulharska, na to však byly jeho síly i síly bulharského knížectví slabé). Tento převrat, jako jeden z mála v dějinách Balkánu nekrvavý, se také 6. září 1885 skutečně podařil, když vzbouřenci sesadili guvernéra a vyhlásili sjednocení Rumélie s Bulharskem. Kníže Alexandr byl o celé záležitosti dopředu poměrně podrobně informován.

¹⁵ Na místo guvernéra byl prosazen na návrh knížete Gorčakova, s podporou rakousko-uherské diplomacie. Po demisi bulharského knížete Alexandra Battenberského Bogoridi neúspěšně usiloval i o bulharský knížecí stolec.

Nebyl si ovšem jist, zda si něco takového může dovolit, nicméně vzbouřenci jej postavili před hotovou věc a panovník tak, aby neztratil tvář, a vyhlásil již o den později sjednocení v Tárnovu. O celé akci následně informoval velmoci a žádal je o podporu. Za dva dny, 9. září, pak vpochodoval v čele bulharských vojenských oddílů do Plovdivu, bouřlivě vítán davy místních obyvatel.

Převrat ve Východní Rumélii a rozhodnutí o sjednocení vyvolalo všenárodního nadšení a zvýšilo popularitu knížete. Čekalo se však pochopitelně, jak bude reagovat Osmanská říše. Velký vezír Said paša vyhlásil mobilizaci a k rumélijským hranicím se začaly stahovat osmanské oddíly. Rozkaz k útoku ale nepřišel, protože stále nebylo jasné, jestli za sjednocením nestojí přece jenom Rusko, sultán také dostal depeši od knížete Alexandra, že i nadále uznává jeho suverenitu a že ve Východní Rumélii zajistí rovnoprávnost muslimů a křesťanů. Přesto válečná nálada na hranici přetrvávala.

Rusko však za převratem v žádném případě nestálo. Ba co více, jako jediné z velmocí jej výslovně odmítlo, ačkoli právě ruská vláda si vymohla již v roce 1879 na sultánovi, že Turecko do Východní Rumélie nevyšle své vojenské oddíly (berlínská smlouva přitom ve svém § 15 umožňovala sultánovi udržovat na hranicích Východní Rumélie pohraniční vojenské kontingenty), a ačkoli toto sjednocování zabezpečovala ruská diplomacie v červnu 1881 v obnovené dohodě tří císařů s Německem a Rakouskem (viz výše). Jenže právě v roce 1881 došlo mezi bulharskou vládou a Ruskem k nedorozumění v tzv. „železniční otázce“. Rusko mělo zájem, aby Bulharsko postavilo železniční trať od Dunaje k Sofii, aby tedy bylo Rusko přes Rumunsko přímo spojeno s Bulharskem a otevřela se mu tak případná cesta ke Středozevnímu moři mimo úžiny (tato trať byla nakonec vystavena až na konci 19. století a železniční most přes Dunaj dokonce až v roce 1954), ale bulharská vláda dala přednost projektu stavby železnice Pirot – Sofie – Belovo (Z Belova do Cařihradu již byla trať hotova od roku 1873), což byl vlastně plán rakousko-uherský (viděli jsme již výše, že se Srbsko ústy svého zmocněnce Jovana Ristiće v průběhu Berlínského kongresu zavázalo k výstavbě železnice k bulharské hranici při jednání s Gyulou Andrássem, a železnici na ni také dovedlo v roce 1887). A rozepře se nadále prohlubovaly. Bulharský kníže se stále více sblížoval s liberálním křídlem bulharské politické scény, již začala být ruská kuratela nad Bulharskem trnem v oku. Dokonce na jeho popud odvolal z vlády dva ruské ministry. Kníže se tak dostal do velké nepřízně cara Alexandra III. Ten se ujal vlády v roce 1881 po „úspěšném“ anarchistickém atentátu na svého otce a žádné liberální tendence rozhodně neschvaloval. Byl ostatně zastáncem názoru, že jeho otec dal Rusku až „příliš mnoho svobody“, za což pak zaplatil životem. Car i jinak podezíral bulharského knížete z prorakouské (částečně oprávněně) nebo z proanglické politiky (také částečně oprávněně, byť Anglie bulharské sjednocení víceméně podpořila nikoli z lásky ke knížeti Alexandrovi, nýbrž proto, že markýz Salisbury v tomto kroku viděl možnost definitivně Bulharsko odříznout od Ruska). Vzápětí po prohlášení sjednocení tak car odvolal z bulharského vojska všechny ruské instruktory a důstojníky. Nejvyšší hodností bulharského důstojnického sboru tak zůstali pouze kapitáni, což byl při hrozícím konfliktu s Osmanskou říší neobyčejný handicap. Vše ovšem nakonec dopadlo jinak.

Rakousko-Uhersko zaujalo ke sjednocení Bulharska víceméně zamítavé stanovisko, i z toho důvodu, že sjednocené Bulharsko by se na Balkáně stalo velkým státem, což by mohl být problém při případném šíření Srbska na jih, jež, jak jsme viděli výše, monarchie slíbila Srbsku v tajné konvenci z roku 1881. Vůči bulharskému knížeti ovšem monarchie nebyla

nepřátelsky naladěná, takže její pozice zůstávala spíše vyčkávací. Anglie, která ještě v roce 1878 prosazovala rozdělení Bulharska, nyní, jak jsme viděli výše, využívajíc nepřízně ruského cara k bulharskému knížeti, se sjednocením sice ne otevřeně souhlasila, ale ani proti němu neprotestovala a její diplomacie dokonce tajně v Konstantinopoli pracovala na tom, aby odvrátila nebezpečí, jež by z této strany mohlo Bulharsku hrozit. Otto von Bismarck, jakkoli „makléř Berlínského kongresu“, se balkánskými záležitostmi nerad zabýval (známá je ostatně jeho proročká věta o tom, že velký světový konflikt nakonec vznikne kvůli „nějaké hlouposti na Balkánu“) a ke sjednocení se nevyjadřoval. Bylo tedy zřejmé, že za těchto okolností se Turecko k vojenskému konfliktu se svým vazalem nerozhodne, a že celou věc opět bude muset vyřešit nějaká velmocenská konference, jež by uznala celou věc jako *fait accompli*, byť by byla v příkrém rozporu se závěry berlínského kongresu. A zatímco se zástupci velmocí radili v Cařihradě v říjnu 1885 o tom, jaký postoj mají společně k událostem v Bulharsku ze 6.–7. září zaujmout, přišel útok ze strany, odkud jej nikdo nečekával. Když se za berlínský *status quo* rasantně nepostavila žádná z velmocí, rozhodl se tak učinit srbský král Milan Obrenović a dne 2. listopadu 1885 vyhlásil sjednocenému Bulharsku válku. Velmocím tak najednou vznikla nová „otázka“.

Situace v Srbsku po Berlínském kongresu

Nespokojen s postojem Ruska v Sanstefanském míru, v němž se podle mínění tehdy ještě pouze knížete Milana Obrenoviće nepřihlíželo k aspiracím Srbska, rozhodl se král Milan pokračovat ve starší orientaci svého strýce Michala na Rakousko-Uhersko. Vazby Srbska k habsburské monarchii se „zintimnily“ již během jednání Berlínského kongresu, nicméně zcela jednoznačně se staly až obchodní a celní dohodou z 6. května 1881 a zejména Tajnou konvencí, podepsanou ve Vídni za účasti knížete, ministra zahraničí Čedomira Mijatoviće a rakousko-uherského šéfa diplomacie von Haymerleho v červnu 1881. V ní se kníže zavázal, že Srbsko neuzavře žádnou mezinárodní smlouvu bez souhlasu vídeňské vlády a nebude na svém území trpět antirakouskou propagandu za což mu na oplátku monarchie slibovala ochranu před „vnějším i vnitřním nepřítelem“ a za příznivých okolností také diplomatickou podporu při eventuálním rozšíření Srbska na jih, na území Kosova a Makedonie (tento slib habsburskou monarchii nic nestál, její diplomacie ostatně po celou dobu vlády Obrenoviću přísně dbala na zachování turecké územní celistvosti a *statu quo*). Srbsko se tak stalo na monarchii hospodářsky i politicky závislé. Na druhé straně díky této smlouvě monarchie nic nenamítala proti Milanovu úmyslu prohlásit se za krále, což se nakonec také stalo. Dne 6. března 1882 byl kníže korunován v bělehradské katedrále na krále a Srbské knížectví se změnilo na království. Nelze však říci, že by se povýšení země na království setkal u většiny srbského národa s nějakým výrazným ohlasem.

V Srbsku se v té době také bouřlivě rozvíjel stranický život a mezi politickými stranami se začala výrazně profilovat Národní radikální strana, která byla, na rozdíl od panovníka a jeho souputníků, silně rusofilská. Svým programem – úsilím o zavedení všeobecného volebního práva a povinné bezplatné školní docházky, a také zahraniční politikou, zejména snahou o těsné sblížení s Bulharskem, jež by se mohlo stát předebranou k uskutečnění dávných snů o vytvoření balkánské federace (viz *Východní otázka I.*, s. 102–103) – si získávala velkou popularitu především ve venkovském prostředí. Srážka radikálů s režimem tak na sebe nedala dlouho čekat, zejména poté, co radikální strana zvítězila v roce

1883 ve volbách. Král ale vítěze voleb sestavením vlády nepověřil. Nová vláda v čele s konzervativním Nikolou Hristićem, v minulosti nepopulárním ministrem vnitra knížete Michala Obrenoviće, se poté z obavy před vzrůstající nespokojeností v srbském vnitrozemí rozhodla venkovské obyvatelstvo, z něhož se do té doby rekrutovalo tzv. lidové vojsko, tedy záložní pluky, tvořící v případě mobilizace značnou část srbské armády (šlo o muže ve věku od dvaceti do padesáti let, kteří měli k dispozici vlastní zbraně), odzbrojit. Nešlo ovšem o samoučelný akt, odzbrojení rolnických milicí, které byly v té době již evropským anachronismem, mělo být také výrazným krokem k modernizaci armády s důrazem na stálé vojsko. Rolníci, kteří považovali již od dob tureckých zbraň za součást své identity, ale k tomuto kroku přistupovali velmi neochotně, a naopak ochotně otevírali svůj sluch agitaci předáků Národní radikální strany. Na východě Srbska získalo toto rolnické hnutí rozměry povstání, které vešlo do historie jako Timocká vzpoura. Proti královské armádě tam na přelomu října a listopadu 1883 vystoupilo se zbraní v ruce kolem 18 000 mužů! Kromě ponechání zbraní žádali také snížení daní, více práv pro rolnickou samosprávu atd. Slabě ozbrojené rolnické milice však proti moderněji vyzbrojené a vycvičené stálé armádě neměly velkou šanci. Po několika počátečních vítězstvích následovala jedna porážka vzbouřenců za druhou. Nezdar povstání, provázený krutými represáliemi státní moci, pochopitelně zcela oslabil pozice radikální strany. Mnozí její představitelé byli odsouzeni k trestu smrti (je přitom signifikantní, že popraveni nakonec byli pouze místní předáci, většina vedení nakonec dostala od krále milost), iniciátoři vzpoury (Nikola Pašić, Aleksa-Aca Stanojević) se trestům vyhnuli jen díky tomu, že z východního Srbska stihli rychle emigrovat do Bulharska. Pobývat nějaký čas v Bulharsku nebylo pro Pašiče ničím ani složitým, ani novým, neboť v té zemi měl již dlouhou dobu dobré vazby (na srbské politické scéně byl dokonce znám jako největší bulharofil). Později, v roce 1889, na sklonku Milošovy vlády, dostali oni od krále milost a opět se mohli zapojit do politického života země, v roce 1891 byl Pašić dokonce (poprvé, ale ani zdaleka ne naposledy) zvolen předsedou vlády (v té době ovšem již nebyl u moci král Milan, ale regentská rada, jež zastupovala jeho syna Aleksandra).

Po porážce povstání měl sice král Milan výrazně silnější pozici, ale represálie vůči povstalcům nijak nepřispěly k jeho popularitě. Tu si hodlal zvýšit právě na úkor Bulharska. Domnívá se, že sjednocením Bulharska z roku 1885 byly „poškozeny srbské zájmy“¹⁶ a že došlo „k porušení mocenské rovnováhy na Balkáně“ (což byla částečně pravda, neboť Bulharsko se po sjednocení stalo největším a nejlidnatějším z nástupnických států osmanské říše, nepočítáme-li zadunajské Rumunsko), žádal král Milan nejprve územní kompenzace, a když byly odmítnuty, zahájil proti Bulharsku válku.

Srbsko-bulharská válka

Bylo to krajně neprozřetelné rozhodnutí. Válka byla v Srbsku nepopulární a zejména radikální strana, která měla nadále na venkově dost stoupenců, se stavěla rozhodně proti válce. Srbská vláda se navíc nemohla opřít ani o žádné spojence. Rumunského království se věc netýkala, rumunský vyslanec v Konstantinopoli dokonce prohlásil, že jeho vláda nemá

¹⁶ Skutečně poškozeny byly také zájmy samotného krále, neboť po povodni na řece Timok, která na severu tvořila hranici mezi Bulharským knížectvím a Srbským královstvím, se část velkostatku statku Obrenovićů ocitla na bulharské straně. Samozřejmě, nelibost krále vyvolávala i neochota bulharské strany vydat emigranty Nikolu Pašiče a Aleksu Stanojeviće a zakročit proti dalším emigrantům z dob Timocké vzpoury, kteří údajně na hranicích vyvolávali incidenty se státní mocí.

v bulharské otázce žádné zájmy, Rumunsko ostatně ne tak dávno poskytovalo útočiště bulharským emigrantům (to ovšem činilo i Srbsko), celkově pak sjednocení Bulharska mnozí v Rumunsku přirovnávali k sjednocení Valašska a Moldávie v roce 1859 a s bulharským aktem sympatizovali. Podobně se sjednocením Bulharska necítila nijak dotčena Černá Hora. Na černohorském knížecím dvoře se navíc dva roky před tím, 1. srpna roku 1883, konala svatba nejstarší dcery knížete Nikolý Zorky s Petrem Karađorđevićem, korunním srbským princem z konkurenční srbské panovnické dynastie. Vztahy mezi knížetem Nikolou a srbským králem Milanem tak byly od té doby na bodu mrazu. Jedině Řecko se cítilo sjednocením Bulharska podobně ohroženo, jako Srbsko, řecký ministr zahraničí se dokonce obrátil na velmoci s protestní nótou, v níž mj. uváděl, že ve Východní Rumélii žije velká řecká menšina, jejíž osud nemůže být Řecku lhostejný. Osud řecké menšiny ale sjednocením nebyl nijak ohrožen (k jejímu nejistému postavení v Bulharsku došlo až během druhé balkánské války v roce 1913, osud řecké menšiny pak byl zpečetěn výměnou obyvatelstva mezi Řeckem a Bulharskem po první světové válce). Řecká vláda byla na válku ale ještě méně připravena než Srbsko, takže zmíněná petice bylo to jediné, co mohla učinit. Jak se později ukázalo, vojensky vystoupit by Řecko hodlalo spíše proti Turecku, než Bulharsku.

A tak na jedné straně nechuť k nespravedlivé, a jak se říkalo, bratrovražedné válce (část srbských vojáků ani nevěděla, že jde bojovat proti Bulharsku, ale domnívala se, že je vyslána proti Turecku!), na druhé straně všelidová podpora obranné válce, předurčila její výsledek, jakkoli byly bulharské jednotky nezkušené (nicméně dobře v předcházejících letech vyzbrojené Ruskem) a bez vyšších důstojníků. Na počátku války stály bulharské oddíly navíc z větší části na hranicích proti Turecku, neboť právě odtud se očekávaly nepříjemnosti, nicméně díky existenci železniční trati se z východních hranic většina bulharské armády dokázala rychle přesunout na západ a zastavit srbské vojsko pronikající na bulharské území, v bitvě u obce Slivnice nedaleko od Sofie 21. listopadu 1885. Demoralizovaná srbská armáda v panice ustupovala a nakonec ztratila i důležité jihosrbské město Pirot (na druhé straně ale srbská armáda oblehla severobulharský Vidin).

Otázka podpory Rakousko-Uherska srbskému vojenskému úsilí není zcela zřejmá. V době zahájení války Srbska proti Bulharsku se ve Vídni nicméně očekávala porážka Bulharska. Vzhledem k tomu, že se situace vyvíjela zcela opačně, vystoupila nakonec rakousko-uherská diplomacie důrazně ve prospěch Srbska. Rakouský vyslanec v Bělehradě vymohl na knížeti Alexandrovi, jehož navštívil doslova přímo na bitevním poli, souhlas s přerušением bojů a garantoval přitom, že válečné zátíší nebude srbskou stranou využito k posílení a přeskupení armády. Oficiální příměří bylo podepsáno 22. prosince a 3. února 1886 byl mírovou smlouvou v Bukurešti obnoven mezi oběma státy *status quo ante bellum*. Šlo ostatně o nejkratší mírovou smlouvu v dějinách, která v jedné větě oznamovala, že se „ratifikací smlouvy oběma stranami v Bukurešti navrací mezi Srbskem a Bulharskem mír, který byl porušen 14. listopadu 1885 (sic!)“. Už předtím podepsaly Turecko a Bulharsko dohodu, v níž Porta v zásadě souhlasila se sjednocením Bulharska, a to tak, že bulharský kníže se stane zároveň generálním gubernátorem Východní Rumélie. Toto jeho postavení pak mělo být co pět let obnovováno. Novou úpravu statusu Východní Rumélie schválili signatáři berlínské smlouvy 5. dubna 1886.

Zásah Rakousko-Uherska ve prospěch Srbska a nepřízeň cara vůči bulharskému knížeti Battenbergovi vytvořily také určité napětí mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem, v němž vyvolávaly slavjanofilské kruhy protiněmecké a protirakouské nálady. Protiruské

postoje ale sílily i v Německu, nicméně rostoucí napětí ve vztazích mezi Francií přinutilo kancléře Bismarcka vystupovat vůči Rusku neobyčejně smířlivě a ke stenému postoji nutil i svého podunajského spojence. Třetí plochy „kvůli Balkánu“, který Bismarck, jak jsme viděli výše, i jinak podceňoval a neměl v lásce, byly Německu v té době nejméně potřebné.

Situace v Srbsku a Bulharsku po válce

Válka do budoucna výrazně ovlivnila vztahy mezi oběma zúčastněnými státy, které od té doby již nikdy nebyly vřelé. Porážka také pochopitelně otřásla pozicí krále Milana, který se nakonec v roce 1889 zřekl trůnu ve prospěch svého nezletilého syna Aleksandra a opustil Srbsko. Sice se později do země vrátil a zastával v letech 1894–1900 dokonce funkci vrchního velitele armády, nakonec byl ale přinucen znovu k emigraci (zemřel v roce 1901 ve Vídni). Za nezletilého Milanova syna Aleksandra vykonávala po králově abdikaci do roku 1893 vládu tříčlenná regentská rada.

Ani kníže Alexandr Battemberský se ale dlouho ze svého úspěchu netěšil. Již skutečnost, že ve smlouvě o Východní Rumélii nebyl na carovo výslovné přání osobně jmenován – hovořilo se v ní pouze o „bulharském knížeti“ – dávala tušit, že se nad Alexandrem stahují těžká mračna. Nespokojenost s protiruskou orientací knížete vedla v Bulharsku v srpnu roku 1886 k vojenskému spiknutí s pomocí ruských agentů, po němž následovala detronizace panovníka a jeho vyhoštění ze země. Kníže však měl stále hodně přívrženců nejen v armádě, ale zejména mezi liberálně orientovanými politiky, kteří vycházeli z toho, že jen vděčnost a jazyková či kulturní blízkost Rusku nejsou dostatečné k tomu, aby se Bulharsko muselo těsně vázat k zemi, která, nota bene, vystupovala proti bulharskému sjednocení. Vzápětí tedy přívrženci knížete, vedeni blízkým spolupracovníkem slavného Christa Boteva a v té době předsedou bulharského Národního shromáždění Stefanem Stambolovem, prozatímní vládu metropolity Klimenta (světským jménem Vasila Drumeva, pod nímž byl znám také jako spisovatel a dramatik) svrhli a povolali knížete, který byl spiklenci vysazen na ruský břeh v Besarábii, zpět. Kníže, jehož si ruská vláda přece jenom netroufala násilím zadržet na svém území, se tak přes Halič a Uhry do Bulharska vrátil s velkou slávou. Odpor cara proti jeho návratu však byl takového rázu, že kníže nedlouho poté, co od cara obdržel dopis o tom, že si v žádném případě nepřeje, aby nadále setrval v Bulharsku, jmenoval regentskou radu a tentokrát sám abdikoval. Pomsta neposlušnému knížeti se ale nakonec carovi vymstila. Nedokázal totiž přes velký tlak prosadit na bulharský trůn svého kandidáta. Velké národní shromáždění nejprve zvolilo za knížete dánského prince Valdemara, který ale na carův nátlak tuto poctu odmítl. Car pak nabídl v evropských kruzích nepříliš známého gruzínského knížete Nika Dadianiho. Po složitém vyhledávání nového kandidáta, které rozpoutalo pozoruhodné pnutí v evropské diplomacii, nakonec bulharské Velké národní shromáždění 7. července 1887 zvolilo za bulharského knížete šestadvacetiletého Ferdinanda z dynastie sasko-kobursko-gothajské (která vlastnila také velká panství v Horních Uhrách – na Slovensku – v oblasti Muránské planiny). Volba ale byla formálním porušením § 3 berlínské smlouvy, podle nějž musely s osobou bulharského knížete souhlasit všechny velmoci. Rusko také ihned vydalo prohlášení, že knížete neuznává, a vyvíjelo tlak na sultána, aby jej jako svého nominálního vazala nepotvrzoval. Sultán tak také neučinil, nicméně Ferdinand měl podporu Rakouska-Uherska, Velké Británie a Itálie, a na trůnu se i přes ruský odbor udržel. Rusku tak po volbě nového bulharského knížete zůstala na Balkáně „věrna“ pouze malá Černá Hora...

Sjednocené Bulharsko bylo zemí o rozsahu asi 95 223 km² s necelými 4 milióny obyvatel, z nichž 15–20 % tvořili Turci a Pomaci, ve Východní Rumélii ale žily i menší ostrůvky Řeků a jiných. Stalo se také útočištěm mnoha emigrantů z Makedonie a Thrákie, z nichž se rekrutovaly radikální živly, hovořící o tom, že sjednocení není úplné a agitující „za osvobození bulharského obyvatelstva v Thrákii a makedonských vilájetech“. Napětí mezi sjednoceným Bulharskem, jež mělo stejně obyvatel jak Srbsko a Řecko dohromady, a Srbskem a Řeckem tak neustávalo a dávalo Východní otázce nový rozměr.

Otázka makedonská

Jádro tureckého území v jihovýchodní Evropě tvořily vilájety kosovský (skopský), bitolský a soluňský, v jejichž rámci se skrývala „historická“ Makedonie. Dlužno podotknout, že takovýto celek byl víceméně fiktivní, Makedonie nikdy žádné historické hranice neměla, snad s výjimkou starověku, ale i tehdy byly značně proměnlivé (samozřejmě sem nepočítáme Alexandrovu veleříši). O rozloze a „hranicích“ tohoto území existovaly v poslední třetině 19. a na počátku 20. století různé představy. Petrohradské skupina slovanských emigrantů z této oblasti v roce 1913 vytýčila „etnografickou a geografickou Makedonii“ tak, že stanovila její hranici na západě na řece Drinu a na východě až za řekou Mestou (řeky Nestos), na severu pak měla hranice procházet po hřebeni Šar planiny, na jihu zase na řece Bistrici (řeky Aliakmonas), a rozlohu na zhruba 65 000 km². Podle odhadů z roku 1894 mělo žít v soluňském vilájetu 800 tisíc až milión osob, v bitolském 620 000 a ve skopském 640 000 osob. V makedonských vilájetech zaznamenávaly v posledních dekádách 19. století rychlý růst města Soluň měla (cca 150 000 obyvatel), Bitola (43 000), Skopje (35 000), Seres (30 000) a Prilep (25 000).

Statistické údaje o národnostním složení obyvatelstva Makedonie z té doby ovšem nemají prakticky žádný význam. Turecká moc sčítání obyvatelstva prováděla liknavě, a nikdy ne na etnickém základě. Vědomí většiny sultánových poddaných nebylo až do Mladoturecké revoluce v roce 1908 vytvářeno školou ani armádou, což jsou dvě klíčové instituce, díky nimž moderní státy propagovaly a protlačovaly svoji národní identitu. Osmanská říše traktovala své poddané podle toho, kdo je příslušník jakého náboženství a nikoli podle toho, kdo hovoří jakým jazykem. Jakkoli na přelomu 19. a 20. století vrcholil na území makedonských vilájetů vleklý boj mezi bulharskou, řeckou a srbskou propagandou, panovalo ještě v té době v národnostně smíšených oblastech mezi částí obyvatelstva „etnické nevědomí“. Ve vzpomínkách nacionálních aktivistů, ať již bulharských nebo řeckých, je tak zachyceno jejich zděšení nad tím, že vesničané nedokázali odpovědět na otázku, zda jsou Řeci nebo Bulhaři, nad tím, že lingvistické rozdíly mezi natolik vzdálenými jazyky jako jsou řecký a bulharský byly jejich mluvčím naprosto nedůležité (nehledě na tehdy běžnou bilingvnost či vícelingvnost), protože na všechny takové a podobné dotazy odpovídali stejně – my jsme pravoslavní křesťané, vysvětlí nám, co znamená být Řekem nebo Bulharem? Proto také sčítání obyvatelstva ve třech vilájetech, které v sobě zahrnovaly „historickou Makedonii“, jež se uskutečnilo v roce 1905, uvádělo složení tamního nemuslimského obyvatelstva podle tradičních „milétů“, náboženských skupin, jichž bylo tolik, kolik bylo i náboženství, v křesťanském případě církví. Podle tohoto sčítání tedy měl milét řecký 648 962 příslušníků, bulharský 557 734, srbský 167 601 a jiný (židovský, katolický) 77 386 osob.¹⁷ Být příslušníkem řeckého milétu ovšem neznamenalo být Řekem, ale spadat pod jurisdikci konstantinopolského ekumenického patriarchátu, kam připadali jak Řekové, tak Slované či pravoslavní Albánci nebo Vlaši. Totéž platilo pro příslušníky bulharského milétu, tedy pro ty,

¹⁷ Podle Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 493.

co spadali pod jurisdikci bulharského exarchátu (v Makedonii ovládl exarchát postupně episkopáty v Ochridu, Nevrokopu, Bitole, Strumici a Debru), byť zde bychom již mohli předpokládat, že se jednalo z drtivé většiny o Slované, popř. Vlchy. Příslušníci srbského milétu pak spadali pod jurisdikci srbskou metropolie v Bělehradě. Srbský milét byl v Makedonii nejmladší, neboť srbskou pravoslavnou autokefální církev zrušil pod nátlakem řeckých fanariotů sultán Mustafa III. v roce 1766 a všechny oblasti obývané v osmanské říši Srby tak znovu připadly pod cařihradský ekumenický patriarchát (podobně jako bulharské oblasti do ustavení bulharského exarchátu v roce 1870). V roce 1896 byl nicméně po jednáních srbského konstantinopolského vyslance Stojana Novakoviće s Portou a s konstantinopolským patriarchou na episkopský stolec raško-prizrenské diecéze dosazen srbský metropolita Dionisije (vlastním jménem Damjan Petrović), o rok později se stal administrátorem skopské diecéze archimandrita Firmilijan (vlastním jménem Dimitrije Dražić), pro velký odpor bulharského exarchátu ovšem byl na metropolitu vysvěcen až v roce 1902. Formálně spadaly obě diecéze pod konstantinopolský patriarchát, ale protože byly řízeny srbskými vladyky, mohl vzniknout srbský milét. Metropolie neměly bezprostřední vztah k bělehradské metropolii, již udělil cařihradský patriarchát po Berlínském kongresu (v roce 1897) status autokefální církve, byly odtud ale samozřejmě všestranně podporovány (kromě bělehradské metropolie existovala ještě další autokefální srbská metropolie v habsburské monarchii se sídlem ve Sremských Karlovcích, jejíž správci se od roku 1848 honosili čestným titule patriarchy).

Takto pojmávané sčítání obyvatelstva tak samozřejmě dávalo možnost různým tlumočením mimořádně pestrého etnického složení Makedonie tak, jak to vyhovovalo jednotlivým propagandám. Důkazem pro toto naše tvrzení jsou i statistiky z posledních dvou desetiletí 19. století popisující národnostní složení obyvatelstva Makedonie: Srbská statistika Spiridona Gončeviče z roku 1889 hovoří o tom, že v Makedonii žije více než 2 milióny Srbů a zhruba 57 tisíc Bulharů. Řecká statistika Konstantinose Nikolaidise ze stejného roku hovoří o tom, že na makedonském území žije více než 650 000 Řeků a kolem 450 000 makedonských Slovanů (bez přesné specifikace jejich národnosti), bulharská statistika z roku 1900 hovoří o tom, že oblast obývá 1 180 000 Bulharů, 228 000 Řeků a 700 Srbů (sic!).¹⁸ Statistiky se totálně rozcházejí i v počtu albánského, tureckého a vlašského obyvatelstva. Shodovaly se pouze v jednom: nejvíce obyvatel Makedonie bylo pravoslavných. Otázkou sporu zůstávala jejich etnická příslušnost... „Neutrální“ údaje petrohradských emigrantů, kteří se neklonili k žádné z propagand, udávaly složení obyvatelstva takto: Slované-Makedonci 65 % všeho obyvatelstva (bez ohledu na to, zdali se hlásí k srbskému či bulharskému etniku), Turci 13 %, Řekové 9 %, Albánci 7 %, Vlaši 3,5 %, Židé 1,5 % a Romové 1 %.¹⁹

Každopádně vnitřní vývoj v Makedonii byl po roce 1878 velmi složitý. Porta v oblasti žádné reformy neprovedla, naopak zde v 80. letech dochází k neobyčejnému chaosu. Nepořádek ve vnitřní správě makedonských sandžaků způsobil, že mnoho vesničanů utíkalo za prací do dalekých měst a do ciziny (do vlastního Turecka — do Cařihradu, a hlavně do Bulharska a částečně i do Srbska). Vnitřní neklid v makedonských, ale i thráckých vilájetech zostřovaly náboženské konflikty mezi muslimy a křesťany, ale v důsledku působení národních propagand se vyhrcovaly také nábožensko-národnostní spory i mezi samotnými křesťany. Ve sporech mezi cařihradským ekumenickým patriarchátem, bulharským exarchátem a částečně i srbskými diecézemi přitom nešlo jen o náboženství, ale i o osvětu a školství, které tehdy podléhalo církevním institucím. Skutečnost, že zejména Slované v Makedonii (ale také v jižním poříčí řeky Moravy) neměli jasně vyhraněné národní vědomí a snadno se tak mohli stát buďto Bulhary nebo Srby (ba dokonce i Řeky) také vysvětluje, že se

¹⁸ Mančev, Krásto: *Istorija na nacionalnija vāpros na Balkanite*. Sofija 2008, s. 174.

¹⁹ Kolečka, Josef: ..., s.

oblast stála cílem masivního nátlaku bulharských, řeckých i srbských národních aktivistů, manipulujících s národním vědomím (resp. nevědomím) místního obyvatelstva.

Vzhledem k charakteru makedonských dialektů i většinově bulharskému přesvědčení makedonské slovanské inteligence, i vzhledem k tomu, že většina slovanského obyvatelstva Makedonie od vzniku bulharského exarchátu v roce 1870 spadala pod jeho jurisdikci se zdálo, že Bulharsko mělo v řešení „makedonské otázky“ náskok. Podle bulharských údajů mělo být do roku 1895 v oblasti založeno až 700 bulharských škol, kromě toho také několik gymnázií a učitelský ústav, jež údajně navštěvovalo 30 000 žáků. Kulturní a osvětové pronikání do Makedonie prosazoval po sjednocení Bulharska především bulharský premiér Stefan Stambolov. Radikálním makedonským emigrantům v Bulharsku i části bulharských vojenských kruhů se ovšem takováto politika zdála málo efektivní. Z jejich strany tak docházelo k tlaku na vojenské řešení „makedonské otázky“ – požadovali rozhodnou akci. Stambolov si ale byl vědom slabosti mladého bulharského státu i jeho armády, jež zatím zdaleka nedorostla k vojenským akcím proti mnohonásobně silnější osmanské říši, jako politik také dobře znal nálady velmocí, které se, jak jsme viděli výše, přinejmenším desetiletí po Berlínském kongresu v politice vůči říši shodovaly na zachování *statu quo*. Stambolov si také dobře uvědomoval nepřítelství ruské diplomacie, resp. přímo Alexandra III. jak vůči osobě své, tak vůči knížeti Ferdinandovi. Vedl proto pro Bulharsko přínosnou politiku spolupráce se sultánem, jež navíc přinášela své plody ve formě nejrůznějších ústupků ze strany říše. Nic z toho ale nemohlo přesvědčit radikální makedonské živly o tom, že jeho „proturecká“ politika je jediná správná a také jediná možná, a tak se Stefan Stambolov nakonec stal obětí politického komplotu v srpnu 1894, který jej stál v premiérské křeslo, a nakonec, 15. července 1895, i obětí velmi brutálního atentátu, na jehož následky tento schopný, nicméně ve vnitřní politice bezskrupulózní bulharský politik za tři dny podlehl. Byl to první v nekončící řadě dalších atentátů a vražd, za nimiž v Bulharsku v následujících čtyřiceti letech stáli radikální makedonští emigranti.²⁰ Pádem Stambolova však pochopitelně osvětové úsilí bulharské vlády nekončí, ve školním roce 1911–1912 tak mělo v Makedonii působit již 1 141 bulharských škol s 1 776 učiteli a 63 869 žáky.²¹ Údaje, jdoucí do jednotek sice nezbuzují přílišnou důvěru, nicméně vzestup bulharského školství v oblasti byl nepopíratelný.

Jako protiváha úspěšnému bulharskému pronikání do Makedonie byl v roce 1886 v Srbsku založen Spolek svatého Sávy, jenž měl za cíl podporovat srbské národní myšlení, školství a kulturu v oblastech označovaných srbskými národovci jako Staré Srbsko. Tento v té době velmi často používaný termín měl podle různých definic různou geografickou podobu, která se ve své maximalistické verzi zakládala na středověkém rozsahu carství Štěpána Dušana. Staré Srbsko tak v sobě zahrnovalo prakticky celý kosovský vilájet s novopazarským sandžakem, část vilájetu bitolského, zejména jeho bitolský sandžak, ale také serreský sandžak ze soluňského vilájetu. Spolek byl od počátku navázán na srbské ministerstvo osvěty a církevních záležitostí a ministerstvo zahraničí, jeho působení v Makedonii měl usnadnit

²⁰ Vražda Stambolova zároveň otevřela knížeti Ferdinandovi a vůbec Bulharsku cestu k usmíření s Ruskem, a tedy i jeho uznání na bulharském trůnu všemi signatáři berlínské mírové smlouvy. Existují proto i práce, které knížete přímo viní z objednání atentátu, tím spíše, že na ruský trůn nedlouho před tím nastoupil Mikuláš II., který vůči knížeti nechoval nepřekonatelné averze, jako jeho otec. Aby v carovi povzbudil sympatie, ohlásil Ferdinand 2. února, že jeho dvouletý syn Boris přijímá pravoslaví a vyžádal si k tomu carovo požehnání. Ten se pak dokonce stal Borisovým biřmovacím kmotrem...

²¹ Mančev, K.: *Istorija*, s. 137.

srbský vyslanec v Konstantinopoli, kam byl proto téhož roku vyslán expert na turecké záležitosti, přední srbský historik, filolog, ale také člen pokrokové strany a bývalý ministr srbské vlády Stojan Novaković (1842–1915). Kromě vládní podpory schvaloval spolku štědré finanční dotace také srbský parlament. Jeho zásluhou tak mělo podle údajů z roku 1895 v kosovském vilájetu působit více než sto srbských škol, jež údajně navštěvovalo kolem 5 000 žáků, počet srbských škol však i poté stoupal a za dalších patnáct let dosáhl více než dvou stovek s téměř 10 000 žáky. Spolek, který ale začal časem provádět až příliš radikální samostatnou politiku se stal nepohodlný srbské vládě národních radikálů (u moci v letech 1891–1892) a v roce 1891 tak byla jeho činnost omezena. Jeho úkol přebírá politicko-osvětový odbor ministerstva zahraničí a na srbské propagandě se tak vlastně nic nezměnilo, mohla se přitom také opřít o činnost srbských konzulátů, které porta umožnila v desetiletí po Berlínském kongresu Srbsku otevřít v Soluni, Skopji a v Bitole, zatímco Bulharsko jako turecký vazal na takovéto zastoupení pochopitelně nemělo právo.

I řecká propaganda se zpočátku omezovala na podporu škol zřizovaných ekumenickým patriarchátem. Patriarchát, podporovaný z Athén – Řecko sice mělo svoji autokefální církve, nicméně zde se jednalo o „řeckou věc“ – měl v Makedonii dost prostředků a institucí (školství), přes něž působil na část obyvatelstva s tím, že Makedonie je „odedávna řecká!“. V roce 1886 měla řecká propaganda kontrolovat 836 škol s celkovým počtem 45 000 žáků,²² v polovině 90. let 19. století to již mělo být 1 400 škol s 80 000 žáky, což je nejspíš hodně přehnaný údaj, který nicméně svědčí o tom, že Řecko nelitovalo peněz na to, aby si zajistilo školský vliv v oblasti a tím také působilo k helenizaci místního obyvatelstva. Na školství v oblastech své propagandy v osmanské říši (nejen v Makedonii, ale také v Epiru a Malé Asii) vydávalo království více peněz než na školství v samotném státě.²³

Pokud jde o tajné plány balkánských zemí s Makedonií, daly by se zjednodušeně shrnout tak, že Bulharské knížectví hodlalo nejdříve definitivně potvrdit bulharských charakter většinového slovanského makedonského obyvatelstva, poté vymoci autonomii oblasti a následně ji připojit k Bulharsku tak, jak se to povedlo s Východní Rumélií. Srbsko a Řecko se naopak všemožně snažily bulharským plánům zabránit, proto nepodporovaly úsilí o makedonskou autonomii a naopak navrhovaly rozdělení Makedonie na sféry vlivu, které by pak, v případě rozpadu osmanské říše, byly připojeny k jednotlivým nástupnickým státům.

Aby byla celá záležitost ještě komplikovanější, do sporu kolem Makedonie začala zasahovat i Rumunsko, jež vystupovalo jako ochránce práv románského obyvatelstva (Cincarů, resp. jak byli místně nazýváni Vlachů, Aromunů či Kucovlachů). V centrech cincarského osídlení tak otevíralo rumunské školy a vedlo rumunskou propagandu. Pravda, Rumunsko, které nesousedilo s Makedonií, nemyslelo na nějaký svůj podíl z tohoto území, nicméně v případě dělení Makedonie hodlalo využít svého „práva“ na ochranu vlašského obyvatelstva k tomu, aby požadovalo územní kompenzaci na účet Bulharska. Celá rumunská věc ale měla zpočátku jiný efekt: vzhledem, k tomu, že rumunská propaganda působila převážně na území, na něž pohlíželo jako na výhradní oblast svého zájmu Řecko (zasahovala totiž i do aromunského osídlení Epiru), neměla rumunská politika zásadní problémy

²² Rossos, Andrew: *Macedonia and the macedonians: A History*. Staford 2008, s. 75. Citováno podle Melichárek, M.: *Národy juhovýchodnej Európy*, s. 125.

²³ Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 496.

s Bulharskem, ale s Řeckem. V letech 1891–1896 došlo dokonce k přerušení diplomatických styků mezi oběma královstvími.

Vzájemných sporů mezi národními propagandami balkánských států ale využívala i Porta, zejména k tomu, aby oddalovala provedení reformu a pokračovala v dosavadní „správě“. Souběh všech těchto faktorů pak způsobil, že se „*nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského)*“ stal „*trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká.*“²⁴

Na tuto neschopnost turecké správy a na pokračující bezpráví nemuslimského obyvatelstva v Makedonii a ve východní Thrákii reagovala část inteligence slovanského původu vytvořením tajné revoluční organizace, která byla ustavena 5. listopadu 1893 v Soluni. Tato organizace vešla do historie pod názvem Makedonská revoluční organizace a většinou si kladla za cíl vytvoření makedonské autonomie v rámci osmanské říše.²⁵ Původně měla bulharskou „pečeť“ a také oficiální bulharská politika počítala, jak jsme již viděli, s tím, že by případné vyhlášení autonomie definitivně potvrdilo bulharský charakter oblasti a stalo by se předstupněm jejího sjednocení s Bulharskem. Někteří z osvícených vůdců VMORO, často zastávající ideologii blízkou či ovlivněnou sociálně-demokratickým myšlením, si ale byli vědomi tohoto, že v oblasti s tak složitou národnostní strukturou, jako je právě Makedonie, by připojení území k Bulharsku nutně vedlo k utlačování jinonárodní složky obyvatelstva. Bulharská nota tak pro ně začala být méně zvučná. Prioritním hlediskem v hutní se stala snaha po autonomii v rámci osmanské říše, jež by zaručovala pro všechny obyvatele Makedonie rovné možnosti. Tomu odpovídalo i heslo „Makedonie Makedoncům“, které organizace využívala navenek. Dovnitř pak působil tradiční heslo „Svoboda nebo smrt“. Organizace velice brzy vytvořila rozsáhlou síť revolučních buněk po celé Makedonii. Zpočátku se koncentrovala zejména na shromažďování zbraní pro přípravu masového povstání, a proto proti osmanské moci vojensky nevystupovala. Její vedení také odmítalo jakékoli vměšování bulharské oficiální politiky do „makedonských záležitostí“. Vůči těmto snahám se vyhranil Vrchní makedonský výbor („vrchovisté“), založený v roce 1895 v Sofii, který jednoznačně usiloval o usměrnění protitureckého odporu jako hnutí jako čistě národně bulharského. „Vrchovisté“, příslušníci bulharského makedonského výboru, ovšem od začátku svého působení vysílali do makedonských oblastí ozbrojené čety, jakkoli výbor Makedonské revoluční organizace „vrchovisty“ upozorňoval, že takové jednání nebude tolerovat.

První velkou akcí sofijského výboru se stal spektakulární vpád několika velkých čet na území východní Makedonie na počátku léta roku 1895. Jeho cílem mělo být vyvolání povstání, které by evropskou veřejnost upozornilo na makedonskou otázku a zejména to, že § 23 a 62 berlínské smlouvy zůstávají stále pouze na papíře. Čety čítaly dohromady několik set mužů, vedeny byly bulharskými důstojníky makedonského původu za pomoci starých makedonských komitských vojvodů. Působily odděleně v různých směrech, a vesměs se vzápětí dostaly do srážek s tureckým nizamem. Největší dojem zanechal útok čety pod vedením Borise Sarafova na městečko Melnik 12. července 1895. Po jeho obsazení učinil v centru Melniku Safarov vystrašeným obyvatelům projev o tom, že jeho akce je počátkem „osvobození“ Makedonie, zanedlouho však s celou četou město opustil a vrátil se zpět do Bulharska. Celá akce byla v podstatě neúspěšná, turecké oddíly část četníků zajaly, celá řada jich také padla. Jakkoli důstojníci v čele čet upozorňovali mužstvo, že v žádném případě nesmí docházet k loupežím a útokům na mírumilovné muslimské obyvatelstvo, starší komitští vojvodové v jejich četách ovšem nedokázali zapřít svoji naučenou přirozenost a k loupežím i

²⁴ Šusta, J.: *Světová politika III.*, s.

²⁵ Původními zakladateli organizace byli makedonští intelektuálové Damjan Gruev, Christo Tatarčev, Petar Pop Arsov, Ivan Chadži Nikolov, Christo Batandžiev a Andon Dimitrov. Výrazného rozmachu však organizace dostala teprve přistoupením Goce Delčeva, Georgi Petrova a Jane Sandanskiho.

útokům tu a tam docházelo, čehož samozřejmě Porta využila ve své propagandě. Sultán sice vydal v dubnu v roce 1896 dekret o zavedení nových zásad v administrativě a soudnictví v evropských vilajetech, ale slibovaná náprava zdaleka neodpovídala obsahu ani byt' vágně formulovaného § 23 berlínské smlouvy. Velmoci na celou akci reagovaly, ale ne tak, jak si její organizátoři představovali. Namísto nátlaku na Portu tlačily na bulharskou vládu, aby věnovala pozornost dění na svých hranicích a formování čet a jejich vysílání do Makedonie znemožnila.

Melnické dobrodružství však vyvolalo ještě jednu z bulharského hlediska jistě nechtěnou konotaci: V Řecku založili mladí národovečtí důstojníci 12. listopadu 1894 tajnou vojenskou organizaci *Ethniki Etaireia*. Jako svůj hlavní cíl si společnost dala „*probouzení národní hrdosti, obranu zájmů porobeného řeckého obyvatelstva a přípravu na jeho osvobození za každou cenu*“. Později se do organizace zapojili i někteří vlivní řečtí intelektuálové (Georgios Filaretos, Nikolaos Politis, Spiridon Lambors) a vysocí důstojníci. Společnost disponovala velkými finančními prostředky, jež pro svoji činnost získávala od řeckých emigrantů, a velmi brzy začala působit jako jakási stínová vláda s mimořádně velkým vlivem na řeckou politiku. Velkou pozornost pak logicky věnovala také Makedonii – úspěchy bulharské propagandy a oslabení pozic ekumenického patriarchátu totiž vyvolávaly v řecké společnosti velké pobouření. V tisku se objevovaly četné články o tom, jak bulharská propaganda ohrožuje řecké zájmy v Makedonii, mimořádnou pozornost pochopitelně vyvolalo zejména melnické dobrodružství bulharského makedonského výboru, jakkoli neúspěšné. Vyprovokovalo také *Etaireiu* k protiakci. Ta tak do Makedonie na začátku července 1896 vyslala několik čet. andartů (Αντάρτης), což byli vlastně nástupci známých kleftů z bojů za řeckou svobodu (obdoba komitů či četníků). Šlo přinejmenším o tři sta mužů, vedených zkušenými vojvody aramiských (zbojnických, z tureckého harámi) čet z Makedonie a Thesálie. Makedonské obyvatelstvo ovšem na řecké čtyry nehledělo s nadšením (podobně jako na bulharské čtyry v Melniku a okolí) a tak se o pohybu andartů velice brzy dozvěděl bitoljský vali Abdul Kerim, jenž proti nim poslal oddíly tureckého nizamu. Nejdále, kam se jedna z andartských čet dostala, byla oblast Mariova (na jihovýchodě dnešní Severní Makedonie. Podobně jako v melnickém případě tedy „andartská provokace“, jak vešla později akce do historie, neuspěla. Část andartů padla, část byla zajata a zbytky rozbitých čet se vrátily zpět do Řecka. Při soudu v Soluni zajatí andarti prohlašovali, že do Makedonie nešli s cílem bojovat proti sultánské moci, ale proti „Bulharům“. Velmi pravděpodobně měla ale andartská provokace, jak bývá akce také nazývána v historiografii, i jiný úkol: na jaře 1896 totiž začaly velké nepokoje na Krétě, takže cílem vpádu mohla být také snaha odvést pozornost tureckých úřadů od krétských událostí. Podobně jako bulharští komitové u Melniku a v dalších oblastech, kam pronikli, měli také andarti v roce 1896 příkaz nenapadat mírumilovné obyvatelstvo a neloupit (často ovšem s podobným výsledkem jako v bulharském případě). Tyto první závažné ozbrojené akce v Makedonii tedy ještě pro makedonské obyvatelstvo nepředstavovaly vážné nebezpečí. V dalších letech však již čtyry vysílané do Makedonie podobné příkazy neměly.

Ještě před „andartskou provokací“ se v lednu 1896 se uskutečnil v Soluni „kongres“ Makedonské revoluční organizace, na němž se revolucionáři dohodli, že rozšíří svoji činnost také do Thrákie a organizace tak od té doby byla známa jako Vnitřní (nebo tajná?) makedonsko-odrinská revoluční organizace (VMORO). První článek ústavy, již kongres přijal, definoval jako hlavní cíl organizace „*sjednocení sil všech nespokojených se situací v Makedonii a ,Odrinsku*“ (tedy ve východní Thrákii – pozn. V. Š.) *bez rozdílu národnosti k vybojování plné politické autonomie těchto dvou oblastí*“. Stát se tak mělo „revolucí“, proto po kongresu začala VMORO spěšně organizovat svoji údernou sílu – ozbrojené čtyry, které měly zároveň sloužit k obraně před vpádem jiných čet na území, která VMORO považovala za svou doménu. Hlavním vojenským organizátorem hnutí se stal Goce Delčev. Postupně tak

vznikala jakási stínová republika se svými ozbrojenými silami, tajnou poštou i „policíí“. Poté co během tzv. Vinické aféry v listopadu 1897 turecké úřady organizaci odhalily, začalo docházet i k bojům čet VMORO s tureckými oddíly. Čety ale rozhodně nepůsobily jako mírumilovné skupiny: vymáhaly na obyvatelích makedonských obcí příspěvky na svou činnost, ať již v penězích, ať již v potravinách či oděvech, očekávaly, že jim vesničané budou poskytovat úkryt i stravu, pro „zrádce“, tedy ty, kterým se jejich činnost nezamlouvala, měly pouze jediný trest – smrt. Turecké pořádkové síly tvrdě trestaly vesnice, které poskytly četám přístřeší, čety pak opět vesnice, které jim přístřeší poskytnou nehodlaly. Turecká odplata vyvolávala pomstu „komitů“ a naopak. Celá země se dostávala do bludného kruhu násilí. Nejvíce přitom trpěly ty slovanské vesnice, které stále zůstávaly pod jurisdikcí konstantinopolského patriarchátu. Do souboje mezi „bulharomany“, „grekomany“ a později i „srbomany“, tedy mezi těmi, kdo pracovali na národní propagandě jednotlivých balkánských států, ale také mezi místním obyvatelstvem, které tyto snahy podporovalo, tak vstoupil v podobě VMORO s plnou silou nový prvek. A ozbrojené čety začaly hrát v těchto sporech stále větší roli. Jejich brutalita a drastické násilné akce, stejně jako trestné výpravy tureckých oddílů, tak učinily na přelomu 19. a 20. století z Makedonie jedno z nejhorších míst pro život v celé Evropě.

Makedonská problematika ale byla od roku 1895 na čas překryta jinými událostmi, v tu chvíli mnohem aktuálnějšími a zásadnějšími: arménskou otázkou, „krétskou otázkou“ a následně i řecko-tureckou válkou. To ovšem neznamená, že by se v Makedonii situace uklidnila.

Arménská otázka

se v 90. letech 19. století stala závažným činitelem Východní otázky. Turečtí Arméni žili především na území tzv. Velké Arménie, tedy šesti vilájetů v povodí horního toku Eufratu a Tigridu (Erzerum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Sivas, Mamuret), a v Kilikii. Kromě tohoto přebývalo kolem 150 000 Arménů také v Konstantinopoli a početná arménská komunita obývala i Smyrnu či Trapezunt. Berlínský kongres ukládal Portě v § 61 provést v oblastech osídlených Armény reformy a zajistit jejich bezpečnost před útoky Kurdů a Čerkesů, o provádění reform pak měla periodicky zpravovat signatáře berlínské smlouvy. Abdulhamid II. se ovšem k žádným reformám neodhodlal ani náznakem, jakkoli byly zejména anglickou diplomacií často připomínány (na rozdíl o diplomacie ruské – car Alexandr III. měl k arménským požadavkům velké výhrady a říká se, že tento národ zrovna nemiloval). Arméni měli ovšem velkou diasporu i v Evropě a Americe a veřejnost tak byla o problémech jejich komunity v osmanské říši poměrně dobře informována. Bezesporu i v důsledku propagandy Arménů z emigrace (zejména z Anglie, kde měla diaspora celou řadu organizací a působil tam také politický výbor přátel Arménie), ale také z exilových arménských organizací v Ženevě, přestali arménské komunity poskytovat „výpalné“ kurdským milicím, jímž si vykupovali svoji bezpečnost, stěžovali si také na úplatnost místních sandžak begů. Když pak arménské obyvatelstvo pro naprosté finanční vyčerpání odmítlo zaplatit daně, stalo se na podzim roku 1894 v samsunské provincii obětí řádění kurdských milic, které vypálily dvacet pět arménských vesnic a povraždily údajně až deset tisíc Arménů. Tyto události spustily v Evropě vlnu protiturecké kampaně a byly to nakonec právě arménské masakry, které definitivně pohřbily staletou anglickou politiku podpory osmanské říše. Ministerský předseda Robert Cecil markýz ze Salisbury, který se stal znovu předsedou vlády koncem června 1895, se dokonce německému vyslanci svěřoval, že se Anglie v roce 1854 před vypuknutím Krymské války dopustila chyby, když odmítla návrh cara Mikuláše I. na rozdělení Turecka a netajil se také tím, že vláda Benjamina Disraeliho, již byl ovšem ministr zahraničí, odmítnutím míru

v San Stefanu a tím i zachováním turecké celistvosti vsadila na špatného koně. Stále častěji se klonil k myšlence, že „*chorý muž na Bosporu může být léčen jen smělou chirurgií*“.²⁶

Ještě před nástupem Salisburyho na premiérský post ovšem zástupci Británie, Ruska a Francie připravili v Londýně návrh na provedení reform v těch vilájetech, v nichž žili Arméni, a předložili jej 11. května 1895 sultánovi. Ten však návrhy reform ignoroval, vědom si zejména liknavého ruského přístupu k celé věci a nezkušenosti mladého cara Mikuláše II. (vlády se ujal po předčasné smrti svého otce Alexandra III. 1. listopadu 1894). Ruská diplomacie totiž podezřívala Anglii, že si podporou Arménů zajišťuje vliv v podnoží Kavkazu a měla obavu, aby se po ruskou podpoře Arménů nezopakoval příklad „bulharské nevděčnosti“. Na jednání o tvrdém postupu vůči Turecku se také ukázaly velké neshody mezi Anglií a německou politikou císaře Viléma II. po pádu kancléře Bismarcka. Ani anglická vláda se ovšem na více než demonstraci britské námořní síly před nerozhodla Dardanelami (do Marmarského moře flotila nevplula). Do toho všeho, po klidné demonstraci Arménů v Cařihradě 30. září 1895, přišla další vlna „arménských řeží“, tentokrát v samotném hlavním městě, kde zfanatizované davy masakrovaly obyvatele arménských čtvrtí. Řeže pak ale přerostly také do arménských vilájetů, a všeobecně se má za to, že se sultánovým vědomím a podporou. Na nátlak velmocí pak sice sultán vydal iradé o tom, že v arménských vilajetech budou s okamžitou platností vyhlášeny reformy a že připustí vliv mezinárodní komise na jmenování úředníků ve vilájetech. Podpis na iradé ještě ani neoschl a již začala další vlna „řeží“, vyprovokovaná sultánovým „ústupkem“, která se s předcházející nedala vůbec srovnat. Z asijských vilájetů o nich ale přicházely zprávy pouze postupně a neúplně, teprve mnohem později vyšel najevo celý hrůzný obraz toho, co se stalo, neboť oficiální osmanské zdroje pochopitelně počty obětí bagatelizovaly nebo zkreslovaly. Dodnes není zcela zřejmé, kolik Arménů se skutečně stalo obětí masakrů. Nejnižší odhady hovoří o osmdesáti tisících pobitých (podle odhadů britského velvyslance v Konstantinopoli mělo být do začátku prosince 1895 zabito dokonce 100 000 lidí!), k čemuž ovšem nutno připočítat i další desetitisíce, možná statisíce těch, kteří následně zahynuli hladem zimou, nemocemi apod., neboť se neměli kam uchýlit – během masakrů byly totálně vyloupeny jejich zásoby a došlo k vypálení a zničení stovky vesnic, o kláštorech a kostelích nemluvě... Turecký nizam přitom masakrům vůbec nebránil. Šlo bezesporu o nejhorší masakry v oblasti evropského kulturního prostoru v 19. století.

Ne všude však vraždění proběhlo bez odporu: v Zeytunu v tzv. Malé Arménii (v Kilikii, na jihozápadě Malé Asie) v zimě roku 1895 vzali místní Arméni věci do svých rukou a před masakry se ubránili masovým povstáním, při němž dokázali odolat i útokům pravidelné turecké armády, podobně jako v červenci v roce 1896 dokázali Arméni odvrátit spojenými silami masakry u Vanského jezera. Boje v těchto oblastech ustaly teprve na zákrok zprostředkovatelů vyslaných britským a ruským vyslanectvím. Povstalci dostali širokou amnestii a v oblastech povstání byl jmenován křesťanský zástupce místodržícího. Ukázalo se tedy, že pouze násilná odpověď na násilí dokázala místně prosadit oprávněné arménské požadavky, neboť navzdory velkému soucitu evropské veřejnosti s Armény nepodnikla žádná z evropských mocností proti sultánovi a jeho vládě žádné konkrétní kroky.

I proto v srpnu 1896 skupina arménských radikálů z nacionalistického revolučního hnutí Dašnakcuthjun, (kromě něj byla arménská inteligence organizována od roku 1887 také v sociálně demokratickém hnutí Hančak, a od roku 1885 také ve straně Armenakan) obsadila ústředí Ottomanské banky v Galatě. Banka byla, jak jsme již zmínili, spravována evropskými věřiteli, takže převzetí banky mělo Evropany znovu upozornit na arménský problém. Revolucionáři požadovali vydání reformních aktů pro arménské vilájety (v žádném ze jmenovaných vilájetů ovšem nežili Arméni ve většině) a propuštění všech zatčených

²⁶ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 121.

soukmenovců V arménských oblastech mělo podle jejich požadavků působit smíšené křesťansko-muslimské četnictvo a na průběh reformy měl dohlížet evropský komisař. Nakonec, po vyjednávání ruského vyslance a francouzského ředitele banky, „dašnaci“ (jak se členům hnutí zkráceně říkalo) budovu opustili, a byli odvezeni do bezpečí s tím, že evropské velmoci zvažují jejich požadavky. A zatímco italská loď odvážela revolucionáře do azylu, rozpoutali v Konstantinopoli provokatéři nový protiarménský pogrom, kterému padlo za obětí ne méně než šest tisíc Arménů! K zastavení krveprolití vedlo teprve vylození několik set příslušníků britské námořní pěchoty a společný nátlak ruského a anglického vyslance na sultána. V Británii přinutily události tehdy již 86letého bývalého mnohonásobného britského premiéra Williama Gladstona k jeho poslednímu veřejnému projevu v životě (29. září 1897), v němž hovořil o tom, že říše „*nepředvídatelného Turka* (sultána Abdulhamida – pozn. V. Š.)“, by měla být „*vymazána z mapy světa*“ jako „*hanba civilizace*“ a „*kletba lidstva*“...

Gladston už ovšem neměl politický vliv, a tak zůstalo pouze u slov. Vzájemná velmocenská nedůvěra způsobila, že se nic více nestalo.

Tajný carský rada Alexandr Ivanovič Nelidov, tvůrce Sanstefanského míru, tehdy carovi dokonce navrhoval rychlé a nenadálé obsazení Bosporu ruskou flotilou. Byla pro to jistě i mezinárodně politicky vhodná doba, kdy i markýz Salisbury horoval za rozdělení Turecka, ale nerozhodný Mikuláš II. nakonec k akci nedal souhlas. Nikdy před tím ani potom nemělo Rusko k uskutečnění svého staletého snu lepší příležitost... Arménské masakry vzápětí překryla velká řecko-turecká krize, v jejímž řešení se velmocenská role také neukázala jako příliš morální. Historik John Patrick Douglas Balfour Baron Kinross tak hodnotil celé hrůzoplné období arménských masakrů takto: „*Abdulamidova nesmiřitelná tvrdohlavost mu přinesla vítězství nad Západem. Ale chladná nelidskost jeho činů mu přinesla věčnou hanbu v očích civilizovaného světa*“²⁷ Josef Šusta v roce 1927 dodává: „*Arménská otázka tak byla k hanbě zúčastněných velmocí neslavně pohřbena, uštvaný národ nenalezl ochrany a chvěl se před další krutostí příšerného vraha* (myslel jím Abdulhamid II. – pozn. V. Š.)“²⁸

Řecké pretenze

Ačkoli řecká vláda dosáhla za pomoci nátlaku velmocí v roce 1881 zlepšení své hranice na severu, cítila se ve svých zájmech nadále poškozena. Žádná z velmocí ovšem v této době neměla řeckou otázku jako svou prioritu. Sjednocení Bulharska podněcovalo řecké aspirace na Thrákii a Makedonii. Řecko v té době dokonce mobilizovalo, s cílem domoci se vojenským útokem na Turecko alespoň rozšíření v Epiru, nicméně velmoci, s výjimkou Francie, přinutily řeckou vládu premiéra Dilijannise k opuštění této konfrontační linie (dokonce za pomoci blokády země velmocenskou „mírovou“ flotilou). Ta znovu získala na síle, za deset let, když se opět, po kolikáté již, ozvali Řekové na Krétě.

Krétské povstání

Častá povstání na Krétě svědčily o velké touze tamních Řeků po „*enosis*“, sjednocení s Řeckem. Kořeny tohoto problému sahaly až k válce za řeckou nezávislost ve 20. letech 19. století, kdy Velká Británie ze strategických důvodů připojení Kréty ke vznikajícímu Řeckému království nepřipustila. Krétu do 40. let 19. století ovládal nám již dobře známý egyptský místokráľ Mehmed Ali, poté se znovu dostala do sultánovy moci. Situace na Krétě byla dost podobná poměrům v Bosně. Zhruba čtvrtinu obyvatelstva Kréty tvořili příslušníci islámského

²⁷ *Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*. HarperCollins Publishers Inc., 1977. Citováno podle https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_убийства_армян_в_1894—1896_годах#cite_note-Кинросс-9.

²⁸ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 158.

vyznání, většina z nich ale měla řecký původ. Z jejich prostředí se také rekrutovala vrstva bohatých begů, kteří vlastnili takřka celou rozlohu neúrodnější půdy v rovinách. Nespokojenost řeckých křesťanů tedy byla živena z několika zdrojů: jednak to byla touha po sjednocení s Řeckem, jednak nepřátelství křesťanské většiny vůči muslimským „odpadlíkům“ a jednak nenávisť vůči muslimským statkářům, díky nimž se křesťanská většina musela spokojit s málo úrodnými pozemky v hornatých oblastech a její bezzemci, jichž také nebylo málo, pak byli nuceni pracovat jako podruzi na statcích bohatých „řeckých“ muslimů. Povstání propuklo v 19. století několikrát, v roce 1841, 1858 a 1866–1868 (viz *Východní otázka I.*, s 111–112). Po posledním jmenovaném povstání Porta umožnila křesťanskému organickému statutu obyvatelstvu podíl na moci a zmírnila jeho daňové zatížení, a tento status ještě zvýhodnila po Velké východní krizi, kdy se Krétou a její „ústavou“ mj. zabýval § 23 berlínské smlouvy. Přesto v roce 1889 vypukly nové nepokoje, které tentokrát sultán hodlal potrestat tím, že řadu z dřívějších pro křesťany příznivých nařízení zrušil. Již tehdy chtělo ve prospěch řeckých křesťanů intervenovat Řecko, nicméně velmoci, opět s výjimkou Francie, se postavily k válečným náladám v Řecku odmítavě a nedovolily řecké vládě aktivně zasáhnout. Sultánova reakce však ještě více zesílila protiturecké nálady jak na samotném ostrově, tak v Řecku. Na Krétě byl v září 1895 vytvořen „Krétský výbor“ s cílem vymoci si obnovení zrušených privilegií. Poté, co byl z ostrova odvolán křesťanský guvernér Alexandros Karateodoris, nám již známý z berlínského kongresu, a nahrazen muslimským místodržícím, se výbor přejmenoval na „revoluční shromáždění“ a získal zároveň plnou podporu *Etairie*. Jako odpověď na zatýkání jeho členů obklíčily oddíly revolučního shromáždění 1 600 tureckých vojáků v posádkovém městě Vamos nedaleko Chanie. Posádce se sice nakonec podařilo z obklíčení proniknout, nicméně povstalcům v mezidobí začali přijíždět na pomoc dobrovolníci z *Etairie* a zdálo se, že vleklým vojenským srážkám nebude možno zabránit.

Do situace se v této chvíli zapojily velmoci, a přinutily sultána v červenci 1896 obnovit platnost organického statutu a 25. srpna 1896 pak i přijmout program dalších reforem vypracovaný vyslanci velmocí, podle něhož měla Kréta získat právo na křesťanského guvernéra (vzápětí jim byl jmenován Jiří Berović-paša, srbského původu) na pět let a národní shromáždění s autonomními pravomocemi. V podstatě mělo být postavení Kréty podobné jako Východní Rumélie po Berlínském kongresu. Velmoci zároveň vyslali ke Krétě smíšenou „mírovou“ flotilu, aby zabránili dalšímu rozdmýchávání bojů. Snažily se přitom blokovat jak příliv řeckých dobrovolníků, tak vyloďování tureckých posil. Zdálo se tak, že je krize zažehnána (druhý den poté obsadili, jak jsme viděli již výše, arménští extremisté Osmanskou banku a pozornost „Evropy“ se obrátila jinam). V průběhu ledna 1897 nicméně začalo docházet k novým nepokojům. Místní muslimové podpořeni tureckými vojenskými oddíly dokonce vypálili křesťanské čtvrti Herakleionu, Rethymna a Chanie a do Řecka přicházely neověřené zprávy o masakrech místního obyvatelstva, které pochopitelně vyvolaly obrovské demonstrace. Jako odpověď na tyto události prohlásili 6. února 1897 krétské povstalci sjednocení s Řeckem. Na to vyrazilo na Krétu několik řeckých válečných lodí s řeckým princem Jiřím s cílem ostrov obsadit, ovšem po protestu velmocenských vyslanců se musely stáhnout. Ne tak ale výsadek *Eteirie*, 1 500 mužů posílených jednou dělostřeleckou baterií pod vedením podplukovníka Timoleona Vassose. Byli odhodláni napodobit sicilský úspěch Giuseppa Garibaldiho z roku 1860, který napomohl k sjednocení Itálie. Ostatně, do Řecka v tu chvíli proudily stovky „červených košil“ dobrodružného Giuseppova syna Ricciottiho, kteří se nakonec zúčastnili pozdějších bojů řecko-turecké války. Při příjezdu Vassose a jeho sboru na

Krétu 13. února 1887 ovšem již byl ostrov již pod záštitou „velmocí“, z jejichž flotil se na ostrov vylodily „mírové“ jednotky ve snaze zabránit další eskalaci napětí.

Vassosův sbor přistál 24 km západně od města Chania v zálivu Kolymbari, kde jej s radostně vítalo asi pět tisíc Kréťanů. Následujícího dne zahájil Vassos ofenzívu a obsadil klášter Goniás severně od zátoky. Vassos z kláštera zveřejnil „jménem řeckého krále“ své prohlášení ke Kréťanům a sebevědomě oznámil, že ostrov byl osvobozen řeckou armádou. Při tažení Vassose do Chanie se ale před ním objevil italský důstojník jako zástupce pěti evropských admirálů, jejichž flotily kotvily u ostrova, a oznámil mu, že město je pod ochranou „velmocí“. Mezinárodní okupace města prakticky přerušila zásah *Eteirie* na Krétě a „krétská otázka byla touto akcí uvržena do slepého labyrintu diplomacie“ „Admirálská rada“ Vassosovi zakázala provádět v okruhu šesti kilometrů od města nepřátelské akce, řeckým lodím pak zakázala bránit vylodění tureckých vojsk. Vassos měl sice svázané, ale rozhodně nezůstal nečinný. Dne 18. února jeho sbor s podporou osmi tisíc krétských povstalců vzal útokem turecká polní opevnění kolem obce Voukoliés ležící na cestě do Chanie. Následujícího dne se jeho sbor dostal do střetu se čtyřmi tisíci muži tureckého nizamu a vybojoval „slavné vítězství“. Jak se později ukázalo, bylo to jediné jasné vítězství řeckých sborů v celé řecké protiturecké kampani. Turci přišli o 500 zabitých a 107 zajatých mužů a zbytek sboru prchal k hradbám Chanie, kde jej vzaly pod ochranu evropské „mírové“ jednotky. Vítězství Vassosova sboru podpořilo v samotném Řecku politické křídlo, které požadovalo vyhlášení války Osmanské říši. „Pokud jediný sbor získá tak snadno velké vítězství, co se teprve stane, když do boje vstoupí celá armáda?“, psaly nadšeně řecké noviny...

Nedlouho poté došlo k události, která v očích evropské veřejnosti zkompromitovala velmocenskou flotilu provádějící blokádu ostrova. Došlo k ní 24. února 1897, když se 800 krétských povstalců, kteří nespádali pod přímé Vassosovo velení, rozložilo táborem na poloostrově Akrotiri poblíž Chanie. Vzápětí se totiž dostali do palby tureckého polního dělostřelectva a tureckých lodí z přilehlého zálivu Souda. Povstalci, mezi nimiž bojoval i budoucí předseda řecké vlády Eleftherios Venizelos, zahájili proti tureckým pozemním oddílům útok. Obsadili turecké pozice a pronásledovali nizam až k hradbám města. V tu chvíli začalo spolu s tureckými loděmi útočníky ostřelovat i dělostřelectvo velmocenské flotily. Z evropských lodí bylo na povstalce vystřeleno více než 100 granátů. Ostřelování se zúčastnily německé, ruské, rakouské a 3 britské lodě. Francouzská a italská veřejnost poté s potěšením konstatovala, že jejich lodě se ostřelování neúčastnily, což ale bylo nejspíš způsobeno pouze tím, že se tu chvíli nacházely mimo dostřel, navíc velitelem celé flotily byl italský admirál. Řecké lodě, které kotvily nedaleko od lodí „mocností“, musely na základě vládních nařízení zůstaty nečinné a jejich posádky celou věc jistě s velkou bolestí sledovaly.²⁹ Italský tisk nadšený z toho, že se italské lodě této „hanby“ nezúčastnily, vyjádřil zároveň své „znehucení politikou Německa a Ruska, kteří se rozhodli stát krétskými četníky“. Francouzské noviny pak psaly, že „Francie ztratila na Krétě svou hrdost.“ Francouzský

²⁹ Během ostřelování byl také zničen stožár s řeckou vlajkou na výšině proroka Eliáše. Jeden z povstalců se pak postavil na místo zničeného stožáru a řeckou vlajku držel v rukou. V tu chvíli velitel evropské flotily admirál Felice Napoleone Canevaro nařídil palbu zastavit. Povstalci pak k rukám pěti velmocenských admirálů doručili poselství, v němž stálo, že se rozhodli udržet své pozice a raději se dát rozstřílet evropskou flotilou, než by umožnili „muslimským hordám znovu vstoupit na svobodné krétské území, aby po tisíci opakovali scény masakrů a ničení, jimž jsou podrobeni po tři století...“

ministr zahraničí Gabriel Albert Auguste Hanotaux však upozorňoval, že byť mají Řekové v Evropě velké sympatie, neznamena to, že mohou narušovat světový mír a své mezinárodní závazky...³⁰

Řecká vláda Vassosův sbor neodvolala, ale neposlala mu ani posily. Admirálové velmocenské flotily poté povstalce vyzvali, aby složili zbraně, dosdalo se jim však nelichotivé odpovědi: „*Pohrdáme jak vámi, tak vašimi zbraněmi*“, a pokračovali ve vojenských operacích. Dne 22. února oblehli město Ierapetra na jižní straně ostrova. Tentokrát ovšem proti nim zasáhla italská bitevní loď a přinutila je ustoupit. Postoj evropských velmocí ke krétské otázce vyjádřil přesvědčivě velvyslanec Ruské říše v Paříži: „*Kréta se za současné situace nemůže v žádném případě spojit s Řeckem*“ a byl opakován doslovně v ultimátu evropských mocností řecké vládě z 2. března 1897. Následně 18 března 1897 vyhlásily velmoci námořní blokádu Kréty a 23. března 1897 se na ostrově vylodil další výsadek 3 000 mužů námořní pěchoty. Britové obsadili Heraklion, Rusové Rethymno, Francouzi Sitii, Italové Chanii, Němci záliv Soudu a Rakušané město Kissamos. Vassosův sbor sice zůstal na ostrově, ale byl tímto velmocenským aktem definitivně odsouzen k nečinnosti. Řešení měly velmoci připravené: velká autonomie v rámci osmanské říše...

Podivná válka

Atmosféra, která v Řecku, jehož mezinárodní autorita byla posílena organizací prvních novodobých olympijských her, vládla, ale nepřipouštěla prakticky jinou možnost, než sjednocení... Propaganda *Eteirie* byla zcela jednoznačná a ani premiér Theodoros Dilijannis tyto nálady nechtěl nijak uklidnit, ačkoli bylo zřejmé, že to vyvolá válku, na niž nebylo Řecko příliš připravené. Jeho státní finance se zmítaly v obrovských dlužích po státním bankrotu v roce 1893 za premiéra Charilaa Trikoupise. Stavět se proti válce by ohrozilo jak dynastii, tak vládu. Král Jiří I. navíc spoléhal i na to, že jeho sestra, matka cara Mikuláše II., zasáhne v případě nepříznivého vývoje situace. Premiér vyhlásil i přes protesty velmocí mobilizaci. Aby se něco nepříznivě nezvrtlo, vyslala již 10. dubna *Etairea* do Epiru oddíly andartů podporované italskými dobrovolníky do Epiru, které napadly turecké pohraniční jednotky. Cesta zpět již tak nebyla možná. Za týden je následovaly jednotky regulární armády.

Turecká armáda, reorganizovaná a cvičená německou vojenskou misí, byla na válku každopádně lépe připravena, jakkoli početní převaha Turků byla do značné míry vyvážena potřebou udržet velké síly na jiných místech říše mimo bojiště. Výzbroj obou armád lze označit jako rovnocennou: poměrně dobré dělostřelectvo a víceméně zastaralé pěchotní zbraně. Nedostatky ve vybavení a obecně v zásobování obou armád zapříčinily i pomalý rozvoj válečných operací. Kromě pravidelných jednotek bojovaly na obou stranách několik tisíc dobrovolníků: na turecké se jednalo zejména o oddíly Albánců, na řecké andartové a téměř 1 500 dobrovolníků Ricciotti Garibaldiho. Bojovalo se na dvou frontách – thessalské a epirské, které rozdělovalo pohoří Pindos.

Tricetidenní, nebo také podivná válka byla pro Řecko zdrcující, jakkoli výsledky bojů a počty padlých nehovořily v řecký neprospěch. Každopádně se Řecko nemohlo opřít o žádné spojence. Bulharsko i Srbsko zůstaly neutrální, neboť je Rusko i Rakousko důrazně

³⁰ Citováno podle Критское восстание (1897–1898).
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_\(1897—1898\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_(1897—1898))

upozorňovaly, aby se do věci nemíchaly, a také sultán si jejich neutralitu zajišťoval novými ústupky v Makedonii (nové eparchie exarchátu ve Strumici a Debru a konzulát v Bitole pro Bulharsko, obsazení skopské metropole zmiňovaným již archimandritou Firmilijanem, možnost otevírání srbských škol ve viláetu bitolském a soluňském pro Srbsko). Nelze přitom říci, že by se mezi sebou balkánské státy nepokoušely dohodnout a vytvořit spojení podobné tomu, jaké vznikalo v době panování knížete Michala Obrenoviće. Řecký premiér Charilaos Trikoupis v létě roku 1891 navštívil Sofii a Bělehrad, v dubnu 1896 bulharský kníže Ferdinand poctil svojí návštěvou Bělehrad a nedlouho poté byl mladičský srbský král Aleksandr hostem v Athénách. V květnu téhož roku pak navštívil Bělehrad černohorský kníže Nikola, v únoru 1897 došlo v Sofii k podpisu bulharsko-srbské smlouvy, k níž se připojila i Černá Hora. Veškeré pokusy zásadněji definovat spolupráci na Balkáně však znemožňovaly různé pohledy na další osud Makedonie, i na její případné rozdělení. Celé srbsko-bulharsko-černohorská smlouva se tak omezila pouze na konstatování, že si signatářské země nebudou překážet při uskutečňování svých národních, náboženských a osvětových zájmů v evropské části osmanské říše...

Po počátečním úspěšném průniku na turecké území ale řecká armáda víceméně stále ustupovala, až to bylo podezřelé jak italským dobrovolníkům, tak samotnému tureckému velení. Německý instruktor turecké armády Wilhelm Leopold Colmar von der Goltz (známý v říši spíše jako Goltz paša) nazval válku „tragickou operetou“, ve své zprávě o válce pak turecký generální štáb dokonce hovořil o odvaze řeckých vojsk, ale zároveň psal, že „*Řekové v podstatě neprojevíli úmysl skutečně bojovat*“ (de ne pas combattre sérieusement) a celou záležitost nazval „*simulací války*“ (simulacre de guerre). Svou zprávu zakončil generální štáb tvrzením, že podle něj mělo vrchní řecké vojenské velení mělo rozkaz krok za krokem ustupovat, aniž by to ohrozilo životy jejich vojáků.³¹ Ostatně i vojenské ztráty napovídají mnohé: turecká armáda ztratila 999 padlých a 2 064 raněných, řecká 832 padlých a 2 447 raněných. Řecká vrchní velení nevyužilo ani vítězství největšího hrdiny této války, plukovníka Konstantinose Smolenskiho (s aromunským původem, jeho rod pocházel z Moskopolje) v bitvě u Velestina, ani skutečnosti, že největší bitva řecko-turecké válečné scény u Domokosu (na řecké straně zde bojoval v čele svých dobrovolníků i sám Ricciotti Garibaldi a k armádě se přidala i Vassosova jednotka, kterou v mezidobí vláda z Kréty stáhla) skončila vlastně nerozhodně, a zastavilo ústup řecké armády příznačně až u Thermopyl, nedaleko Athén. Zde vstoupilo 17. května v platnost příměří, které svým zásahem zprostředkoval car Mikuláš II. Dodnes není zcela jasné, co stálo za touto podivnou strategií řecké armády. Příměří následovala mírová smlouvou 4. prosince. Turecko požadovalo předání celé Thesálie a 10 miliónů tureckých lir jako válečnou reparaci, nakonec, po nátlaku velmocí, si v Thesálii ponechalo si pouze několik strategických opevnění a jednu vesnici při hranicích s Makedonií (celkově kolem 350 km²) a válečné reparace byly sníženy na přijatelnou cenu čtyř milionů tureckých lir a náhradu za škody způsobené na území válečné scény muslimskému obyvatelstvu. Mírová smlouva ovšem také zavázala řeckou vládu k přijetí mezinárodní komise pro správu řeckých financí.

Celá krétská záležitost však měla ještě svou diplomatickou i krvavou dohru. Ke konci roku 1897 se totiž sultán rozhodl poslat na ostrov 5 000 mužů jako posily, proti čemuž sice velmoci protestovaly, ale čemuž nakonec nedokázaly zabránit. Tato situace pak přispěla k nejistotě pravoslavných Kréťanů. Jen mezi srpnem 1897 a únorem 1898 tak pouze z Rethymna uprchlo 1 500 lidí...

Na konci roku 1897 navrhla ruská diplomacie, zřejmě na nátlak „carevny matky“, jako nového guvernéra Kréty řeckého prince Jiřího. Návrh získal podporu Velké Británie a ani na francouzské straně nenarazil na odpor. Německo a Rakousko však tuto možnost odmítly.

³¹ Tamtéž.

Nakonec se Německo dobrovolně z krétských záležitostí vyvázalo, s tím, že se k volbě Jiřího za guvernéra nebude stavět nepříznivě, ale ani ji neschválí. V dubnu příkladu svého mocného spojence následovalo Rakousko. Díky tomu pak mohla 1. července 1898 správní rada admirálů spojenecké flotily udělit krétskému shromáždění pravomoc zvolit pětičlenný výkonný výbor (vlastně vládu) do jehož čela se postavil Elefthérios Venizelos. Za sídlo vlády byla zvolena Chalepa na okraji Chanie. V září 1898 ale propukly v Chanii nové nepokoje, při nichž došlo k zabití čtrnácti Britů a 500 Kréťanů. Následovalo ultimátum Velká Británie a čtyř dalších mocností, požadující do měsíce odchod tureckých jednotek, jemuž se sultán neodvážil vzdorovat. Koncem listopadu 1899 zástupci Francie, Itálie, Velké Británie a Ruska navrhli v Aténách řeckému králi jmenování jeho syna Jiřího za krétského vysokého komisaře. Jmenování bylo omezeno třemi roky, během nichž musí princ ostrov uklidnit a zabezpečit fungování jeho správy. Suverenita sultána nad ostrovem sice měla zůstat nedotčena, nicméně prakticky spočívala pouze v tom, že nad několika krétskými pevnostmi vlály turecké vlajky. Každá ze čtyř velmocí se také zavázala poskytnout novému vysokému komisaři půjčku ve výši jednoho milionu franků k provedení jeho úkolu. Princ Jiří přijel na Krétu 9. prosince...

Povstání sice skončilo bez dosažení sjednocení s Řeckem, ale pro pravoslavné obyvatelstvo na Krétě nakonec velmi příznivě. Paradox celé války nakonec spočíval v tom, že navzdory porážce Řecka krétské obyvatelé téměř dosáhli toho, po čem toužili. Z hlediska mezinárodního práva to bylo vůči vítěznému Turecku velmi absurdní řešení, ale koncert velmocí byl tentokrát naladěn protiturecky. Důležitá pro budoucnost byla i skutečnost, že k sobě během krétské krize našly cestu Rusko a Velká Británie. Pouze Řecko se po prohrané válce dostalo do hluboké vnitřní politické a ekonomické krize, která se protáhla na celé další desetiletí.

Osmanská říše na konci 19. století a velmoci

Vítězstvím nad Řeckem na jaře 1897 překonal sultán krizi z let 1894–1897. Sice s naprostou ztrátou morálního kreditu před evropskou veřejností, který ovšem ani před tím nebyl k chlubení a se ztrátou vlivu na Krétě, ale s malým územním rozšířením v Thesálii a bez nutnosti zásadním způsobem řešit arménskou otázku.

Sultána mohla uklidnit také dohoda Ruska a Rakousko-Uherska z dubna 1897. Po návštěvě Františka Josefa I. v Petrohradu koncem dubna 1897 se totiž obě velmoci, pro něž byl Balkán zásadním politickým kolbištěm, dohodly na tom, že je pro ně i nadále důležité zachovat „berlínský“ *status quo*, s tím, že pro sebe nebudou hledat žádné výboje, ale že je také nedopustí ve prospěch jiných velmocí. Znovu v dohodě zdůraznily, že o úžinách může rozhodovat pouze mezinárodní velmocenská komise, a také podmínku, která znemožňovala úžinami do Černého moře proplouvat cizím válečným loďm. V případě, že by nebylo možno z nějakého nenadálého důvodu *status quo* udržet, zavazovalo se Rusko, že nebude habsburské monarchii činit zásadních překážek pro případnou anexi Bosny a Hercegoviny. Zbytek evropského tureckého panství by měl být v takovém případě rozdělen mezi balkánské státy, přičemž by se sice měl brát ohled na „přirozené i historické“ nároky jednotlivých nástupnických států osmanské říše, ale také na to, aby mezi nimi zůstala zachována rovnováha. Dohoda dokonce připouštěla možnost vzniku malého albánského státu.

Ekonomická situace osmanské říše se po řecko-turecké válce nijak zásadně nezměnila. Ačkoli v závěru 19. století a na začátku 20. století vzrůstalo v Turecku pěstování např. technických plodin a v souvislosti s tím se rozvíjel zemědělský průmysl, ačkoli pokračovala stavba železnic, zvyšovala se těžba uhlí, nabýval na intenzitě zahraniční obchod a v závislosti na něm vzrůstaly pobřežní přístavní města, a ačkoli v důsledku tohoto řekněme

kapitalistického rozvoje docházelo ke změnám ve složení společnosti, neměly tyto změny takřka žádný vliv na politickomocenskou strukturu země a státu. Podnikatelská vrstva totiž Turecku nenabyla takové postavení, kterému se těšila ve střední a v západní Evropě nebo v Rusku. Nejvlivnější podnikatelská složka turecké společnosti, spojená se zahraničním obchodem nebo na něm závislá, totiž byla tvořena příslušníky netureckých národností: Řeky, Armény, Židy, a v neposlední řadě i Bulhary či Srby, a nejinak tomu bylo i u podnikatelů odkázaných na vnitřní trh. Ti sice byli více či méně loajálními občany říše, ovšem jen stěží se z jejich řad mohla rekrutovat turecká měšťansko-podnikatelská společnost, která by měla důsledně vlastní zájmy protikladné zájmům velkostatkářů, na nichž zejména spočíval politický systém země a dvorní kamarily.

Určité zrychlení kapitalismu v Turecku v období do konce 19. století nenapomáhalo dalšímu růstu domácího průmyslu a zemědělství také proto, že velká část zisků proudila do zahraničních společností (viděli jsme výše že turecký bankovní kapitál byl ovládán zvenčí) a že vůbec celá finanční správa státu byla vlastně v rukou cizinců. Osmanská říše byla v 90. letech především „anglickým trhem“: na zahraničním obchodu Turecka v polovině 90. let se Velká Británie podílela 43 procenty, hned za ní ale následovalo Německo s 22–23%. A německá účast, nejvýrazněji patrná ve zbrojním průmyslu a reformách armády, se nadále zvyšovala: německý kapitál – Deutsche Bank s několika dalšími bankovními domy – založil již v roce 1888 Společnost anatolských drah (Anatolische Eisenbahngesellschaft – Sociétés du Chemin de fer Ottoman d’Anatolie) s hlavním cílem postavit tzv. „bagdadskou dráhu“ a zajistit si tak jednak Turecko jako spojence proti Rusku a popřípadě i proti Anglii, jednak možnost obejít Suezský průplav a Rudé moře, které byly pod britskou kontrolou (železnice měla z Bagdádu dále pokračovat do Basry a získat tak možnost přímého napojení na Perský záliv).³² Tomuto cíli sloužila i návštěva císaře Viléma II. v Turecku v říjnu 1898. Německý císař vystoupil v Damašku jako přítel sultána a „300 miliónů muslimů“. Stavba bagdadské dráhy a podmínky v maloasijském vnitrozemí se však ukázaly tvrdým oříškem i pro Německo. Nejprve se stavěla železnice ve vlastní Anatolii (mj. do Ankary), do první světové války byla trať dokončena pouze do Konye (spojení Istanbulu s Bagdádem se uskutečnilo až v roce 1940!). Stavba bagdadské dráhy vyvolala odpor také ve Velké Británii: Britští strategové přitom vypočítali, že nejvýhodnější spojení bagdadské dráhy s Perským zálivem je u přístavu Kuvajt, a proto uzavřeli s kuvajtským šejkem tajnou dohodu proti Turecku.

Britské soupeření s Německem na Blízkém východě neohrožovalo sultánovo postavení, zato posilovalo vztahy mezi Anglií a Ruskem, a dávalo tak postupně vzniknout spojenectví, které nakonec vyústilo v roce 1907 ve slavné Trojdohodě.³³ Konflikt s Kuvajtem

³² Projev ředitele a mluvčího banky Geoga Siemense v německém Reichstagu u příležitosti debaty o bezprostředním podpisu dohody o přátelství, obchodu a přepravě s Osmanskou říší v roce 1890 ovšem pochopitelně politické cíle nezmiňoval: „*Podpisem smlouvy si Německá říše získá velké sympatie v Orientu. [...] Německá říše a náš německý národ ale nemají v Orientu co dobývat a co si přát; máme jen jeden zájem, a to na stabilizaci tamní situace...*“

³³ Anglická politika „skvělé izolace“ (Splendid isolation), prosazovaná zejména konzervativní vládou Benjamina Disraeliho a částečně i markýze ze Salisbury tak dostávala zásadní trhliny. Tato politika spočívala v nevázáni se Británie ve spojenectví s jinými mocnostmi a nezasahování do jejich vzájemných sporů především na evropském kontinentu a soustředění se na vlastní problémy. Británie se skutečně neúčastnila systému koalic utvářených ostatními evropskými velmocemi a místo toho se plně věnovala rozvoji svého zámořského impéria. Zároveň však svou silou udržovala celý systém mocenské rovnováhy v chodu a bránila jiným velmocem v dosažení dominance a ohrožení jejího impéria. Problémem se ukázalo až sjednocené a silící Německo. Období britské izolace definitivně skončilo uzavřením britsko-japonského spojenectví v roce 1902. To ovšem ještě konflikt s Ruskem neřešilo, naopak rozvázalo Japonsko ruce pro případ války s Ruskem, k níž také za dva roky poté došlo. Také tradiční spory mezi Británií a Francií, eskalující ještě v krizi na horním Nilu (1898), se podařilo vyřešit vymezením sfér vlivu v koloniích a zejména hranic v Africe a byly završeny 8. dubna 1904 spojeneckou smlouvou, nazývanou „Srdečná dohoda“ (Entente cordiale). Následně se podařilo Británii a Rusku vyřešit

v srpnu-září 1901 byl spíše lokální záležitostí. A sultánovi neuškodilo ani rusko-německé soupeření: Rusko bylo Němcům slabým soupeřem ve financích. Rusko se však cítilo popuzeno záměry turecké vlády stavět železnici směrem ke Kavkazu. Ruská diplomacie si proto vynutila od Porty v březnu 1900 prohlášení, že v případě stavby železničních tratí v Malé Asii v pásmu přiléhajícím k Černému moři, pokud tuto stavbu nebude provádět turecká vláda sama, udělí koncese Rusku. Turecko si však bylo jisto: vidělo, že Rusko je zaměstnáno na Dálném východě ve sporu s Japonskem o vliv v Mandžusku a Koreji a neobávalo se z jeho strany žádného nepřijemného překvapení

Nebezpečným se mohlo jevit Portě sblížení Bulharska s Ruskem. Bulharsko se totiž nevzdávalo nároků na Makedonii, naopak právě v letech 1898—1902 zesilovalo svou agitaci v makedonských vilajetech. Nicméně spojenectví Bulharska a Ruska, vyjádřené vojenskou konvencí v roce 1902, se nakonec týkalo jen Rakouska nebo Rumunska: ruská vláda si vyhrazovala, že smlouva „nemůže být namířena proti Turecku“.

Postavení Turecka, či přesněji řečeno Porty a osobně sultánovo bylo tedy po roce 1897 z mezinárodního hlediska dost pevné a bezpečné. Abdulhamid II. hodlal s pomocí německého kapitálu a jeho vojenských instruktorů upevnit svůj otrěsený trůn jak proti pokračujícímu nacionálnímu hnutí v Makedonii nebo i proti Arménům a Arabům, tak i proti opozici z řad samých Turků. Po vítězství nad Řeckem přijal sultán dokonce titul „ghazi“ – vítězný – jakkoli vítězství nad slabším byť sebevědomým a „drzým“ nepřítelem slávu titulu, jímž se pyšnil např. Mehmed Dobyvatel či Sulejman Nádherný, výrazně degradovalo. Pochybnosti o dalším možném setrvání Abdulhamida na sultánském trůnu ale byly odstraněny. Historik Josef Šusta ve své *Světové politice* později napsal, že se „*Pochybnosti, udrželi se Abdul Hamid vůbec na trůnu, které arménské zmatky byly obecně vzbudily, ustupují zároveň do pozadí a lstivý ukrutník z Yldiz-kiosku upevňoval se v přesvědčení, že soustava jeho palácové despotie je přece jedině správný způsob vlády.*“³⁴ Životnost „hamidiovského“ režimu tak byla prodloužena o dalších deset let, během nichž se ovšem, aniž by to sultán mohl ovlivnit, Východní otázka přiblížila svému finále.

Východní otázka 1897–1907 a Ilindenské povstání

Vítězstvím nad Řeckem na jaře 1897 a díky dohodě Ruska a Rakousko-Uherska z téže doby,³⁵ v níž se jednalo o zachování *statu quo* na Balkáně, překonal sultán krizi z let 1894–1897 – sice s naprostou ztrátou morálního kreditu před evropskými velmocemi, který i tak nebyl velký, se ztrátou vlivu na Krétě, ale s malým územním rozšířením v Thesálii a vlastně bez nutnosti zásadním způsobem řešit arménskou otázku, a prodloužil životnost svého režimu na dalších deset let. To ovšem neznamená, že by se nějask výrazně zlepšila ekonomická situace země. Ačkoli v závěru 19. století a na začátku 20. století vzrůstalo v Turecku

konflikt ve Střední Asii (Afghánistán) a zejména v otázkách úžin, jak ještě uvidíme ve třetím díle naší učebnice. Smlouvou z 31. srpna 1907 mezi Ruskem a Británií byl v podstatě dotvořen spojenecký blok Trojdohody. Tradiční rusko-britské nepřátelství z 19. století, jež vyústilo v Krymskou válku a britský tlak na anulaci Sanstefánského míru, tak bylo definitivně zapomenuto.

³⁴ Šusta, J.: *Světová politika III*, s. 184.

³⁵ Po návštěvě Františka Josefa v Petrohradu koncem dubna 1897 se obě velmoci, které měly na Balkáně své zásadní zájmy, dohodly na tom, že je i nadále důležité zachovat na Balkáně status quo, s tím, že pro sebe nebudou hledat žádné výboje a ani je nedopustí ve prospěch jiných velmocí. Znovu v dohodě zdůraznily, že o úžinách může rozhodovat pouze mezinárodní velmocenská komise, a že do Černého moře musí být trvale zamezen přístup cizím válečným lodím. V případě, že by nebylo možno status quo udržet, zavazovalo se Rusko, že nebude činit zásadních překážek pro případnou anexi Bosny a Hercegoviny. Hovořilo se dokonce o možnosti vzniku malého albánského státu. Zbytek evropského tureckého panství by měl být rozdělen mezi balkánské státy, přičemž se sice měl brát ohled na „přirozené i historické“ nároky jednotlivých států, ale také na to, aby mezi nimi zůstala zachována rovnováha.

pěstování např. technických plodin a v souvislosti s tím se rozvíjel zemědělský průmysl, ačkoli pokračovala stavba železnic, zvyšovala se těžba uhlí, nabýval na intenzitě zahraniční obchod a v závislosti na něm došlo k růstu pobřežních přístavních měst – ačkoli v důsledku tohoto řekněme kapitalistického rozvoje docházelo ke změnám ve složení společnosti, neměly tyto změny takřka žádný vliv na politickomocenskou strukturu země a státu. Vznikající buržoazie v Turecku nenabyla toho postavení, které měla ve střední a v západní Evropě nebo v Rusku. Nejvlivnější podnikatelská část turecké společnosti, spojená se zahraničním obchodem nebo na něm závislá, totiž byla tvořena příslušníky netureckých národností: Řeky, Armény, Židy, ale i jinými a v neposlední řadě i slovanským obyvatelstvem. Příslušníci těchto národností tvořili značnou část i průmyslové buržoazie, odkázané na vnitřní trh. A tak se z řad těchto podnikatelů nerekrutovala vpravdě národní turecká měšťanská společnost – nevznikla tak vlivná vrstva, která by měla důsledně vlastní zájmy protikladné zájmům velkostatkářů, na nichž zejména spočíval politický systém země, a dvorní kamarily.

Určité zrychlení kapitalismu v Turecku v období od konce 19. století nenapomáhalo dalšímu růstu domácího průmyslu a zemědělství také proto, že většinu zisků proudila do zahraničních společností (viděli jsme výše že turecký bankovní kapitál byl ovládán zvenčí) a že vůbec celá finanční správa státu byla vlastně v rukou cizinců. Osmanská říše byla v 90. letech především „anglickým trhem“: na zahraničním obchodu Turecka v polovině 90. let se podílela Velká Británie 43 procenty, hned za ní ale následovalo Německo s 22–23%. A německá účast se nadále zvyšovala: německý kapitál – Deutsche Bank s několika dalšími bankovními domy založil již v roce 1888 Společnost anatolských drah (Anatolische Eisenbahngesellschaft – Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie) s hlavním cílem postavit tzv. „bagdadskou dráhu“ a zajistit si tak jednak Turecko jako spojence proti Rusku a popřípadě i proti Anglii, jednak obejít Suezský průplav a Rudé moře (železnice měla z Bagdádu dále pokračovat do Basry a získat tak možnost přímého napojení na Perský záliv).³⁶ Tomuto cíli sloužila i návštěva císaře Viléma II. v Turecku v říjnu 1898. Německý císař vystoupil v Damašku jako přítel sultána a „300 miliónů muslimů“. Stavba bagdadské dráhy se však ukázala pro Německo dost tvrdým oříškem.³⁷ Nejprve stavěla železnice ve vlastní Anatolii (mj. do Ankary), do první světové války stihla postavit bagdadskou dráhu postavena pouze do Konye (spojení Istanbulu s Bagdádem se uskutečnilo až v roce 1940!). Stavba bagdadské dráhy vyvolala odpor také ve Velké Británii: Britští stratégové vypočítali, že nejvýhodnější spojení bagdadské dráhy s Perským zálivem je u přístavu Kuvajt, a proto uzavřeli s kuvajtským šejkem tajnou dohodu proti Turecku.

Britské soupeření s Německem na Blízkém východě neohrožovalo sultánovo postavení, zato posilovalo vztahy mezi Anglií a Ruskem, a dávalo tak postupně vzniknout spojenectví, které nakonec vyústilo v roce 1907 ve slavné Trojdohodě.³⁸ Konflikt s Kuvajtem

³⁶ Projev ředitele a mluvčího banky Georga Siemense v německém Reichstagu u příležitosti debaty o bezprostředním podpisu dohody o přátelství, obchodu a přepravě s Osmanskou říší v roce 1890 ovšem pochopitelně politické cíle nezmiňoval: „Podpisem smlouvy si Německá říše získá velké sympatie v Orientu. [...] Německá říše a náš německý národ ale nemají v Orientu co dobývat a co si přát; máme jen jeden zájem, a to na na stabilizaci tamní situace...“

³⁷ Projev Jiřího Siemense v projev v německém Reichstagu u příležitosti debaty o bezprostředním podpisu dohody o přátelství, obchodu a přepravě s Osmanskou říší a prosazoval její podpis: v roce 1890: „Výsledek nových staveb [což znamená Anatolská železnice], které byly v posledních letech věnovány druhu práce německého kapitálu, vyústil ve velmi silnou nebo relativně silnou zaměstnanost našeho průmyslu v současnosti. Podpisem smlouvy si Německá říše získá silné sympatie v Orientu. [...] Německá říše a náš německý národ nemají v Orientu co dobývat a co si přát; máme jen jeden zájem na stabilizaci tamní situace.“

³⁸ Anglická politika „skvělé izolace“ (Splendid isolation), prosazovaná zejména konzervativní vládou Benjamina Disraeliho a částečně i markýze ze Salisburys tak dostávala zásadní trhliny. Tato politika spočívala v nevázaní Británie ve spojenectví s jinými mocnostmi a nezasahování do jejich vzájemných sporů především na evropském kontinentu a soustředění se na vlastní problémy. Británie se zásadně neúčastnila systému koalic utvářených

v srpnu-září 1901 byl spíše lokální záležitostí. A sultánovi neuškodilo ani rusko-německé soupeření: Rusko bylo Němcům slabým soupeřem ve financích. Rusko se však cítilo popuzeno záměry turecké vlády stavět železnici směrem ke Kavkazsku. Ruská diplomacie si proto vynutila od Porty v březnu 1900 prohlášení, že v případě stavby železničních tratí v Malé Asii v pásmu přiléhajícím k Černému moři, pokud tuto stavbu nebude provádět turecká vláda sama, udělí koncese Rusku. Turecko si však bylo jisto: vidělo, že Rusko je zaměstnáno na Dálném východě ve sporu s Japonskem o vliv v Mandžusku a Koreji a neobávalo se z jeho strany žádného nepřijemného překvapení

Nebezpečným se mohlo jevit Portě sblížení Bulharska s Ruskem. Bulharsko se totiž nevzdávalo nároků na Makedonii, naopak právě v letech 1898—1902 zesilovalo svou agitaci v makedonských vilajetech. Nicméně spojenectví Bulharska a Ruska, vyjádřené vojenskou konvencí v roce 1902, se nakonec týkalo jen Rakouska nebo Rumunska: ruská vláda si vyhrazovala, že smlouva „nemůže být namířena proti Turecku“.

Postavení Turecka, či přesněji řečeno Porty a osobně sultánovo bylo tedy po roce 1897 z mezinárodního hlediska dost pevné a bezpečné. Abdul Hamid II. hodlal s pomocí německého kapitálu a jeho vojenských instruktorů upevnit svůj otrěsený trůn jak proti pokračujícímu nacionálnímu hnutí v Makedonii nebo i proti Arménům a Arabům, tak i proti opozici z řad samých Turků. Po vítězství nad Řeckem přijal sultán dokonce titul „ghazi“ – vítězný – jakkoli vítězství nad mnohonásoben slabším, byť sebevědomým a „drzým“ nepřítelem, slávu titulu, jímž se pyšnil např. Mehmed Dobyvatel či Sulejman Nádherný, výrazně degradovalo. Pochybnosti o dalším možném setrvání Abdul Hamida na sultánském trůnu byly odstraněny. Historik Josef Šusta ve své Světové politice později napsal, jak tyto hlasy přispěly k tomu, že se „*Pochybnosti, udrželi se Abdul Hamid vůbec na trůnu, které arménské zmatky byly obecně vzbudily, ustupují zároveň do pozadí a Lstivý ukrutník z Yldizkiosku upevňoval v přesvědčení, že soustava jeho palácové despotie je přece jediné správné způsob vlády.*“³⁹

Mladoturci

Sultán, jak jsme ostatně již několikrát zdůraznili, ale měl nepřítele i přímo v řadách Turků, a to již od svého nástupu na trůn koncem srpna 1876. V prostředí inteligence – studentů, právníků, lékařů, techniků, žurnalistů, důstojníků a dokonce i úředníků – se šířila nespokojenost. V roce 1889 založili studenti vojenské lékařské školy v Cařihradě politický spolek „Osmanská jednota“ s cílem bojovat proti abdulhamidovskému režimu. Téhož roku začal pokrokový turecký činitel Achmed Riza-bej vydávat v Paříži časopis „Mešveret“ jako orgán protisultánovské opozice. Obě jmenované skupiny postupovaly později pod názvem „Jednota a pokrok“ v emigraci i doma společně: evropský tisk začal nazývat odpůrce sultána Abdul Hamida „mladoturk“. V roce 1902 se sešla v Paříži konference těchto mladoturků, na níž byl přijat program „decentralizace a soukromé iniciativy“. Počítalo se s tím, že v případě

ostatními evropskými velmocemi a místo toho se plně věnovala rozvoji svého zámořského impéria. Zároveň však svou silou udržovala celý systém mocenské rovnováhy v chodu a bránila jiným velmocem v dosažení dominance a ohrožení jejího impéria. Problémem se ukázalo až sjednocené a sílící Německo. Období britské izolace definitivně skončilo uzavřením britsko-japonského spojenectví v roce 1902. To ovšem ještě konflikt s Ruskem neřešilo, naopak rozvázal Japonsku ruce pro případ války s Ruskem. Nedlouho poté uzavřela Británie „srdečnou dohodu“ s Francií. Tradiční spory mezi Británií a Francií, eskalující ještě v krizi na horním Nilu (1898), se podařilo vyřešit vymezením sfér vlivu v koloniích a zejména hranic v Africe a byly završeny 8. dubna 1904 spojeneckou smlouvou, nazývanou „Srdečná dohoda“ (Entente cordiale). Smlouvou byla definitivně ukončena britská politika tzv. skvělé izolace. Následně se podařilo Británii a Rusku vyřešit konflikt ve Střední Asii (Afgánistán) a zejména v otázkách úžin, jak ještě uvidíme. Smlouvou z 31. srpna 1907 mezi Ruskem a Británií byl v podstatě dotvořen spojenecký blok Trojdohody. Tradiční rusko-britské nepřátelství z 19. století, jež vyústilo v Krymskou válku a britský tlak na anulaci Sanstefanského míru, tak bylo definitivně zapomenuto.

³⁹ Šusta, J.: Světová politika 3., s. 184.

rozpadu osmanské říše bude možné s pomocí ze zahraničí udržet Turecko na federativních zásadách. Mladoturci sice získali pro své zásady a cíle i některé příslušníky netureckých národů, ale Arabové a hlavně Arméni a zejména Slované si zakládali nebo již měli své organizace. Neshody mezi mladoturky a také jejich program sám o sobě totiž nedávaly netureckým národům záruku a naději, že v budoucnu selepší jejich postavení a že budou respektována jejich práva. Jakkoli organizace netureckých národů s mladoturky, jak uvidíme, také spolupracovaly, poté, co se mladoturci dostali k moci se obavy, které od počátku byly v těchto spolcích silné, vbrzku potvrdily.

Makedonská otázka

V období od konce 19. století bylo v turecké části Evropy nejvýznamnější hnutí nespokojenosti proti Porte v makedonských vilajetech. Zmínili jsme v předchozí kapitole, že sociálníma politické vření v Makedonii bylo v letech 1895–1897 přikryto či zastíněno „arménskou otázkou“ a hlavně „krétskou otázkou“, resp. válkou turecko-řeckou. Vítězství tureckých vojsk nad řeckými moc Porty v Makedonii upevnily. A tak turecká správa tížila nadále i po roce 1897 lid v Makedonii. Klidu nepřidala skutečnost — tak se tehdy soudilo v Evropě —, že „*se stupňovala činnost komitských tlup bulharských, srbských a řeckých*“, které se snažily silou získat to, co se nepodařilo pomocí škol či církevní příslušnosti (jak jsme také již zdůraznili, patřila větší část makedonských diecézí do jurisdikce bulharského pravoslavného exarchátu, nicméně cařihradský patriarchát se nevzdával a srkze něj pak také srbská autokefální bělehradská metropolie, jejíž biskupové působili zejména v severní části Makedonie, oficiálně pod jurisdikcí cařihradského patriarchátu.

Turecko si dokonce oficiálně stěžovalo v Sofii na to, že bulharská veřejnost i bulharské úřady pořádají ve prospěch komitského hnutí v Makedonii sbírky a že vláda podporuje i jinak toto hnutí. V roce 1901 si stěžovala u velmocí na hnutí bulharských ozbrojených čet v Makedonii také řecká vláda. Anglie tehdy napomínala bulharského knížete k větší zdrženlivosti a zároveň připomínala i Portě její povinnosti zlepšit státní správu v Makedonii, aby se mohlo čelit revolučnímu hnutí v zemi.

Zásah Anglie nepomohl ani v jednom, ani v druhém případě. Když se pak sultán Abdul Hamid II. obracel znovu v červnu 1902 na velmocí, aby vymohly na bulharské vládě rozpuštění makedonského výboru (viz dále), odpověděli mu stejně z Petrohradu i z Vídně a nepřimo i Paříže (prostřednictvím francouzského konzula v Soluni), že je především nutné zlepšit správu v Makedonii, provést tam důkladnou reformu soudnictví, zavést nový systém vybírání daní apod.

Sultán slíbil nápravu, ale komise, kterou jmenoval a která měla připravit provedení reformy, měla malé pravomoci u místních úřadů. A tak není divu, že sociální a národní vření v Makedonii pokračovalo. Stoupenci spojení Makedonie s Bulharskem dokonce vyvolali v září-říjnu 1902 povstání v Gornodžumajsku, které mělo vyprovokovat popřípadě i válku Bulharska proti Turecku. Ale ruská vláda dala tehdy na podzim 1902 Sofii na vědomí, že válku na Balkáně nemůže potřebovat. Téhož mínění byla i rakousko-uherská vláda. A tak se ministři zahraničních věcí obou států — hrabě Goluchowski a hrabě Vladimír Nikojajevič Lamsdorf (ministr v letech 1900–1906) — v prosinci 1902 sešli, aby domluvili společný rusko-rakouský postup v Makedonii anebo vůbec v Turecku. Oba ministři se pak dne 17. února 1903 obrátili na vládu Velké Británie — která krátce předtím rovněž vyslovila přesvědčení o potřebě ráznějšího postupu velmocí v makedonské otázce — s návrhem, navazujícím ostatně na návrhy francouzského konzula Louise Steega v Soluni: podle tohoto návrhu měl správu celé Makedonie převzít guvernér jmenovaný velmocemi, ochranu práv obyvatelstva mělo zabezpečit četnictvo složené z muslimů i křesťanů a vedené cizími důstojníky — a finanční správa měla být prováděna tak, aby výnos daní sloužil zájmům především země (a nikoli jen

státu). Donucen velmocemi slíbil sultán slavnostním iradé z 25. února 1903 provedení reformem.

Ohlášení reformem, o jejichž uskutečnění ostatně bylo možno pochybovat, ovšem přišlo pozdě. Vysvětlili jsme si již, že v letech 1893—1894 vznikla v Soluni makedonská revoluční organizace, jež dostala název „Vnitřní makedonsko-odrinská (drinopolská) revoluční organizace“ a která přijala program boje za osvobození a za uskutečnění autonomie Makedonie a Drinopolska (Východní Trákie s centrem v dnešním Edirne – bulh. Odrin, Drinopol), a to bojem lidu všech národností žijících v tehdejších vilájetech turecké říše zahrnující tato území. Při zakládání této makedonské revoluční organizace se uplatňovaly bulharské či probulharské vlivy a snahy, ale od myšlenky spojení Makedonie s Bulharskem bylo upuštěno jednak z důvodů zahraničně politických (pokus o připojení Makedonie k Bulharsku by vyvolal odpor velmocí a i sousedních balkánských států) a také se uplatňovalo teritoriální nebo snad i nacionální vědomí makedonské svébytnosti.

Zakladatelé makedonské revoluční organizace — příslušníci inteligence — poznali za svých studií či za jiného pobytu v sousedních zemích i jinde v Evropě ideologii ruského narodnictví a italského risorgimenta — a znali také evropské socialistické hnutí. Zatímco VMORO si dávala za cíl vybojovat autonomii Makedonie, a to bojem lidu všech národností žijících v jednotlivých vilájetech, a to v rámci osmanské říše, usiloval Vrchní makedonský komitét (proto označení „věrchisté“), založený v Sofii v roce 1895, o rozpoutání okamžitého ozbrojeného boje „bulharského lidu“ (formou čet-komitů) s cílem osvobodit Makedonii a spojit ji s Bulharskem. Také VMORO připravovala svou organizaci tak, aby měla v jednotlivých rajónech Drinopolska a Makedonie své ozbrojené síly, které by v příznivé chvíli vystoupily do boje proti turecké vládě. Podle okolností členové VMORO zdůrazňovali, že úkol „úplného osvobození politického a ekonomického“ musí provést „sám lid“ (cílem hnutí měla být autonomie Makedonie v rozsahu jejích etnografických a geografických hranic, boj měl být veden pod heslem „Makedonie Makedoncům!“ atd.). Makedonští revolucionáři považovali za své hlavní nepřátele nejen tureckou despotii, ale i rakouský a ruský imperialismus — a odmítali i „maloimperialistické“ záměry sousedních balkánských států na uchvácení částí Makedonie, respektive na rozdělení Makedonie mezi sebe. Krste Misirkov (1874–1926), jeden z tvůrců ideologie „makedonismu“, tedy přesvědčení o tom, že makedonští Slované, nejsou ani Bulhaři, ani Srbové a tím méně Řekové, ale jsou svébytným národem (a jenž také sestavil základy makedonského spisovného jazyka, který dotvořil až po druhé světové válce filolog Blaže Koneski), ve své knize *O makedonských záležitostech* (vyšla v Sofii v roce 1903 a vzápětí byla „jako projev makedonského separatismu“ bulharskými úřady zabavena a zničena, dochovala se pouze několik výtisků),⁴⁰ napsal: „*Jsem Makedonec a zájmy své vlasti si představuji následovně: nikoli Rusko a Rakousko-Uhersko jsou nepřáteli Makedonie, nýbrž Bulharsko, Řecko a Srbsko!*“

Ovšem již v roce 1891 píše Митрополитот Теодосиј Гологанов од 22. 06. 1891 година, испратено до проигуменот Дионисиј, во кое пишува: Ние Македонците немаме толку мака од Турците да ни е жив падишахот, колку од Грците, Бугарите и Србите, кои како орли на мрша се впуштија на оваа наша многутрадална земја и сакаат да ја расчеречат ^[3].

https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонска_револуционерна_организација

Vzor k příštímu státnímu zřízení Makedonie či v Makedonii se hledal v poměrech ve Švýcarsku. Podle návrhů makedonských socialistů z roku 1898 mělo dojít k vytvoření „federativní republiky“ z vilájetů soluňského, bitolského, skopského a drinopolského. Správními jednotkami této „federace“ by byly kantony, které by si určily hlavní dorozumívací jazyky.

⁴⁰ Knihu přeložil a zpřístupnil tak českému čtenáři Ivan Dorovský (K. Misirkov: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012).

Program revolučních sil v Makedonii (VMORO a socialistická skupina) se dostával ve známost části západoevropské veřejnosti mimo jiné i tím, že Makedonci vydávali v Ženevě list „L'Effort“ a v Paříži „Le Mouvement macédonien“, a větší evropské časopisy měly na Balkáně i své vlastní zpravodaje. O útisku křesťanského či slovanského obyvatelstva v Makedonii se tedy v západní Evropě vědělo. Do vědomí evropské veřejnosti se však postupně od přelomu 19. a 20. století dostávaly skutečnosti z Makedonie a odjinud z evropského Turecka také v podobě, jež naopak mohly vyvolávat averze proti „řádění band“ v Makedonii, proti „balkánským zmatkům“ apod.⁴¹

Sultánova ochota z února 1903 provést v Makedonii některé reformy neměla úspěch. V lednu 1903 rozhodl kongres VMORO v Soluni, aby bylo připravováno nové povstání v celé Makedonii. Upozornili jsme již, že od roku 1901 převažoval v VMORO vliv „věrchistů“, tedy zastánců připojení Makedonie k Bulharsku (když byla v roce 1901 zatčena řada vedoucích funkcionářů VMORO). Přípravě tohoto povstání, jehož datum bylo stanoveno na červenec-srpen 1903, předcházely nové boje ozbrojených čet na jaře 1903 na venkově. Ve městech se pak začalo pracovat i teroristicky: byly prováděny atentáty na úřady, banky a železnice. V Evropě se začalo již v březnu a dubnu 1903 psávat o „nových akcích makedonských komitů“ a o „novém povstání v Makedonii“ atd. Začátkem června 1903 se sice zdálo, že v Makedonii nastává „ticho“, ale byl to klid před bouří — před výbuchem ozbrojeného boje, který je znám jako Ilindenské povstání.

Už v posledním pětiletí 19. století „nebylo jiné země, o níž by se relativně více psalo a tisklo než o Makedonii“. Tak hodnotil ožehavost „makedonské otázky“ ve vědeckých diskusích o jazyce a životě v Makedonii, v zeměpisném a politickém poznávání této země Balkánu aj. pražský Slovanský přehled v roce 1901. To bylo řečeno v době, kdy v politickém zpravodajství evropského tisku ještě doznívala „otázka burská“, kdy se psávalo o Kubě a byla žhavá i „otázka arménská“. Od roku 1902 zpravodajství o Makedonii ještě více zesílilo a vyvrcholilo v létě 1903. První strany velkých i menších deníků a revuí ve všech evropských městech se tehdy zaplňovaly zprávami o Turecku, o Makedonii, o komplikacích v mezinárodních vztazích „kvůli Makedonii“ apod.

V červnu a na začátku července 1903 se tedy v Evropě vědělo anebo mohlo vědět, že se v Makedonii připravuje povstání a jaké má cíle. Povstalci vydali před zahájením povstání manifesty, a to jak k širší světové veřejnosti, tak i k vládám evropských států. Povstání v Makedonii začalo v bitolském okruhu dne 2. srpna 1903, podle juliánského kalendáře, jímž se řídili pravoslavní na Balkáně (a dodnes řídí srbská pravoslavná církev a cařihradský patriarchát) dne 20. července, tedy na den sv. Ilji (proroka Eliáše) — odtud název Ilindenské povstání — a začalo se rozvíjet velmi úspěšně. Součástí povstání bylo i ozbrojené vystoupení v jihozápadní Trákií (ve vilájetu drinopolském), které začalo 19. srpna (v „den přeměnění Páně“ — proto „preobraženecké povstání“ — v církevní slovanštině Preobraženie Gospodnje). V Trákií se povstalci udrželi v boji proti turecké přesile skoro celý měsíc. V Makedonii se boje protáhly skoro až do konce října 1903. Odhaduje se, že vláda nasadila proti povstalcům až na tři sta tisíc vojáků.

Manifesty makedonských povstalců a jejich boj proti turecké přesile vyvolaly velkou pozornost veřejnosti celé Evropy a také ve Spojených státech amerických. Vznikaly i výbory na pomoc Makedonie a Arménie (starší bylo hnutí „Pro Armenia“), které pořádaly protestní schůze, posílaly do Makedonie peníze atd. Hnutí v Makedonii podpořili v Rusku Tolstoj a Gorkij, ve Francii Anatol France, v Anglii Henry Brailsdorf a další a další. Práv makedonského lidu se tehdy zastaly přední evropské časopisy, na podzim 1903 byly projevy sympatií pro Makedonce či na pomoc Makedonii (nadále zároveň i na pomoc Arménům)

⁴¹ Četa jednoho z vůdců VMORO Jane Sandanského dokonce unesla americkou protestantskou misionářku Ellen Stoneovou, aby za ní získala výkupné, za něž by pak nakoupila zbraně. E. Stoneová se nakonec stala nadšenou propagátorkou VMORO a makedonské „věci“.

organizovány jako společná mezinárodní akce. Dne 25. října 1903 byla svolána do Paříže mezinárodní konference, na níž zástupci z jednotlivých zemí referovali o akcích ve prospěch Arménů a Makedonců. Ozvaly se však i hlasy nesouhlasu a kritiky povstání v Makedonii: v Německu, Rakousku, Uhrách a jinde. Konzervativní kruhy habsburské monarchie byly pak pochopitelně zásadně proti jakýmkoliv revolučním hnutím. Pozoruhodné je, že negativní postoj k akci měla i tehdejší sociální demokracie, jakkoli v řadách makedonských povstalců bojovali i sympatizanti k sociálnědemokratickému hnutí, jako např. jeden z vojvodů, Jane Sandanski.

Povstání bylo ovšem poraženo, okolní slovanské státy byly velmocemi důrazně upozorněny, aby se do věci vojensky nemíchali. Byla to bezesporu hrdinská epopěj, která ovšem neměla naději na úspěch. Nejznámějším bojištěm se stalo převážně cincarské město Kruševo, kde byla prohlášena „kruševská republika“, která se udržela téměř čtrnáct dní před útoky tureckého „askeru“ (vojska). Dlužno ovšem podotknout, že povstání bylo omezeno pouze na několik oblastí v Makedonii a také se jej až na výjimky účastnilo pouze slovanské obyvatelstvo, a to ještě převážně ta jeho část, která se hlásila k bulharskému exarchátu. Mešlo tedy o povstání celomakedonské.

Východní otázka v letech 1904–1907

Tíživé důsledky porážky povstalců v Makedonii a jihovýchodní Trákií nespočívaly jen v tom, že bylo zabito kolem 9 000 osob a vypáleno 200 vesnic s 12 500 domy (takže bez přístřeší zůstalo na 70 000 osob) a že ze země uprchlo na 30 000 osob, ale i v tom, že i po říjnu 1903 pokračovaly turecké ozbrojené síly v „pacifikačních“ výpravách do center povstaleckých vystoupení a že se rozmohla opět činnost loupeživých band. Není divu, že slovanské obyvatelstvo odpovídalo obnovením hnutí ozbrojených čet.

Povstání v Makedonii, protiturecké nálady v Bulharsku a změna dynastie i politiky v Srbsku v květnu roku 1903⁴² — to vše vytvářelo nové napětí kvůli „východní otázce“. Na události v Makedonii reagovaly především Rakousko-Uhersko a Rusko, které se v říjnu 1903 dohodly (tzv. mürzstegská dohoda), že budou pokračovat v dosavadním společném postupu na Balkáně. Ačkoli zájmy obou velmocí byly dost rozdílné, považovaly obě země za vhodné pokračovat v závazcích z roku 1897. Zatímco Rusko bylo zaměstnáno na Dálném východě a nemohlo proto vést politiku aktivní podpory balkánských států proti Turecku, Rakousko-Uhersko se zase obávalo toho, že Rusko bude podporovat nového srbského krále Petra Karadjordjeviče, který dal brzy po červnu 1903 najevo, že chce provádět aktivní zahraniční politiku i směrem na jih — což se samozřejmě dotýkalo zájmů habsburské monarchie. Obě

⁴² V tzv. májovém převratu (28.–29. května 1903) byl důstojnickými spiklenci, jejichž jádrem byla nacionalistická důstojnická organizace Černá ruka, založená v roce 1901 (později známa zejména s přípravou atentátu na Františka Ferdinanda) brutálně zavražděn srbský král Aleksandar Obrenović se svojí manželkou Dragou. Mladý král byl bezdětný a tedy zároveň poslední výhonek vladařské rodiny Obrenovićů. Zejména jeho otec Milan připoutal Srbsko velmi těsně k Rakousko-Uhersku. To bylo mj. také trnem v oku rusofilských spiklenců. Za srbského krále byl parlamentem 4. června 1903 zvolen v té době šedesátiletý Petar Karađorđević, syn knížete Aleksandra, který v Srbsku vládl v letech 1842–1858 a vnuk vůdce protitureckého povstání z roku 1804 Karađorđe Petroviće, který byl také spřízněn s černohorským panovnickým rodem Petrovićů-Njegošů – byl ženat s dcerou knížete Nikoloy I. Zorkou, která ovšem v této době již byla po smrti. Jeho zvolení a následná orientace na Rusko zapříčinila ochlazení vztahů s habsburskou monarchií, které vedlo až k tzv. celní válce v letech 1905–1906. Ovšem ani představitelé jiných evropských zemí nebyli krvavým mocenským převratem nadšeni. Západní tisk událost ve svých vydáních odsoudil (britský list *The Guardian* dokonce napsal, že převratem Srbové dokázali, že jsou „horší, než Albánci“, o Srbech se začalo hovořit jako o národu „královrahů“). Své znechucení dal najevo i ruský velvyslanec v Srbsku. Rakousko-uherská a francouzská vláda dlouhou dobu uvažovaly, jak se mají k novému vládnoucímu rodu zachovat. Nakonec navrhli myšlenku bojkotu Srbska, a to do doby, než budou atentátníci odstraněni ze všech státních pozic. K této akci se později přidaly i další evropské země; ignorovaly jej pouze velvyslanci Řecka a Osmanské říše. Nicméně již v roce 1905 většina evropských zemí diplomatické styky se Srbskem obnovila.

velmoci podnikly krok pěti velmocí v Cařihradu (Rusko, Rakousko-Uhersko, Itálie, Francie, Velká Británie) ve prospěch křesťanského obyvatelstva evropských vilájetů osmanské říše.

Sultán se k reformám zavázal v listopadu 1903. Po určitých odkladech bylo dosaženo dohody o jmenování Itala Di Georgia velitelem žandarmerie a o rozdělení jednotlivých sektorů, v nichž veleli důstojníci buď italské, rakouské či ruské nebo francouzské, anglické a německé. Porta však sabotovala provádění reform v civilní správě a v soudnictví. Generální guvernér Hilmi paša neměl dost prostředků ani pravomoci, aby mohl zjednat radikální nápravu. Turecké orgány se vymlouvaly na pokračující činnost komitů, proti nimž prováděly turecké vojenské posádky odvetná opatření. Zde je třeba znovu upozornit na to, že činnost komitů nebyla namířena jen proti turecké moci, ale že se vzájemně napadali stoupenci Bulharska, Řecka a Srbska. Protože mürzstegské dohody obsahovaly ustanovení o tom, že při úpravě správních okresů se má přihlížet k jazykovým poměrům, rozvíjeli představitelé jednotlivých národností náruživé agitace, v nichž odůvodňovali nároky na takovou či jinou hranici atd.

Nesnázé při uskutečňování reform byly jednak zapříčiněny postoji Německa, které se společného postupu pěti států v Cařihradě nezúčastnilo a které od r. 1897 vystupovalo jako „přítel“ Turecka, jednak nedostatečnou pravomocí generálního guvernéra a hlavně pak nedostatkem finančních prostředků. Velmoci — především Anglie — proto naléhaly na Portu, aby byla provedena pro makedonské vilájety „finanční reforma“. Turecká vláda měla snížit počet svého vojska v Makedonii a rozšířit vybírání daní i na vilájet drinopolský pro účely správních reform v Makedonii. Německo a Itálie zprvu nechtěly takto „obmezovat“ práva sultánova, ale dne 13. července 1905 podaly všechny velmoci Portě společné vyzvání o daňové reformě. Anglie, kde veřejné mínění podněcované skupinou „přátel Balkánu“ (bratři Buxtonovi) tlačilo vládu k ráznějšímu postupu v Turecku, prosadila u velmocí nové, tentokrát ultimativní podání, podepřené navíc námořní demonstrací (té se neúčastnilo Německo).

Sultán na základě toho sice k úpravě daňové soustavy svolil, ale zároveň žádal, aby ozdravení financí jeho říše bylo provedeno i zvýšením dovozních cel: k tomu bylo třeba souhlasu velmocí. Rusko a Anglie byly pro to, aby se zvýšeného výnosu použilo k provádění reform v Makedonii, Německo zase navrhovalo, aby se tohoto výnosu použilo k financování stavby bagdadské dráhy — a proti tomu protestovala Anglie. A tak se v Makedonii pokračovalo víceméně ve starých kolejích. Zatímco velmoci se radily o daňové reformě v turecké říši, které by zajistily úpravu soudnictví v makedonských vilájetech, „*v kraji tekla dále krev v četných potýčkách vojska s komity ...*“ (Josef Šusta).

Neshody velmocí ve věci reform a odpor Porty proti těmto reformám, stejně tak i nové nepokoje v Makedonii — to vše dávalo vládám sousedních balkánských států naději, že „*v nedlouhé době přece jen přijde vhodná příležitost k brannému zakročení ve prospěch týraných soukmenovců a vysvobození jejich z turecké poroby*“. (Josef Šusta). Rusko a Rakousko-Uhersko sice upevňovaly dohodu o status quo na Balkáně z roku 1903 novým jednáním o tajné smlouvě v říjnu 1904 (tzv. smlouva o přátelské neutralitě), ale zatím v Bulharsku a také v Srbsku zesílilo slovanofilství a prosazovaly se tendence dohody o společném postupu vůči Makedonii nebo i proti Turecku. Srbský král Petr Karadjordjević a bulharský kníže Ferdinand Koburský se sešli nejdříve dne 14. května 1904 v Niši, potom v Bělehradě i v Sofii. V obou zemích zesílily projevy za srbsko-bulharské sbratření, a to na základě hesel o jihoslovanské pospolitosti. Výsledkem těchto schůzek panovníků a nálad za sbratření byla dohoda mezi oběma státy o celní unii, která měla vstoupit v platnost v únoru 1906, jež vyvolala pobouření vládnoucích kruhů rakousko-uherské monarchie.

Této nové orientace ve vztazích mezi jihoslovanskými státy využilo Srbsko k upevnění a rozšíření činnosti srbofilských čet v Makedonii. Bulharsko pokračovalo v této činnosti prakticky neustále. Ale také Řecko zintenzivnilo činnost svých ozbrojených oddílů v

Makedonii. A tak v letech 1905—1906 docházelo v Makedonii k novým vzájemným bojům. Konečným výsledkem všech těchto sporů byla přeměna Makedonie v arénu politických, diplomatických, ale i ozbrojených bojů. Podle některých údajů jen v roce 1907 v Makedonii působilo 110 bulharských, 80 řeckých, 30 srbských a 8 rumunských (s převahou vlašského obyvatelstva) čet, nepočítaje v to loupeživé čtyři albánské nebo národnostně smíšené. Makedonii, největší zbytkové území osmanské říše v Evropě, zachvátila naprostá anarchie. Fakt, že se na skutečné zájmy makedonského obyvatelstva nikdo neptal nepřekvapí, stejně jako skutečnost, že se makedonská problematika nakonec stala i jablkem sváru křehkého protitureckého spojení balkánských států v první balkánské válce v roce 1912 a vyústila v mezispojeneckou válku, jejímž výsledkem bylo rozdělení Makedonie na tři nesouměřitelné části, v nichž každá ze stran prováděla svoji usilovnou nacionalizační politiku. Největší díl Makedonie získává paradoxně Řecko, které provádí usilovnou helenizační politiku, aniž by přiznávalo jakákoli národnostní práva slovanskému i albánskému makedonskému obyvatelstvu. Z vardarské Makedonie se stává „Staré Srbsko“, Bulhasko, jež získalo nejmenší část Makedonie kypí revanšistickými náladami, které je v obou světových válkách přivedou na „špatnou“ stranu konfliktu... V roce 1907 nabyly tyto boje tak povážlivých forem, že se ministři zahraničních věcí Ruska a Rakousko-Uherska rozhodli v září 1907 zakročit společnou verbální notou v Sofii, Bělehradě a Aténách proti podněcování vzájemných nepokojů v makedonských vilájetech ze strany vlád tří balkánských států. Zároveň se velmocí obracely i do Cařihradu s žádostí o urychlení provádění reform v soudnictví.

V těchto vnitřně a zahraničně politických podmínkách začaly revoluční síly v Makedonii obnovovat svou činnost a především svou organizaci VMORO, promýšlely možnosti, cíle a metody dalších bojů proti turecké vládě. Porážka povstání pochopitelně vyvolala v makedonském prostředí i jinde na Balkáně skepsi a při stanovování nové taktiky došlo k rozporům. Jedni trvali nadále na probulharském zaměření dalšího boje v Makedonii, jiní odmítali taktiku „věrchistů“ a zdůrazňovali svébytnost Makedonie atd. Tu druhou linii prosazoval v časopise „Revolucionen list“ (1904—1906) D. Hadži Dimov, který obhajoval zásadu federativního uspořádání příštího autonomního celku Makedonie a Odrinska — a navíc navrhoval užívat hesla o zařazení Makedonie do celobalkánské federace. Tuto ideologii přijímal a prosazoval ve VMORO Jane Sandanski, který spolu s jinými představiteli VMORO zdůrazňoval, že musí jít o „Makedonii pro Makedonce“. Kongres VMORO v Rile v říjnu 1905 přijal program přípravy všenárodního boje proti turecké moci tak, aby ozbrojené povstání bylo závěrečným aktem přípravné revoluční činnosti. Výchozím principem tohoto boje měla být zásada, že je třeba odporovat snahám za rozdělení Makedonie mezi balkánské státy. Ale ani rilský kongres neupevnil řady VMORO natolik, aby se zabránilo určitému rozpadu této organizace v následujícím roce: v jejích řadách měli nadále silný vliv „věrchisté“, tedy příznivci připojení k Bulharsku. Vzájemné rozpory mezi makedonskými revolucionáři nabývaly forem, které budily v Evropě odpor, neboť byly často řešeny vraždami oponentů.

Východní otázka v roce 1908 a 1909. Mladoturecký převrat a anexe Bosny a Hercegoviny

Vedle „makedonské otázky“ začala hrát v evropské části osmanské říše významnou úlohu i „albánská otázka“. Albánci, především muslimové, kteří zastávali řadu vysokých funkcí ve vojsku a státních úřadech v osmanské říši, využívali svých pozic k podpoře svého etnika proti nárokům Řeků a Slovanů. O Albánce, kteří zejména ve své ghegské (severní větvi), žili pevně zakotveni v rodovém a kmenovém systému a neměli příliš státní vědomí, projevil zájem již před rokem 1878 Rakousko-Uhersko a pak i Itálie. Oba státy se sice

později zavazovaly ke společnému postupu v „albánské otázce“, ale přitom promýšlely vlastní expanzivní záměry „na tureckém pobřeží Jadranu“ — tedy na území obývaném Albánci.

Podobně jako v minulosti využívala osmanská říše i před rokem 1908 rozporů mezi velmocemi a mezi sousedními balkánskými státy: tyto rozpory umožňovaly prodlužovat trvání jejího panství na Balkáně i jinde. Toto konstatování platí především o Rakousku-Uhersku a Rusku, které byly nejvíce zainteresovány na Balkáně, částečně i o Itálii. Anglie pak měla nadále velký zájem, aby se Rusko nedostalo v držení Úžin. Porta zejména spoléhala na Německo, které, jak jsme již v minulě přednášce ukázali, usilovalo o to, aby získalo v Turecku svého spojence, jenž mu umožní pronikat k Persii anebo i k Indii — tedy proti Anglii. Formou německého pronikání do osmanské říše bylo úsilí o výstavbu tzv. bagdadské železnice. Německo proto, jak jsme již zdůraznili, nepostupovalo v roce 1903 proti Turecku a naopak dávalo Cařihradu najevo svou přízeň proti „vměšování“ Ruska, Anglie aj. Naopak zahraničně politická orientace Porty na Německo dráždila Anglii, která v letech 1904 až 1905 vystupovala zvláště iniciativně s nátlakem na Portu v záležitosti reforem v Makedonii a Trákii. Anglie pochopitelně sledovala v osmanské říši především vlastní zájmy v Egyptě: v roce 1906 se dostala s Tureckem do konfliktu v otázce egyptsko-turecké hranice na Sinaji.

V letech 1904–1907 se stávaly poměry na Balkáně z hlediska evropské politiky méně vážné, ne-li vedlejší. Rusko-japonská válka, revoluce v Rusku, „marocká otázka“ a z ní vyplývající německo-francouzské napětí — to vše bylo v popředí zájmů státníků, politiků a „veřejného mínění“. Balkánské problematice bylo i v letech 1904—1907 nejbližší Rakousko-Uhersko především tím, že drželo (okupovalo, ale ještě nevlastnilo) Bosnu-Hercegovinu a že v jeho státě žilo 6 miliónů Srbů a Charvátů. Další Jihoslované, tentokrát již víceméně srbského původu a vědomí, žila v samostatném Srbsku (2,6 mil.), Černé Hoře (300 000) a také na území osmanské říše (v tzv. Starém Srbsku, tedy v Novopazarském sandžaku a na území dnešního Kosova a v oblasti kolem Skopje a částečně i v severozápadní Makedonii — asi 300 000). Třebaže mezi Srby a Chorvaty v habsburské monarchii docházelo k třenicím, žila v jejich řadách starší idea sjednocení všech Jihoslovanů. Někteří západoevropští autoři se tehdy na přelomu 19. a 20. století zabývali touto ideou a přáli sjednocení všech Srbů či všech Jihoslovanů — což bylo namířeno zejména proti habsburské monarchii. Obavy z růstu jihoslovanské ideje a zvláště obavy z velkosrbské ideje zesílily ve Vídni a v Pešti po roce 1903, kdy srbská vláda začala dávat najevo, že chce v zahraniční politice postupovat podle zásady „Balkán balkánským národům!“. Předseda srbské vlády Nikola Pašić se zabýval záměry, podle nichž mělo být dosaženo spojení Srbska a Černé Hory a také dohody s Bulharskem o rozdělení Starého Srbska a Makedonie; promýšlelo se snad i rozvíjení národní propagandy v Bosně a mezi Jihoslovany v Rakousko-Uhersku. Na jednání Srbska a Bulharska o uzavření celní unie odpovědělo Rakousko-Uhersko Srbsku v roce 1906 celní válkou. Vídeňský a pešťský tisk spustil kampaň proti „všivým Srbům“. Šéf rakousko-uherského generálního štábu Conrad von Hotzendorf začal připravovat plán válečného přepadení Srbska: tak chtěl rozřešit i domácí „jihoslovanskou otázku“. Nový rakousko-uherský ministr zahraničních věcí, baron Alois Lexa z Aehrenthalu, dosavadní velvyslanec v Petrohradě, chtěl pokračovat v „balkánské politice“ nadále spolu s Ruskem, aby tak zabránil případné ruské podpoře Srbsku. Rusko ze známých důvodů (porážka od Japonska a revoluční vření doma) rovněž nemohlo na Balkáně postupovat samostatně. Rakousko-Uhersko očekávalo od Ruska podporu pro svůj záměr definitivně připojit Bosnu-Hercegovinu. Zároveň však promýšlelo Rakousko-Uhersko vlastní postup na Balkáně bez konzultace s Ruskem. Rakousko-uherská vláda připravovala zesílení svého hospodářského pronikání na Balkán a do osmanské říše a plánovala stavbu železniční trati z Bosny přes novopazarský sandžak do Mitrovice, která by zajistila spojení z Vídně přes Bosnu do Soluně mimo Bělehrad.⁴³ Návrh této trati a pak

⁴³ Ze Soluně dosáhla železnice dnešní severomakedonské metropole Skopje v roce 1873. Vzápětí pak začaly stavební práce na trati do Mitrovice, které byly dokončeny v roce 1874. V Mitrovici trať končila, na osmanskou

následující ruské návrhy stavby trati od Dolního Dunaje na Jadran přes Makedonii i Srbsko nebo Albánii rozvířily v roce 1908 „železniční otázku“, která se stala začátkem nového promýšlení a jednání o „východní otázce“.

„Železniční otázka“ a mladoturecká revoluce

Ještě v září 1907 vedli ministři zahraničních věcí Ruska a Rakouska-Uherska ve Vídni jednání o prodloužení mürzstegské dohody (o společném postupu na Balkáně) do roku 1914 a společně zakročili v Aténách, Sofii a Bělehradě proti „podněcování nepokojů“ v Makedonii vládami tří balkánských států. Tato jednání dokonce znepokojila německou vládu; v Berlíně se obávali, že se připravuje společný postup proti Turecku, vůči kterému vedlo Německo politiku podpory a ochrany. Ministr Aehrenthal prohlašoval, že bude nadále pokračovat ve společném postupu s Ruskem na Balkánském poloostrově, ale záměry Rakouska-Uherska proti Srbsku, proti němuž vedla Vídeň od roku 1906 ostrou kampaň a také celní válku, narušovaly vztahy mezi habsburskou monarchií a Ruskem. Projevem protisrbských záměrů a zároveň i pokusem o vlastní politiku Rakouska-Uherska na Balkánském poloostrově měla být právě i stavba železnice z Bosny do Makedonie přes novopazarský sandžak. Zřízení této železniční trati, která by se napojila na trať ze Sarajeva do Charvátska a dále na Vídeň, by zajistilo spojení Vídně do Soluně mimo Bělehrad a zároveň by učinilo konec srbským nadějím na územní rozšíření směrem na jih přes novopazarský sandžak. Srbsko zase naopak počítalo s možností, že bude postavena železniční trať někde od dolního toku Dunaje přes Srbsko směrem k Jadranu s vyústěním buď v Černé Hoře, nebo na území Albánců. Vídeň měla od roku 1878 právo na umístění několika vojenských posádek a také stavbu silnic v novopazarském sandžaku. Otázka trati se tedy zdála být jednoduchá. Vídeňská vláda si zajišťovala Vídeň již v květnu 1907 souhlas pro stavbu zmíněné trati v Berlíně a potom i v Cařihradě. Sultán Abdul Hamid II. povolení ke stavbě železnice dal, ale vyhradil pro Turecko zastoupení ve správě provozu. Rakousko-uherský ministr zahraničních věcí pak na oplátku vyjádřil tehdy sultánovi *ochotu „pomáhat Turecku ve všech otázkách týkajících se Balkánského poloostrova“*. Rakousko-Uhersko (a také Německo) dalo tehdy sultánovi najevo, že nebude nutit Portu k provádění reforem v Makedonii. Rakousko-Uhersko a Německo se takto vzdaly politiky „*porušování turecké suverenity v Makedonii*“. O svém záměru stavět železniční trať z Bosny do Makedonie Vídeň Petrohrad neinformovala. Možnosti železničního spojení v jihovýchodní Evropě ze západu na východ nebo ze severu na jih byly sice v odborných kruzích v Rakousku nebo v Rusku a jinde diskutovány již před rokem 1907, ale o konkrétních jednáních rakousko-uherské vlády z konce roku 1907 se v Evropě nevědělo. Honosný projev barona Aehrenthala z konce ledna 1908 o záměru rakousko-uherské vlády postavit trať z osady Uvac v Bosně (v níž byla zakončena Bosenská východní dráha ze Sarajeva, která byla ovšem úzkorozchodná) do Mitrovice vzbudil proto v evropských zemích překvapení, podezření anebo i pobouření. Rakousko-uherský ministr zahraničních věcí sice představoval stavbu trati Uvac-Mitrovica jako obchodně podnikatelskou záležitost a ujišťoval, že Rakousko-Uhersko nehledá na Balkáně žádné územní výboje, ale na druhé straně Aehrenthal prohlásil, že habsburská říše musí mít „náležitý podíl na mohutné výměně hospodářských statků, rozvíjející se mezi východem a západem přes Cařihrad a Úžiny“ (vzhledem k tomu, s jakými obtížemi ovšem byla realizována úzkorozchodná trať do Uvace, lze o hospodářském významu trati pochybovat). Aehrenthal zároveň ohlásil úmysl postavit trať z Kotoru do Černé Hory, aby tak zdůraznil

železniční síť byla napojena z jihu. Jednalo se o první trať na území Kosova. Její výstavbu financovala společnost Compagnie générale pour exploitation des chemines de fer de la Turquie d'Europe, jejímž hlavním vlastníkem byl baron Moric Hirsch. Jakkoli se nakonec projekt trati do Bosny (dodnes) neuskutečnil, výstavba trati ze Skopje do Mitrovice přinesla lepší ekonomický rozvoj východní části Kosova. Díky železnici se z malé osady stal např. Uroševac (Ferizaj) skutečným městem.

dopravně hospodářské cíle těchto železničních projektů, ale v zahraničí se na tyto rakousko-uherské záměry reagovalo nevrle. Komentáře některých evropských časopisů upozorňovaly na to, že možná nebo určitě jde o „rakouskou koloniální politiku“.

Nejen v Bělehradě (kde si okamžitě uvědomovali protisrbské záměry), ale i jinde na Balkáně a také v Evropě se ozvaly „hlučné protesty“. Angličané byli pobouřeni, protože poznali, že se Rakousko vzdává politiky reforem v Makedonii, a protože viděli v návrhu stavby trati Uvac–Mitrovica jeden z nástrojů německé politiky směřující přes Turecko do Asie. Toto podezření přebírali i ve Francii. Itálie, ač člen Trojspolku, nelibě nesla rakousko-uherský návrh, který se dotýkal jejích úmyslů s územím Albánců.

Nejvíce ovšem byli pobouřeni v Petrohradě. Ruské ministerstvo zahraničních věcí ještě dva dny před Aehrenthalovým vystoupením vypracovalo pro cara zprávu o situaci na Balkáně, v níž doporučilo jednat o společném postupu s Rakousko-Uherskem proti snahám balkánských států rozdělit Turecko. Po 28. lednu 1908 se však v Rusku reagovalo na Aehrenthalův projev vyhlášením „konce dohody mürzstegské“ apod. Ministr zahraničí carského Ruska v letech 1906–1910 Alexandr Petrovič Izvorskij (mimořádně první ministr zahraničí, který neměl hraběcí titul, Izvorskij odvozoval svůj původ z polské zemanské rodiny) navrhoval, aby se v „turecké politice“ začalo spolupracovat s Velkou Británií. Jenže Rusko nebylo připraveno ani vojensky, ani ekonomicky k politice, která by mohla vyvolat evropskou válku, a proto vláda rozhodla, aby se proti rakousko-uherskému návrhu stavby trati přes novopazarský sandžak zakročilo nejdříve diplomaticky. Zároveň se navrhlo, aby byla na Balkáně postavena železniční trať z některého albánského přístavu směrem k Dunaji.

V březnu 1908 v souvislosti s touto otázkou navrhovala Anglie velmocím, aby bylo Turecko donuceno provádět v Makedonii takové reformy, které se některým pozorovatelům jevily tak významné, jako by šlo již o odtržení Makedonie od Turecka. Německo a Rakousko-Uhersko anglické návrhy zásadně odmítly. Ale ani Rusko nebylo ještě ochotno jít přímo s Anglií. Ještě v dubnu 1908 naznačoval Izvorskij Aehrenthalovi (ostatně i on pocházel z nižší šlechty, do hraběcího stavu byl povýšen až v roce 1909 za svoje zásluhy během anexe Bosny a Hercegoviny) možnost nového projednání „balkánské otázky“. Zároveň však Rusko navázalo styky úzké styky s Anglií a ve dnech 9–10. června 1908 došlo v Revalu ke schůzce Edvarda VII. s Mikulášem II. Ale ani po této schůzce nepřerušilo Rusko své styky s Rakouskem-Uherskem. A protože Vídeň odpověděla na ruské návrhy z konce dubna ve věci dunajsko-jadranské dráhy kladně a sama navrhla obnovit rakousko-ruskou dohodu, považovala ruská vláda za možné pokračovat v dalších jednáních s vídeňskou vládou. Ve svém stanovisku ze dne 2. července 1908 sdělovala ruská vláda do Vídně, že nadále považuje za možné zachovat v jihovýchodní Evropě status quo a že změny v ustanoveních Berlínské dohody z roku 1878 ve věci Bosny-Hercegoviny a novopazarského sandžaku jsou otázkou všech signatářů. Zároveň dala ruská vláda Vídní najevo ochotu dohodnout se o vzájemných ziscích na Balkáně.

V červenci 1908 ovšem přestávala být „železniční otázka“ v Makedonii aktuální. Do „východní otázky“ totiž zasáhl činitel, o němž se sice v Evropě ledacos vědělo, ale s nímž velmoci nepočítaly jako s faktorem bezprostředně působícím: v Cařihradě došlo k převratu. Hnutí nespokojenosti proti sultánovi, využívané a podněcované spolkem „Jednota a pokrok“, o němž jsme již hovořili, nabývalo v osmanské říši postupně od konce roku 1907 stále větší význam. Je zajímavé, že mladoturci měli svou mocenskou základnu zejména v Makedonii (ostatně, v Soluni se také v roce 1881 narodil Mustafa Kemal, pozdější hrdina od Dardanel a zakladatel novodobé Turecké republiky), kde také připravovali své vystoupení proti absolutistické moci sultánově s cílem obnovit ústavu z roku 1876 a vytvořit z Turecka opět jednotný a silný stát. Záměry Rakouska-Uherska se stavbou železnice přes novopazarský sandžak a diplomatická jednání velmocí o Balkáně, hlavně pak neustále obnovované požadavky o provedení reforem v Makedonii — to vše pobuřovalo národní cítění turecké

inteligence a důstojnictva, z nichž především se skládali příznivci mladotureckého hnutí. V červenci 1908 se postupně vzbouřily vojenské posádky v Resně, Bitole a pak v Soluni — a také posádka v Cařihradě se vyslovila pro mladoturky. Dne 24. července 1908 sultán kapituloval a vyhlásil ústavu.

Zprávy o průběhu „mladoturecké revoluce“ — o všeobecném nadšení lidu a o sbratřování národností v Makedonii — vyvolaly v Evropě dojem, že v Turecku dochází nebo brzy dojde k zásadním změnám ve státě a že snad bude možno řešit dosavadní napětí mezi Turky či Osmany a křesťanskými i jinými netureckými národy. Už na kongresu spolku „Jednota a pokrok“ v Paříži v roce 1907 byli přítomni i Arméni, Arabové a Židé. V čele odbojných důstojníků makedonských posádek byli i Albánci, s jejichž druhy ve Skopji se sbratřovali i představitelé srbských komitů. Mladoturecký převrat podpořili i někteří představitelé Vnitřní makedonské revoluční organizace pod vedením Jane Sandanského. V převratových dnech se zdůrazňovala v Makedonii hesla za sbratření muslimů a křesťanů proti sultánovi i proti evropským státům, které byly obviňovány, že usilují o rozbití jejich (muslimů i křesťanů) společné vlasti (Turecka). Poslední dny v červenci 1908 vskutku probíhaly v Turecku, zejména v Makedonii, ve znamení hesel: „*Ať žije svoboda, bratrství a jednota!*“ Převrat v Cařihradě měl za následek změnu postojů velmocí k východní otázce a konkrétně k Turecku. Velká Británie dala nyní najevo, že považuje provádění reformů v Makedonii pod mezinárodním dozorem za zbytečné. Ani Rusko nebylo převratem znepokojeno: hodnotilo ústavní změny v Cařihradě především jako porážku německé orientace sultánovy vlády. Sociálního obsahu mladoturecké revoluce se neobávali ani v Rusku, ani jinde. Nový turecký premiér (velkovezír) Kjámil paša nevyhlásil žádné radikální změny. Vedení mladoturků pak brzy po 24. červenci vypustilo ze svého programu příliš radikální sociální požadavky. Nicméně požadavky po upevnění státu naopak byly velmi radikální.

Znepokojení proto byli v Německu, ale zejména v Rakousku-Uhersku, protože mladoturci začali okamžitě agitovat za „*vyproštění Bosny-Hercegoviny z rukou rakouské okupace*“. Také sousední balkánské státy necítily žádné nadšení pro mladotureckou revoluci. Řecko se cítilo ohroženo hesly mladoturků „*za záchranu Kréty*“ a v Bulharsku se reagovalo rovněž nepřátelsky na volání z Cařihradu „*za upevnění lenních vztahů Bulharska k moci sultánově*“. Jen v Srbsku se ozvaly hlasy, aby cařihradský parlament obeslali i obyvatelé Bosny-Hercegoviny. Nešlo však o protiturecké, ale především o protirakouské projevy.

Rakousko-uherská vláda, která právě v roce 1908 přemýšlela, kdy a jak určí státoprávní poměr Bosny-Hercegoviny, se rozhodla, že provede co nejdříve anexi těchto dvou bývalých tureckých provincií (získaných Berlínskou smlouvou v roce 1878 na třicet let, které právě končily). Ministr vojenství, známý Conrad von Hötzendorf, chtěl dokonce zahájit i válku proti Srbsku a neváhal by vést válku i proti Itálii: změny v Turecku a celkové postavení Ruska po porážce s Japonskem a po revolučních letech 1905—1907 považoval Hötzendorf za výhodnou příležitost pro řešení „balkánských záležitostí“. Své záměry s Bosnou-Hercegovinou chtělo ovšem Rakousko-Uhersko uskutečnit tak, aby s nimi Rusko souhlasilo. Proto rakousko-uherská vláda odpověděla na memorandum ruské vlády z 2. července 1908 a projevila dne 27. července souhlas s návrhem Ruska na stavbu dunajsko-jadranské železniční dráhy. Navíc pak rakousko-uherská vláda nabídla Rusku tajnou „*přátelskou výměnu názorů o Cařihradě a o území i úžinách k němu přiléhajících*“ Přípravu k nové rakousko-ruské dohodě o rozdělení vlivu na Balkáně domlouvali ministři zahraničních věcí obou států na známé schůzce na zámku tehdejšího rakousko-uherského vyslance v Rusku (a pozdějšího ministra zahraničí), hraběte Leopolda Berchtolda, v Buchlovicích ve dnech 15.—16. září 1908. Rekonstrukce rozmluv, které známe ve verzi rakouské a ruské, je sice obtížná, ale přece jen lze říci, že se oba státníci domluvili na tom, že Rusko a Rakousko nebudou odporovat zrušení lenních závazků Bulharska vůči Turecku a možnému spojení Kréty s Řeckem, že Rusko dalo souhlas k rakouské anexi Bosny-Hercegoviny (podle ruské verze záznamů ovšem za

předpokladu, že s tím budou souhlasit všichni signatáři Berlínské smlouvy) a že Rakousko zase uznalo právo Ruska proplouvat Úžinami. Rusko pak údajně navrhlo Rakousko-Uhersku, aby za souhlas s anexí Bosny a Hercegoviny Srbsko a Černá Hora dostaly určité územní zisky: mezi oba státy by byl rozdělen novopazarský sandžak a Černá Hora by zlepšila své západní hranice na hercegovské straně. Oficiálně však představitelé Ruska a Rakouska-Uherska vyhlášovali tehdy na podzim 1908 „blahovlnný postoj“ svých říší vůči novému režimu v Turecku: „nové Turecko“ se mělo konečně stát jedním z prvků „evropského světa“.

Anexe Bosny-Hercegoviny a rakousko-srbské napětí

Třebaže se v německorakouském tisku a také jinde v Evropě objevily již v září 1908 zprávy o tom, že Rakousko-Uhersko hodlá „dořešit“ poměry v okupované Bosně-Hercegovině, přece jen způsobilo oficiální vyhlášení anexe těchto provincií překvapení. Manifest císaře Františka Josefa I. z 5. října 1908, v němž oznámil rozšíření své suverenity i na Bosnu a Hercegovinu, a pak následující částečná mobilizace rakousko-uherské armády (s cílem zajistit „vnitřní klid“, pravý cíl byl ovšem namířen proti Srbsku) vyvolaly v západní Evropě a také v Rusku velký rozruch. Na zámku v Buchlovicích se mělo mezi ministry zahraničí také dohodnout, že provedení anexe rakousko-uherská vláda Rusku závčas oznámí. Ministr Izvoljskij se ovšem o anexi dozvěděl z tisku při své návštěvě Paříže, kde záiskával souhlas pro ruské záměry, vyplývající z jednání v Buchlovicích!

Pochopitelně nejvíce a nepřátelsky reagovali na tento manifest v Cařihradě: mladoturecká vláda odpověděla prudkou protirakouskou agitací. Obě západoevropské velmoci, Anglie a Francie, pak daly mladoturecké vládě najevo, že nepovažují za právoplatné žádné územní a jiné změny ve vztahu k Turecku, pokud nebudou schváleny účastníky Berlínské dohody z r. 1878. Zároveň se jmenované státy a zejména Rusko snažily svolat konferenci, která by posoudila rakousko-uherskou anexi Bosny a Hercegoviny a na které by Rusko snad prosadilo územní kompenzace pro Srbsko. Zejména pro odpor Německa ovšem ke zmiňované konferenci nedošlo.

Mezinárodní situace se anexí zhoršila. Anexe Bosny a Hercegoviny vyvolala kromě Turecka také velké pobouření v Srbsku, které, jak víme, ve svých plánech již od Načertanija Iliji Garašanina s Bosnou také počítalo, ostatně, téměř polovinu obyvatelstva v těchto zemích tvořili pravoslavní Srbové (odkazují zde na program Načertanije Iliji Garašanina ve svých skriptech, kde se mluví o tom, co jsou „srbské země“). A tak již 6. října došlo k „živelnému výbuchu národního rozhořčení“: v bělehradských ulicích se protestovalo „proti loupeži obou srbských zemí“. Veřejné mínění v Srbsku bylo tehdy odhodláno „zúctovat se středověkým, rozkladu propadlým státem habsburským“. I v Srbsku byli povoláni záložníci činné služby, zprvu možná proti případným „nerozvážným činům mas“, ale dne 10. října 1908 bylo rozhodnuto provádět „vojenská opatření pro zajištění země“. Tato opatření a také horečnatá diplomatická činnost srbské vlády v celé Evropě dávaly bojechtivým hlavám ve Vídni argumenty pro „konečné řešení“ — pro válku proti Srbsku, kterou navrhoval a připravoval Conrad von Hötzendorf. V Evropě tak začalo období, kdy se celoevropská válka — v důsledku anexe Bosny-Hercegoviny Rakouskem-Uherskem a napětí mezi habsburskou monarchií a Srbskem a v důsledku právě v roce 1908 dokončeného rozdělení Evropy na dva politicko-vojenské bloky — stávala reálnou hrozbou.

Napětí posílila i další skutečnost, a totiž, že zároveň s provedením anexe Bosny-Hercegoviny prohlásila bulharská vláda svou úplnou nezávislost na Turecku. Mladoturecký režim, který si dal přesně opačný úkol, pochopitelně reagoval i na toto prohlášení velmi rozhorleně. V Evropě dokonce vznikala dojem, že by snad mohlo dojít i k válce mezi Tureckem a Bulharskem.

V Srbsku pak postupně nabývalo rozhořčení proti Rakousku takového rozsahu, že velmoci — Anglie, Francie, Itálie a Německo — dokonce protestovaly 18. listopadu 1908

proti vyhlášení bojové pohotovosti srbské armády a proti vytváření dobrovolnických čet, které byly ze Srbska vysílány do Bosny. Dne 20. listopadu 1908 v důsledku toho povolala rakouskouherská vláda čtyři ročníky záložníků!

Postoj velmocí a také domácí kritika vedly rakousko-uherskou vládu k tomu, aby řešila „bosensko-hercegovskou krizi“ dohodou s Tureckem. V lednu 1909 nabídla Vídeň turecké vládě finanční náhradu za Bosnu ve výši 2,5 miliónu liber šterlinků a tím že stáhne své posádky z novopazarského snadžaku, což nakonec bylo mladotureckou vládou přijato. V polovině března 1909 se napětí mezi Srbskem a Rakouskem prohlubovalo. Nebezpečí války vrcholilo v posledních osmi dnech března 1909. Dne 26. března podal sociálně demokratický klub společný pilný návrh, aby rakousko-uherská vláda pokračovala v úsilí o udržení míru. Vláda byla donucena prohlásit, že si válku nepřeje, ale oslabila toto své tvrzení dodatkem, že v případě ohrožení státu ustupovat nebude. Až teprve koncem března nebezpečí válečné srážky Rakouska-Uherska a Srbska pominulo. Jakkoli byla ruská vláda pod tlakem své veřejnosti, hodnotila situaci střízlivě, neboť ještě nebyla připravena na válku. Proto nakonec souhlasila s eliminací článku 25. berlínské smlouvy z roku 1878. Na nátlak velmocí — včetně Ruska, které prostředkovalo — pak nakonec tváří v tvář tomu, že by zůstalo ve svém sporu s Monarchií osamoceno, uznalo i Srbsko anexi Bosny-Hercegoviny: tak „bylo odstraněno nebezpečí války“. Výstižný komentář nálad z konce března 1909 podal tehdejší sociálně demokratický redaktor (a později poslanec Říšské rady a po vzniku ČSR jeden ze zakladatelů československé komunistické strany) Bohumír Šmeral: „Hazardní hra, k níž dal na podzim 1908 podnět baron Aehrenthal a jež po šest měsíců s napínavostí kriminálního románu byla hrána diplomaty evropských velmocí..., skončila tedy **prozatím** bez katastrofy.“

Albánská otázka a italsko-turecká válka 1911 až 1912

Pokus o převrat v Turecku a politický život po revoluci

Od poloviny dubna 1909 se pozornost Evropy obracela opět k Turecku. Ačkoli se mladoturci začali od ledna 1909 orientovat v zahraniční politice na Německo, mnoho si tím ve svých domácích i zahraničních problémech nepomohli. Toho využili stoupenci starého absolutistického sultánského režimu a provedli v Cařihradě dne 13. dubna převrat. Změna ve vládě turecké říše však netrvala dlouho. Zasáhly opět vojenské oddíly z Makedonie, které podporovány také tentokrát podobně jako v červenci 1908 ozbrojenými skupinami i netureckého obyvatelstva včetně příslušníků levice VMORO obsadily dne 26. dubna 1909 Cařihrad a sesadily sultána Abdula Hamida. Mladoturecká vláda pak nastolila jako nového sultána jeho syna, jenž vládl pod jménem Mehmed V. a pokračovala v zahraničně politické linii z ledna–února 1909.

Odražení prosultánského puče z dubna 1909 znovu uvolňovalo politický život v Turecku. V parlamentu zasedali kromě Turků a Arabů také Řekové, Albánci, Arméni, nevyjímaje Srby, Bulhary i Židy. K zajímavé iniciativě došlo v Makedonii, kde v prostředí slovanského obyvatelstva vzbudila pozornost činnost „Národní federativní strany“ (zpočátku se nazývala „Bulharská národní federativní strana“), která vznikla z levice VMORO a dávala si za cíl přispět k přeměně Turecka v nějakou „východní federaci“. Národní federativní strana (dále NFS) vystupovala proti programu „Svazu bulharských ústavních klubů“, které pomýšlely na připojení Makedonie k Bulharsku: NFS hájila program decentralizace Turecka na zásadách samosprávy národů či národních oblastí. Reorganizované Turecko mělo podle jejího programu spolu s balkánskými národy vytvořit volnou federaci nebo konfederaci. NFS byla ochotna ke spolupráci s Turky při organizování státně politického života v Makedonii, popřípadě na zásadě států „dvou národů“ (tureckého a „slovanského“). Činnost NFS však byla podlomena rozporností ve vedení, aktivizací probulharské části VMORO a vůbec celkovými poměry ve státě.

Brzy po převratu totiž začali mladoturečtí politikové vystupovat proti hnutí netureckých národností. Nevyřešena zůstala agrární otázka – většina půdy v evropském Turecku i nadále zůstávala v rukou muslimských begů, jakkoli právě oni s mladotureckým hnutím nesouhlasili. Brzy se navíc ukázalo, že mladoturci chápou své proklamované osmanství jako striktně turecké – státním jazykem osmanské říše měla být i nadále pouze turečtina, hlavním cílem byla pochopitelně i již dávno mladoturky proklamovaná nedílnost turecké říše. Tím spíše, že anexe Bosny a Hercegoviny a vyhlášení samostatnosti Bulharska bylo pro mladoturky velkou ranou (a situaci v evropském Turecku zkomplikovaly právě tisíce radikálních muslimských utečenců z Bosny a Hercegoviny, kteří připojení k monarchii a tedy skutečnost, že by byli nuceni definitivně žít ve státě křesťanském, nepřijali. Proto bylo zakázáno hnutí ozbrojených čet a zrušeno právo nosit zbraně. První zákaz se dotýkal Makedonie, druhý pak zejména Albánců. Z dnešního hlediska se jeví tyto zákazy pochopitelné, ale tehdy bylo právo nosit zbraň znakem osobní a politické svobody některých vrstev netureckého obyvatelstva. Provádění tohoto nařízení vyvolalo v Makedonii a v Albánii řadu potyček: v Albánii pak došlo již v roce 1910 k povstání proti turecké moci.

Albánská otázka

Albánci vystupovali s různými požadavky vůči Portě, jak jsme si již řekli již v roce 1878, v roce 1897 vypracovali představitelé albánské emigrace v Bukurešti memorandum, v němž se požadovala autonomie Albánců na území vilájetů skadarského, kosovského, bitolského a janinského v jednom administrativním celku. Vzhledem k celkovému postavení albánského národa, jehož valná část žila tehdy v kmenových sdruženích a byla rozdělena nábožensky (na většinové [cca 65 % albánské populace] muslimy, pravoslavné a katolíky) i jazykově, ovšem nebylo albánské hnutí dost účinné. Porta pak neuplatňovala právo přímé moci na albánském území, ponechávala v platnosti tamní zvykové právo, docházelo to často tak daleko, že na území ovládaném albánskými kmeny panovalo naprosté bezvládí a turecká moc tam prakticky nezasahovala. Nefungovala pošta, výběr daní, bezpečnost na cestách kvůli častému výskytu loupežnických čet – kačáků – byla minimální. Makedonské události z roku 1903 ale vnesly i do albánského prostředí nový vzruch a daly podnět k novému rozvoji albánského národního hnutí, v němž ale nadále hrály důležitou úlohu krajanské spolky v zahraničí. Koncem roku 1905 byl založen v Bitole ilegální „*Výbor za osvobození Albánie*“, který zřizoval odbočky i v dalších městech a organizoval ozbrojené družiny.

Také Albánci vítali mladotureckou revoluci, od níž očekávali zabezpečení samosprávy. Po celé zemi byly zakládány albánské kluby, v nichž se soustřeďovala politická a kulturní činnost vlasteneckého hnutí. Tehdy se navrhovalo, aby byla v albánštině zavedena latinská abeceda, byl vypracován program správní a kulturní autonomie albánských oblastí atd. Ale ani Albánci se nedočkali splnění svých požadavků od mladoturecké vlády, která hodlala zasahovat do tradičního patriarchálního i náboženského života místních Albánců více, než byli ochotni připustit – pobouření vyvolalo zejména rozhodnutí vlády o zákazu nošení zbraní a postupném odzbrojení obyvatelstva, což pro Albánce, pro něž je zbraň součástí osobní identity, představovalo naprosto nepřijatelný požadavek, stejně jako nařízení všeobecné rekrutace do armády a důraz na vybírání daní, které v posledních letech na albánském území ani nemohly být pro bezvládí vybírány, a pokud již nějaké vybrány byly, nikdy nebyla jistota, že také bez úhony albánské území opustí. A tak brzy po dubnu 1909 došlo k prvnímu střetnutí Albánců s ozbrojenou mocí mladotureckého režimu.

Největší povstání ovšem propuklo v prosinci 1911 a trvalo až do podzimu 1912. Vůdcové povstání byli Isa Boljetinc a Bajram Curri. Zachvátilo rozsáhlá území, ozbrojení Albánci táhli z Prištiny na Skopje. Spis, který tenkrát Albánci zaslali cařihradskému kabinetu, obsahoval ubezpečení, že svobodný rozvoj Albánců je možný pouze v rámci Osmanské říše, avšak za těchto podmínek: utvoření jednoho celistvého albánského vilájetu, který by obsahoval

vilájety a sandžaky janinský, skadarský, kosovský, prizrenský, novopazarský, prištinský, korčský, elbasanský, bitoljský, Debar a Tetovo; vybudování organizace národní obrany země a možnost veřejného nošení zbraní; Zavedení úřednictva znalého albánštiny, podpora albánského obecného školství s latinským písmem. Osmanská vláda nakonec musela před albánskými požadavky kapitulovat, vzhledem ke konfliktu s Itálií a schylujícímu se konfliktu s mladými balkánskými státy, ale jejich realizaci zabránilo vypuknutí války balkánského svazu proti osmanské říši v říjnu 1912.

Albánská otázka se sice zdála ještě v letech 1910—1911 především „vnitřní otázkou“ turecké říše, ale ve skutečnosti nabývala již dříve mezinárodního významu: o její „řešení“ měly zájem Itálie i Rakousko-Uhersko. Tyto dva státy se sice nepokusily již v letech 1909—1910 zakročovat kvůli „albánské otázce“ přímo v Cařihradu, jak činily jiné velmoci kvůli „makedonské otázce“, ale v roce 1911 Itálie již nezapírala, že z jejího prostředí vychází hojně podnětů pro povstalecké hnutí Albánců. V Itálii byl činný albánský komitét v čele s Terenziem Tocchim, který vnukl dobrodružnému synu Giuseppe Garibaldiho Ricciotimu, který nechtěl stále jen stát ve stínu slávy svého otce, myšlenku podniknout zvláštní výpravu „červených košil“ na pomoc Albáncům proti Turkům, podobně, jak tomu učinil ve válce řecko-turecké, kdy se svými 1 300 dobrovolníky zúčastnil rozhodující a pro Řecko neúspěšné bitvy u Domokosu, a podobně, jak ještě učinil v první balkánské válce, kdy se mu podaří zformovat celkově 4 000 dobrovolníků, jimž ovšem velel už jeho stejně dobrodružný syn Peppino. Z výpravy garibaldiůvců nakonec sešlo, ale dovoz zbraní z Itálie do Albánie byl v roce 1911 dost značný. A také v Rakousku byly v roce 1911 prosloveny komentáře v oficiálním tisku ve prospěch Albánců a proti Turecku. Rakouský list „Fremdenblatt“ žádal v červnu 1911, aby Turecko změnilo svou politiku vůči Albáncům a aby s nimi hledalo smír po dobrém, tím spíše, že katolické albánské povstalce na severu země podporovala Černá Hora. V červnu 1911 Turci vskutku změnilí svou taktiku vůči Albáncům a dokonce sám sultán Mehmed V., syn Abdulhamida, který byl nastolen po detronizaci svého otce mladoturky, vyhlásil v Prištíně generální amnestii pro Albánce. Turečtí velitelé dostali rozkaz zdržet se dalších vojenských či trestných výprav a povstalcům byla slíbena úleva na daních, prodloužila se lhůta k odevzdání zbraní aj. K úplnému klidu na území Albánců nedošlo.

Brněnský historik Josef Kolečka (1924–2015), který se zabýval balkánskou otázkou zejména prizmatem tehdejšího sociálnědemokratického hnutí, uvádí zajímavé a v pravdě prorocké postřehy německého sociálního demokrata a velkého znalce balkánských a jihoslovanských poměrů Hermanna Wendela (po Velké válce mu byl udělený titul Dr. h. c. Bělehradské univerzity) o tehdejší situaci v albánských oblastech: *„Zoufale chudobný lid, žijící ještě v naturálním hospodářství, dostal se do rozporu s centralistickou politikou mladotureckého režimu. V roce 1910 vystupovali proti vládě hlavně muslimové, nyní v roce 1911 povstali proti turecké moci zase katoličtí Albánci. Vojenské velení se nyní pokouší ukončit povstání výzvami a sliby. To není snadné, protože Černá Hora podporuje povstalce a umožňuje jim přes zimu ochranu, takže od jara (1911 – pozn. V. Š.) mohlo povstání začínat znovu. Černá Hora je jistě agentem velmocí, zřejmě ji podněcuje Rusko. Ostatně Rusko vzneslo v Cařihradě protestní notu na ochranu Černé Hory. Bylo to poprvé od červencového převratu z roku 1908, co evropská velmoc promluvila v Cařihradu opět stylem jako kdysi před rokem 1908, když si velmoci hledaly záminku pro vměšování do tureckých poměrů jednou pro otázku arménskou, podruhé kvůli Krétě apod. A také Rakousko-Uhersko se ozvalo a dalo Portě na vědomí, že se zastává Albánců. Rakousko má nyní na albánské otázce větší zájem než Rusko: Albánie by byla rakouským zázemím pro jeho postup k Soluni. Albánie je však i cílem italského imperialismu... A tak se stává albánská otázka mezinárodním problémem... Případné odtržení Albánie a pak i dalších provincií evropského Turecka by bylo začátkem konce panství Turků na Balkánském poloostrově a tím i koncem vlády mladoturků v osmanské říši. Mladoturci se dostali k moci svým odporem proti vměšování velmocí do vnitřních poměrů v Turecku. Neudrží-li mladoturci*

Albánii, utrpí tím jejich národní šovinismus a dojde k novým zápletkám v říši. A tak se stává albánská otázka pramenem nebezpečí vnitřní situace v Turecku a zdrojem napětí i světové politiky.“ A albánské hnutí vskutku oslabovalo pozice mladotureckého režimu. Nové povstání Albánců z dubna–července 1912 pak dokonce přispělo k pádu mladoturků.

Italsko-turecká válka

Hlavní příčinou vzrůstu nespokojenosti proti mladoturecké vládě a jejího pádu v létě 1912 ovšem byly především neúspěchy ve válce s Itálií. Právě ve spojení s italsko-tureckou válkou se stávala albánská a také makedonská otázka rozhodujícím vnitřním destruktivním činitelem v turecké říši. O co tedy vlastně šlo? Itálie projevila již na Berlínském kongresu zájem o kolonizaci Libye, která byla závislá na Osmanské říši. Útočné záměry Itálie proti Turecku od přelomu století sílily, avšak teprve v roce 1911 vznikla italské vládě vhodná příležitost. Podnětem příkladem Francie, která obsadila v květnu 1911 hlavní město Maroka Fés a město Rabat, což ospravedlňovala pomocí marockému sultánovi Mulai Abd al-Hafizovi, proti němuž vypuklo povstání, a nutností chránit francouzské občany před povstalcí (situace vyvolala velkou mezinárodní krizi, vzhledem k německým zájmům v oblasti, které byla nakonec zažehnána, ovšem Maroko tím přišlo o poslední zbytky nezávislosti a stalo se francouzskou kolonií), vystoupila Itálie s cílem „hájit zájmy italských občanů“ v Tripolsku. Itálie měla ostatně již od roku 1900 slib Francie a od roku 1909 jistý souhlas i od Ruska k tomu, aby směla uplatnit svůj vliv v Tripolsku a v Kyrenaice (východní část dnešní Lybie). A tak dne 21. září 1911 požádala italská vláda Portu, aby uznala italské zájmy v těchto dvou jmenovaných tureckých provinciích. Nečekala příliš na odpověď a hned 24. září vyhlásila částečnou mobilizaci a dne 27. září podala Cařihradu ultimativní oznámení, že její vojska tyto provincie obsadí. Ještě před uplynutím ultimativní lhůty přepadlo italské loďstvo epirský přístav Preveza (tehdy stále v rámci osmanské říše), ve dnech 30. září až 4. října dobyla italská vojska Tripolis a Tobruk a potom postupovala do vnitrozemí. V tureckém hlavním městě odpověděli rozvířením nálad pro „svatou válku“. Nová mladoturecká vláda Said-paši organizovala obranu severoafrického pobřeží, ale italská vojska byla ve velké přesile – postupně měl expediční sbor kolem 100 000 mužů, jakkoli turecké armádě pomáhaly i domorodé kmeny, které se vskutku bránily v míře, s kterou italští dobyvatelé nepočítali. Italové sice získali dne 30. října přístav Bengházi, ale ve vnitrozemí narazila jejich vojska na tvrdošíjný odpor. Místo bleskurychlého vítězství se dostavila zdlouhavá válka, která se rozhořela i na moři. Ve dnech 4.–16. května 1912 provedlo italské námořnictvo úspěšnou invazi na ostrov Rhodos, což přispělo k tomu, že Itálie posléze obsadila i Dodekanéské ostrovy. Válka nakonec byla ukončena až začátkem října 1912, kdy se Turecko ocitlo na pokraji nového, pro něj mnohem nebezpečnějšího konfliktu s koalici balkánských států. Italské ztráty za celou válku činily asi 1 500 mužů. Ztráty tureckých vojsk jsou odhadovány na 4 500. Ztráty arabských bojovníků i civilistů byly mnohem vyšší.

Válka Itálie proti Turecku byla evropskou veřejností odmítána. Také vlády Francie i Ruska se obávaly, že případná porážka Turecka uvede do pohybu celou balkánskou otázku anebo že také pobouří muslimský svět v severní Africe proti francouzskému panství. Podobného důsledku války Itálie v severní Africe se obávala i Anglie vzhledem k Egyptu. Válku Itálie proti Turecku odmítali i v Berlíně, protože považovali Turecko za svého spojence. Ve Vídni pak reagovali nepřátelsky na válečné akce Italů u epirského přístavu Preveza.

Vnitřní poměry v evropském Turecku

Protože Itálie se neodvažovala vzhledem k postoji Rakousko-Uherska napadnout Turecko také na Balkáně, a protože také v italské veřejnosti válečné nadšení brzy opadlo a ozvaly se i výtky proti vládě, nezdálo se ovšem tehdejší evropské veřejnosti nebezpečí vzniku celoevropské války nikterak vážně a bezprostřední. Válka zůstala lokalizována na území v severní Africe. Daleko nebezpečnější se jevíly už od listopadu 1911 vážné vnitřní poměry v

Turecku. V listopadu 1911 se obracela VMORO prostřednictvím konzulů a tištěnými manifesty k evropské veřejnosti a vládám se stížnostmi na zlořády a krutosti mladotureckého režimu. Vedení organizace, v té době již prakticky cele v rukou probulharských aktivistů, které chtělo ještě více roznítit protiturecké nálady doma v Makedonii a hlavně v Bulharsku, podniklo v prosinci 1911 několik pumových atentátů, což mělo za následek represálie na civilním obyvatelstvu, které opět podněcovaly v Bulharsku nálady pro „osvobození Makedonie“.

V dubnu 1912 se uskutečnily volby do tureckého parlamentu. Mladoturci sice udrželi ve volbách do parlamentu v dubnu 1912 své pozice, ale průběh voleb — které dostaly název „krvavé“ — jen zvýšil odpor opozice a Albánce popudil k zahájení nového povstání. V květnu 1912 se shromáždilo v Juniku u Djakova 86 náčelníků takřka všech albánských kmenů z hor i z nížin Kosova, muslimové i křesťané, Toskové i Ghegové, aby tu předložili úcty mladoturkům. Také v řadách turecké armády docházelo ke vzpourám. Neschopnost zvládnout rozkladné hnutí ve vojsku přiměla ministra války mladoturecké vlády Mahmuta Ševketa pašu na začátku července k demisi. Vzápětí se zhroutila celá vláda a „v *Cařihradě* nastal zjevný soumrak mladotureckého komitétu, nastal jeho »thermidor«“ Do čela nové vlády se dostal Ahmet Muktar paša, velký vliv nabytí odpůrce mladoturků, v té době již téměř osmadesátiletý Kamil paša, předseda státní rady, který zanedlouho Ahmeta vystřídla na postu velkovezíra. Tváří v tvář úplnému zániku Osmanské říše na jaře 1913 ovšem mladoturci, v jiném složení, opět vládu převzali.

Balkánské války

Vznik balkánského čtyřspolku

Řekli jsme si již v přednášce o makedonské otázce, že se Srbsko, jakkoli mělo v případě makedonské otázky na další osud Makedonie rozdílné názory s Bulharskem, po převratu v roce 1903 pokoušelo o obnovení dobrých vztahů s Bulharskem. V roce 1904 dokonce premiér Nikola Pašić, o němž již také víme, že měl k Bulharsku vždy blízko, zinscenoval setkání srbského krále Petra Karadjordjeviće s bulharským knížetem Ferdinandem Koburským. A v roce 1905 pak došlo k jednání o celní unii mezi oběma balkánskými státy, jež, jak jsme již také upozornili, narazila na zuřivý odpor rakousko-uherských vládních kruhů, který nakonec vyústil v celní válku mezi Srbskem a habsburskou monarchií. Po anexi Bosny a Hercegoviny se pak Srbsko ještě úžeji přimklo ke státům trojdohody, pochopitelně se opíralo zejména o Rusko, stále bližší vztahy však mělo Srbsko také s Francií. Ostatně král Petr byl absolventem slavné pařížské vojenské akademie – École militaire – a bojoval jako dobrovolník ve francouzsko-pruské válce. V roce 1911 tak král Petr navštívil i Paříž. Nedlouho po anexi začaly opět sílit hlasy po hlubší spolupráci s Bulharskem, v tuto chvíli již královstvím či, jak jej nazývali Bulhaři, carstvím, neboť Ferdinand se dal vzápětí po vyvázání se z lenních vztahů k Turecku, jež následovalo anexi Bosny a Hercegoviny, korunovat králem, resp. carem. Jednání, která měla směřovat k vojenskému svazku proti Turecku, se vedla v roce 1911. je pochopitelné, že podnět k usilovné činnosti v tomto směru dalo vypuknutí italsko-turecké války, jejíž průběh sám o sobě naznačoval, že turecká armáda není v nejlepší kondici. Navíc se vládní kruhy balkánských států poněkud mylně domnívaly, že Turecko je oslabeno i politicky, neboť Itálie přece byla členem Trojspolku, v jehož čele stálo Německo, které Turecko podporovalo. Válku si tedy vykládali jako rozpadnutí Trojspolku a tudíž i zeslabení Turecka.

Z bulharské strany vedl jednání ministerský předseda Ivan Gešov, který byl v této funkci v letech 1911–1913, nicméně cestu pro jednání připravoval bývalý (a také po Gešovovi opět následující) premiér Stojan Danev, rusofil a zastávce politiky sblížení balkánských národů. Sám hovořil o „nerozlučných poutech mezi Srby a Bulhary“. Ze srbské strany jednal tehdejší premiér Milovan Milovanović, který v té době nahradil na tomto postu Nikolu Pašiće. Jednání byla velmi náročná a porcoval se při nich medvěd, který byl ovšem ještě hodně živý. Šlo

zejména o pohled na makedonskou otázku, reps. o rozdělení Makedonie. O tom, že by snad mohla zůstat Makedonie celistvá, se vůbec nepřemýšlelo, byť navenek se později hovořilo o možnosti autonomie Makedonie, s níž se ale ve skutečnosti nepočítalo. Zástupci obou stran se vzájemně přesvědčovali o svých nárocích na Makedonii. Jednání začala v září 1911 a skončila teprve formálním podepsáním spojenecké smlouvy 19. 6. 1912!. Obě strany při jednáních vycházely s předpokladu, že nejprve vystoupí vůči Portě s požadavky na urychlené provedení reform v evropském Turecku, zejména v Makedonii a Drinopolsku. S variantou, že by jejich nátlak byl přijat, se ale také příliš nepočítalo. Obě strany si bez problémů vytýčily území, která budou jednoznačně patřit do sféry vlivu jednoho nebo druhého. Pro Srbsko to znamenalo vše na sever od pohoří Šar planina, tedy Kosovo a Novopazarský sandžak nebo jeho část, pro Bulharsko pak území východně a jižně od pohoří Rodopy, a pochopitelně východní Thrákií, kde v té době ještě žilo většinově slovanské obyvatelstvo. Makedonie nakonec byla rozdělena na tzv. sporné a nesporné území. Do sporného území patřila města Kumanovo, Skopje, Kičevo, Debar a Struga, do nesporného, tedy bulharského, zbytek území s městy Kriva Palanka, Kratovo, Veles, Štip, Ochrid, Strumica, Kukuš (Kilkis) a Serés. O sporném území a jeho rozdělení měl rozhodnout podle vojenských výsledků v arbitráži ruský car Mikuláš II. Ke smlouvě nakonec také byl přičleněn dodatek, v němž se Bulharsko zavázalo poskytnout Srbsku pomoc 200 000 mužů v případě, že by jej napadlo Rakousko-Uhersko. Smlouvu, v níž měl mít ruský car velkou zodpovědnost, jel na Jaltu, kde byla carská rodina na letním bytě, představit předseda bulharského parlamentu Stojan Danev.⁴⁴

V Řecku také byla pro dohodu vhodná doba.⁴⁵ Nový energický premiér Elefterias Venizelos, který, jak napsal opět Danev, „*jako nový politický činitel v Řecku byl nejméně nakažen malicherným intrikánstvím politických kruhů a měl přirozeně širší a volnější rozhled*“, pochopil, že definitivní připojení Kréty k Řecku a podíl na dědictví po osmanské říši nezíská, nepřipojí-li se k budované koalici balkánských států. A to tím spíše, že řecké zájmy ohrožovalo i sílící albánské hnutí. Jakkoli se tedy řecké a bulharské čtyry donedávna nemilosrdně hubily v Makedonii, uzavřela řecká vláda s Bulharskem 29. května 1912 tajnou spojeneckou dohodu, která byla 5. října doplněna o vojenskou konvenci. Otázku rozdělení případných válečných

⁴⁴ Podle Danevových vzpomínek měl car projevit radost z toho, že konečně došlo ke smlouvě mezi Srbskem a Bulharskem. Na poznámku Daneva, že se „*dějiny asi opět budou psát krví*“ prý car odpověděl, že je nutné mít trpělivost, protože Rusko bude k válce připraveno podle jeho odhadu teprve v roce 1917 (sic!). Jakkoli přitom odmítl případné vojenské angažmá Ruska na straně Balkánského spolku s tím, že by se jej jistě nezúčastnili západní spojenci z Trojdohody a mohlo být tedy být pro Rusko osudné a vyvolat válku s Trojspolkem. Ruská diplomacie tedy v tomto případě nebyla ta, která balkánský svaz dala dohromady a ani jej neponoukala k válce s Tureckem, jakkoli o přípravách věděla.

⁴⁵ V roce 1905 totiž došlo k novým bouřím na Krétě, tentokrát ale nikoli protitureckým, ale zaměřeným proti autoritativnímu vystupování vrchního komisaře prince Jiřího. V čele nespokojenců s jednáním Jiřího stál pozdější nejmúspěšnější řecký politik prvních třiceti let 20. století Elefterias Venizelos. Musely proto opět zasáhnout velmoci a princ byl nucen podat na své místo demisi a byl v září 1906 na popud krále Jiřího I. vystřídán řeckým politikem Alexandrosem Zaimisem, bývalým (a také budoucím) řeckým premiérem (a v letech 1929–1935 i řeckým prezidentem). Ale hned v roce 1908 se krétský problém objevil znovu, v souvislosti s mladotureckou revolucí. Krétská autonomní vláda totiž vyhlásila sjednocení s Řeckem. Král a ministerský předseda se však s jejich krokem neztotožnili z obav před protiakcí velmoci a zejména z možné nové řecko-turecké války. Ústupnost krále a vlády, která doporučovala Krétanům loajalitu vůči nové turecké moci, zvýšila nepopularitu krále a jeho okolí, která byla patrná zejména v armádě. Organizačním centrem těchto nespokojenců se stala Vojenská liga, která vznikla v červenci 1909. Byl to vlastně pendant k mladoturecké organizaci Jednota a pokrok. Tato organizace nakonec provedla vojenský puč, svrhla vládu a prosadila vůči králi většinu svých požadavků. A protože potřebovala politickou osobnost, která by v čele vlády její reformy dále prohlubovala, a taková v tehdejším Řecku nebyla, jejich volba padla na populárního krétského liberála, který získal v řecké společnosti bojem za enosis, sjednocení Kréty s Řeckem, i svým konfliktem s princem Jiřím, velkou popularitu, totiž Elefteriase Venizelose. Jeho příchod do Řecka a do čela vlády znamenal počátek nového období v dějinách Řecka.

zisků ponechaly smlouvy otevřené, aby nebylo nové spojenectví hned na začátku zatíženo spory o Makedonii. To se ale později ukázalo jako velký problém.

„*Je zbytečné zastavovati se zde u Černé Hory*“, napsal v své brožuře *Balkánský svaz a válka s Tureckem 1912–1913*, která vyšla v Praze v roce 1935, Stojan Danev. „*Zvykla si z nutnosti býti téměř vždy ve vojenském stavu; vyhlídka, že bude moci bojovati tentokráte proti odvěkému nepříteli ve spolku s ostatními balkánskými státy, naplňovala ji zajisté radostí. Dokonce bude pokládati za svou povinnost, aby první tasila meč. Ne bez důvodu řekl kdosi, že nejbohatším pramenem národních důchodů Černé Hoře jest válka. Zkrátka, z této strany, i bez dlouhého smlouvání, bylo vše hotovo, stačilo jen, aby spojenci se dohodli, že zvolají společně kupředu.*“ Zajímavé je, že k jednání mezi Bulharskem a Černou Horou nedošlo ani v Sofii, ani na Cetyni, ale ve vídeňském Hofburgu během návštěvy krále Nikoly (jenž se nechal korunovat za krále Černé Hory v roce 1910) u císaře Františka Josefa. Jednání vedli Stojan Danev a ministr války Černé Hory generál Mitar Martinović. Podle vzpomínek Stojana Daneva k dosažení cíle stačila jedna krátká schůzka. Tím spíše, že se nepředvíдалo, že by Bulharsko mělo v případě úspěchu sousedit s Černou Horou, a tedy neexistovaly ani žádné spory o rozhraničení dobytých území. Bulharsko se přitom zavázalo podporovat černohorskou armádu nemalými finančním obnosem, totiž 750 000 leva měsíčně!

Se všemi balkánskými zeměmi tedy bylo ve formálních smluvních vztazích pouze Bulharsko, a to s každým odděleně. Mezi Srbskem a Řeckem došlo k podepsání smlouvy teprve v květnu 1913 při ukončení války, a to smlouvy, namířené ovšem proti Bulharsku.

První balkánská válka

Vojenské síly balkánského svazu ale byly evropskými vojenskými experty podceňovány. Dokonce sám vojenský ruský atašé v Cařihradě prorokoval spolku porážku. Taktéž smýšlel i francouzský ministerský předseda Poincaré, a také vojenské kruhy Německa a Rakousko-Uherska.

Ačkoli tedy širší politická veřejnost jednotlivých evropských států začínala v létě 1912 tušit, že balkánské státy vytvářejí vojenský spolek proti Turecku, přece jen se ještě nevěřilo, že k válce balkánských států proti osmanské říši dojde. V květnu a znovu v srpnu 1912 dokonce zakročovali ruští diplomaté v Sofii a Bělehradě proti podněcování válečných nálad proti Turecku. Nicméně neúspěchy Turecka ve válce s Itálií, konec vlády mladoturků v červenci 1912 a nepevnost nové vlády Ahmeta Mukmara paši — to byly kýžené podmínky pro očekávanou příležitost.

Atentáty v Makedonii, které zahájily opět probulharské komitské organizace, a na něž pořádkové turecké síly odpověděly novými krvavými represáliemi proti civilnímu obyvatelstvu (červenec–srpen 1912), napomáhaly zejména veřejnému mínění v Srbsku a Bulharsku vytvářet nebo už jen prohlubovat nálady za „*osvobození utiskovaných bratří*“ v Turecku. Rakousko-uherský ministr zahraničních věcí Leopold Berchtold proto navrhol 13. srpna 1912, aby velmoci prosadily v Turecku potřebnou decentralizaci a samosprávu národů — a aby zároveň přinutily vlády sousedních balkánských států zachovat mír. Ještě dne 17. září 1912 vystoupil ruský ministr zahraničních věcí Sazonov s návrhem společného postupu velmocí proti Turecku. Vskutku se evropské státy dohodly na tom, aby zástupci Ruska a Rakouska-Uherska zakročili v Bělehradě, Sofii, Aténách a Cetyni, ale to už bylo pozdě. Ruská diplomacie přecenila svůj vliv na Balkáně. Balkánský pakt totiž fungoval zcela samostatně. A v polovině září 1912 tak už začaly v evropském tisku převládat obavy, že na Balkáně opět brzy dojde k válečnému výbuchu. Bylo již známo, že balkánské státy uzavřely vojenské smlouvy proti Turecku a že provádějí vojenská opatření. I Turecko si nebezpečí bylo vědomo a dne 22. září odpovědělo na vojenské přípravy čtyřspolku vyhlášením mobilizace a rozvířením nálad proti svým balkánským sousedům.

Dne 30. září zaslali spojenci turecké vládě nótu, v níž žádali, aby na základě článku 23 berlínské smlouvy poskytlo Turecko obyvatelstvu Thrákie a Makedonie neprodleně autonomii. Bylo jasné, že na něco takového, navíc na popud svých včerejších poddaných, a nikoli evropských velmocí, a určitě již ne neprodleně, Turecko nemůže přistoupit. Černá Hora proto ani nečekala na oficiální odpověď a již 8. října 1912 vyhlásila Turecku válku. První dělovou ránu odpálil sám král Nikola. Když pak cařihradská vláda odpověděla 17. října na spojeneckou nótu podle očekávání odmítavě, zahájili spojenci druhého dne válku.

Mnohé turecké listy tehdy psaly velmi bojovně, že půldruhého milionu tureckých vojáků roznese spojence na svých bodácích a osmanské zákony znovu zavládnou po celém Balkáně. Ve skutečnosti ale mělo Turecko k dispozici pouze 420 000 mužů, zatímco jen Bulharsko, na němž měla ostatně jako na nejlidnatějším balkánském státě spočívat hlavní tíha válečných operací, mobilizovalo pro bojové nasazení 366 000 mužů (celkově pak více než půl miliónu), Srbsko a Řecko více než sto tisíc a Černá Hora 30 000. K tomu bylo nutno připočíst i čtyři operující v tureckém týle v Makedonii a východní Thrákii, bojové nadšení spojeneckých armád a také válečné nadšení veřejnosti ve všech spojeneckých státech. Na skutečnost, že jde vlastně o jakousi maloimperialistickou válku, která se vede bez ohledu na mínění těch, v jejichž zájmu byla podle propagandy vyvolána, tedy „*utiskovaných křesťanských bratří*“, tehdy upozorňoval jen málokdo. Jedním z nich byl například Emanuel Škatula, dopisovatel sociálnědemokratických novin *Právo lidu* přímo z bojiště, který také ze svých zážitků napsal skvělou knihu *Válka na Balkáně* (1913), kterou máte v seznamu doporučené četby: „*J sme proti každé válce a tedy i proti útoku balkánského spolku proti Turecku, protože válka neřeší národnostní otázku, a protože Makedonie zůstane nadále jablkem sváru mezi balkánskými státy a dynastiemi.*“ V tom se jeho slova ukázala velmi prorocká.

Jako hlavní frontu bychom mohli označit frontu proti Thrákii, které spočívala cele na bedrech bulharské armády. Byl to totiž směr na Cařihrad. Bulharská vojska brzy dobyla Lozengrad (tur. Kirkareli) a po krvavé bitvě o Lüleburgaz, což byla největší bitva v Evropě mezi prusko-francouzskou válkou a boji první světové války, byla cesta na Cařihrad otevřena. Podél řeky Marice pak došla druhá bulharská armáda až k Egejskému moři. Úspěšně bulharská armáda bojovala i na západní frontě a velice brzy její oddíly pronikli k městu Seres v Makedonii.

Srbská a černohorská armáda postupovala každá také ve dvou směrech. Napadli z obou stran novopazarský sandžak, na jižní frontě postupovala srbská armáda do Makedonie a v bitvě u Kumanova porazila turecké oddíly, což mělo za následek ovládnutí Kosova. Černohorci oblehli město Skadar a srbské oddíly zároveň postupovaly také k Jaderskému moři, a 18. listopadu obsadily město Alessio (alb. Lezhë), koncem listopadu pak Tiranu a přístav Drač, který byl hlavním cílem srbského tažení. Tím si totiž chtělo Srbsko pojistit přístup k moři a vyhnout se při mezinárodním obchodu nutnosti jakkoli využívat rakousko-uherské území.

Od jihu postupovala také řecká armáda, která obklíčila epirskou pevnost Janinu, a poté zamířila k Soluni. Od severu se ovšem k Soluni blížila i bulharská armáda, a vzhledem k neexistenci dohody o rozhraničení bylo zřejmé, že kdo k městu dojde první, toho bude (v historické literatuře se tomuto soupeření říká „běh o Soluň“). Soluňská posádka se ale bez boje raději vzdala řeckým oddílům několik hodin před tím, než na místo dorazily předsunuté jednotky bulharské armády.

Tak se armáda osmanské říše za tři týdny, k překvapení evropských vojenských kruhů, zcela rozložila. Turecké vládě tedy nezbývalo nic jiného, než požádat o příměří, nechtěla-li ztratit i Cařihrad. Bulharský car Ferdinand ovšem, hnán ctižádostí být tím, kdo po pěti stech letech opět vrátí chrám Hagia Sofia křesťanství,⁴⁶ vydal 17. listopadu, nehledě na vyčerpanost vojska, rozkaz k útoku na Čataldžu, těžce opevněné předmostí Cařihradu. Útok však skončil

⁴⁶ Měl již údajně připraveno šestispreží běloušů, které jeho pozlacený kočár přiveze k tomuto velechrámu.

neúspěchem, takže nakonec nabídku na příměří přijalo i Bulharsko. Bylo vyhlášeno 3. prosince 1912. V rukou Turků tak na evropském území kromě Cařihradu s okolím zůstaly jen pevnosti Drinopol (Edirne), Janina a Skadar, ovšem obklíčené vojsky spojenců. To bylo mimořádné překvapení. Ale tento vývoj balkánsko-turecké války nesprovočil ze světa otázku: Co bude dál? Jak budou reagovat jednotlivé velmoci?

Již dne 5. listopadu 1912 totiž oznámil rakousko-uherský ministr zahraničních věcí hrabě Leopold Berchtold v zahraničním výboru rakouských delegací, že Rakousko-Uhersko sice bere na vědomí „*rozsáhlou měrou novou situaci, způsobenou vítězstvími států balkánských*“, ale zároveň si vyhrazoval pro habsburskou monarchii práva žádat, aby „*legitimní zájmy mocnářství (rakousko-uherského) nedoznaly novou úpravou věci žádné újmy*.“⁴⁷ O několik dní později se veřejnost dověděla, že Rakousko-Uhersko neschválí postup Srbska k Jadranu přes území obývané Albánci a že nestrpí další rozmach srbské moci.⁴⁸ To vyvolalo nevoli v Srbsku a nové napětí rakousko-srbské se okamžitě odrazilo ve veřejném mínění ruském, které se pochopitelně již od začátku října zastávalo Srbska. „*Mezi vídeňským a ruským tiskem se rozzuřil novinářský zápas jako v předvečer vyhlášení války mezi dvěma velmocemi*.“ Vskutku od 6.–7. listopadu 1912 se v denním tisku začínají objevovat titulky: „*Před hrozící válkou evropskou?*“ — nebo „*Zraky celé Evropy určeny k Rakousku*“ či „*Mír evropský a zejména visí na nitkách*.“ apod.

Pokus o mírové řešení poměrů na Balkáně. Druhá fáze války balkánského čtyřspolku proti Turecku

Podepsání příměří mezi Bulharskem, Srbskem, Černou Horou s Tureckem dne 3. 12. 1912 dávalo naději, že bezprostřední nebezpečí celoevropské války nehrozí.⁴⁹ Nyní dostávala slovo diplomacie. V polovině prosince 1912 byly v Londýně zahájeny dvě konference: na první se sešli představitelé válčících států, na druhé jednali o míru a o uspořádání poměrů v jihovýchodní Evropě představitelé šesti evropských mocností, které podepsaly Berlínskou smlouvu z roku 1878. Jednání nebyla snadná. Delegáti balkánských států žádali, aby Turecko přijalo novou hranici na čáře Midye-Rodosto (viz mapa). Portě by tak v Evropě na pevnině zůstalo fakticky pouze širší zázemí Cařihradu a Galipolský poloostrov, tedy jen asi 7,5 tisíc km² ve vzdálenosti 50–70 km od města! Zůstala by mu nicméně kontrola nad úžinami. Požadavek

⁴⁷ Stojan Danev popisuje pozici Rakouska-Uherska následovně: „... zdálo se nám (při jednání o příměří u Čatalždi – pozn. V. Š.), že při jednání o mír narazíme na překážky nejvíce ze strany Rakouska-Uherska. A opravu, po vyloučení Rakouska-Uherska z Německého spolku a po jeho vytlačení z Itálie a hlavně po berlínském kongresu z r. 1878 vzbuzovala jeho politika vůči Balkánskému poloostrovu vždy podezření, pokud jde o její čistotu. Hrabě Andrassy prodloužil jižní hranice císařství ‚au delà Mitrovitza‘. Později vojenské kruhy, v čele s polním maršálkem Beckem, snily o vytvoření zvláštního státu z Makedonie pod protektorátem Rakouska-Uherska. Ba i více: pro nás nebyla tajnou smlouva mezi Rakousko-Uherskem a Rumunskem, podle které oba státy se zavazovaly, že v případě osudných událostí, vyvolaných Bulharskem, zasáhnou společně a odškodní se válečnou náhradou – Rumunsko ve východním Bulharsku a Rakousko-Uhersko v západní polovině poloostrova. Je pravda, že mimo Rakouska-Uherska i Německo mělo značný vliv v Turecku jako jeho blízký spojenec. Avšak přesto bylo zřejmé, že se Německo zajímalo méně o osud poloostrova, nežli Rakousko-Uhersko.“

⁴⁸ Danev, který jednal na zasedání parlamentních delegací s císařem, ministrem zahraničí Berchtoldem a následníkem trůnu k tomu poznamenává, že ohledně otázky makedonské a rozdělení území mezi Srbsko a Bulharsko nenarazil na problémy, stejně tak ohledně postupu Bulharska ve východní Thrákii, ovšem v případě srbského přístupu k moři, což označil, že by byla „nejvážnější záruka pokojného rozvoje Balkánského poloostrova v budoucnosti (a v tom se jednoznačně nemýlil – pozn. V. Š.)“ poznamenal, že jak císař, tak i ministr Berchtold projeví naprostou neústupnost s tím, že pouze následník trůnu se mu zdál povolnější. Zároveň se císař také jednoznačně vyjadřoval v tom smyslu, že by Bulharsko mělo Rumunsku poskytnout kompenzaci v Dobrudži, což se nakonec přes nevoli bulharské vlády uskutečnilo.

⁴⁹ Jednání se vedla na frontě u Čatalže. Vedl je Stojan Danev spolu s generálem Michaiem Savovem, zástupcem vrchního velitele bulharské armády, a náčelníkem generálního štábu generálem Ivanem Fičevem. Tito muži vedli rozhovory i jménem srbským a černohorským. Řecko, které se prakticky do žádného velkého boje nedostalo, zastoupeno nebylo.

byl také, aby se vzdalo ostrovů v Egejském moři. Turecko odmítalo tyto požadavky: necítilo se ještě úplně poraženo, protože nadále drželo obklíčené pevnosti Skadar, Janinu a Drinopol. Rusko a dokonce i Rakousko-Uhersko naléhaly koncem prosince 1912 na tureckou vládu v Cařihradě, aby souhlasila s odevzdáním Drinopole Bulharsku; Německo se odmítlo účastnit kolektivního nátlaku na Turecko. Vcelku však velmoci navrhovaly, aby hranice Turecka byla vytčena příznivěji, než žádalo Bulharsko a Řecko, tedy na linii Midia na Černém moři a Enos na Egejském moři.

Jednání ovšem byla zkomplikována „albánskou otázkou“. Skupina kolem albánského předáka Ismaila Qemaliho⁵⁰ totiž, vyhlásila dne 28. listopadu 1912 ve Vlory svůj samostatný stát. Qemali se již v průběhu války v Budapešti setkal s Leopoldem Berchtoldem, který mu přislíbil, že Monarchie bude albánské snahy o nezávislost podporovat. Balkánské státy pochopitelně s Albánci jako mocenským faktorem nepočítaly a území již bylo předem rozděleno mezi Srbsko, Černou Horu a Řecko. Rakousko-Uhersko a Itálie navrhovaly – každá s jinými úmysly – aby byla vytvořena autonomní Albánie pod pravomocí sultánovou a pod kontrolou velmocí. Na území Albánců však stála srbská vojska, která právě 28. listopadu dobyla přístav Drač, a Černohorci obléhali Skadar. Tyto skutečnosti dráždily vojenské kruhy Rakousko-Uherska, jehož vláda vyhlásila již v polovině listopadu 1912 částečnou mobilizaci a začala soustřeďovat svá vojska při srbské hranici. Vojenské kruhy habsburské monarchie chtěly tehdy jít až do krajnosti: spoléhaly přitom na pomoc Berlína a na nepřipravenost Ruska. Návrh Rakousko-Uherska na zřízení autonomní Albánie měl tedy především protisrbské cíle: Srbsku tak mělo být znemožněno dostat se k Jadranu.

Požadavky Albánců – aby na jejich území byl vyhlášen samostatný stát – byly pochopitelně spravedlivé. Poněkud nadměrné však byly jejich nároky na území o celkové rozloze 80 000 km²: Jejich stát měl zabírat území na severu až do Peče a Prištiny, na východě ze Skopji a Bitolju, na jihu pak měly hranice probíhat až u Janiny. Rakousko-Uhersko navrhovalo území o rozloze 40 000 km², kdežto balkánští spojenci byli ochotni uznat za albánské jen území o 18 000 km². Až teprve dne 22. března 1913 přijala konference velvyslanců šesti evropských států usnesení o vzniku Albánie o rozloze 28 000 km², v níž žilo zhruba 800 000 obyvatel. Další statisíce ovšem zůstaly mimo území tohoto „nechtěného dítěte“ první balkánské války. Teprve v červenci však velmoci rozhodly o tom, že Albánie bude samostatným státem. Zpočátku se spíše uvažovalo o tom, že by měla zůstat jako turecká autonomie.⁵¹

Londýnská konference nepřinášela v lednu 1913 uklidnění – a představitelé velmocí se dokonce rozhořčovali na Turecko, od jehož vlády žádali, aby splnila nároky balkánských států včetně odevzdání Drinopole Bulharsku. Zároveň se velmoci zasazovaly o to, aby Srbsko stáhlo svá vojska z albánského území. Srbsko a Černá Hora nespěchaly vyslovit s tímto rozhodnutím souhlas. Koncem ledna 1913 se situace na Balkáně zkomplikovala tím, že skupina mladoturecké organizace „Jednota a krok“ se dostala (dne 23. 1. 1913) znovu k moci a odmítla

⁵⁰ Ismail Qemali (1844–1919) pocházel z řad albánské muslimské aristokracie. Jeho bratranec se stal dokonce velkým vezírem. Patřil od mládí ke spolupracovníkům bratří Frasheriů, kteří byli hlavní hybnou silou Prizrenské ligy a stáli za úsilím o autonomii albánského etnického území. Zpět do Vlory se vrátil 19. listopadu 1912 a svolal do Vlory albánské národní shromáždění. Jako jeho předsedající pak hrál ústřední roli při vyhlášení nezávislosti Albánie. Spolu s Isou Boletinim a Luigi Gurakuqim pak z balkónu budovy, v němž shromáždění zasedalo, vyvěsil červenou vlajku s dvouhlavým orlem, jenž měl být v 15. století erbem významným znamením albánského národního hrdiny Jiřího Kastrioty Skanderbega, jako symbol albánské nezávislosti. Byl předsedou první albánské vlády a zůstal jím, s přestávkami, až do 4. prosince 1914.

⁵¹ Nový albánský stát vznikl za složitých podmínek. V květnu sice byla Černá Hora přinucena opustit právě dobytý Skadar, na jihu ale stále zůstávala řecká armáda. Vláda vlastně kontrolovala pouze území kolem Tirany a Vlory. V Drači pak vytvořil Essad paša Toptani se skupinou albánských begů protivládu. Nakonec velmoci určili za nového albánského panovníka Wilhelma Wieda z Neuwiedu z Porýní, jehož matkou byla nizozemská princezna a jeho vzdálený příbuzný byl císař Vilém II. Wilhelm Weid dorazil do Albánie 7. března 1914 a za své sídelní město si vybral přístav Durres (Drač). Na trůnu však vydržel pouze 200 dní.

nároky balkánských států na úplnou likvidaci tureckého území v jihovýchodní Evropě.⁵² Znovu se vytvořila napjatá situace a po vypršení příměří dne 3. února 1913 byly zahájeny na balkánských bojištích nové válečné akce.

Průběh války na Balkáně v druhé polovině února a v první polovině března 1913 ovšem již nezavdával příčiny k obavám, že snad dojde k evropskému konfliktu. Obě válčící strany – spojenci i Turecko – spekulovali na únavu. Některým pozorovatelům se zdálo, že Turecko je ve výhodnějším postavení, protože drželo pevnosti Skadar, Janinu a Drinopol. Prodlužování válečného stavu dávalo podněty k úvahám o velkých a zbytečných obětech. Válka se protahovala, ale – anebo právě proto – panika o nebezpečí vzniku celoevropského konfliktu již nevznikala. V posledním týdnu března 1913 byly pak přijaty zprávy o dobytí Drinopole dne 26. března 1913 spojenými vojsky bulharskými a srbskými i v západním tisku s uznáním pro výkon bulharských vojáků a srbského těžkého dělostřelectva. Řecké loďstvo také porazilo turecké loďstvo v Egejském moři a řeckým výsádkům se podařilo obsadit i většinu významnějších egejských ostrovů. Nakonec kapitulovala i pevnost Janina.

Po pádu domněle nedobytné a pro osmanskou říši tak důležité drinopolské pevnosti stal se odpor tureckých vojsk beznadějný. Porta proto přijala dne 1. dubna 1913 podmínky uzavření míru, který předložila oběma bojujícím stranám velvyslanecká konference již 22. března. Dne 6. dubna 1913 souhlasili s jednáním i balkánští spojenci – a tak děla na bulharsko-turecké frontě v polovině dubna 1913 umlkla. Na Balkáně sice ještě nenastal klid – na území Albánců u Skadaru Černohorci ještě bojovali, ale bylo jasné, že Turecko je definitivně poraženo.

Velké pozdvižení, zejména v Monarchii nicméně vyvolala zpráva o tom, že pod náporem černohorských zbraní padl 22. dubna i Skadar. Jak napsal ve své světové politice námi již mnohokrát citovaný Josef Šusta, „na hlavu Berchtoldovu se hrnuly výčitky, že zavlekl svou nerozhodností říši do nejhorší potupy a vydal ji na pospas posměchu všeho ‚zlodějstva‘ jihoslovanského. Ozvaly se hlasy, že Rakousko bude právem označeno za mršinu a nemocného muže Evropy, hodného osudu Turecka, nevzmuži-li se ani nyní k ráně proti Srbům.“ Vláda Rakousko-Uherska pak vskutku veřejně prohlásila, že její vojsko zakročí proti Černé Hoře i v tom případě, že by se velmoci nezúčastnily vojenského nátlaku.

Černá Hora. již stálo dobývání Skadaru třetinu armády, nakonec byla nucena ze Skadaru odstoupit, a také Srbsko se muselo z Albánie stáhnout a vzdát se tak svého vysněného přístavu Drače. Ale prestiž Rakousko-Uherska se tím ve světě nikterak nezlepšila. Dopisovatel německého časopisu „Frankfurter Zeitung“, který popisoval odmítavě a ironicky válečné nálady ve Vídni, nazval svůj článek příznačně – „Österreichische Katastrophenpolitik“: „Evropské Turecko mizí a na jeho místo nastupuje Rakousko, aby nyní ono hrálo roli ‚nemocného muže‘. Tato jeho choroba může trvat poněkud déle, ale mezinárodní situace je nabita tolika zápalnými látkami, že tento proces nemoci může být zrychlen.“ V tom se článek rozhodně nemýlil.

Tak vlastně skončila druhá fáze první balkánské války.

Dělení kořisti. Druhá balkánská válka

Brzy po uzavření příměří mezi Balkánským spolkem a Tureckem byla v Londýně obnovena jednání o definitivním vyřešení hranic na Balkáně. Jednání byla velmi obtížná. Mezi spojenci docházelo ke sporům o územní rozhraničení v Makedonii a v Albánii. Bylo již vysvětleno stanovisko velmocí k „albánské otázce“ a jejich odmítnutí nároků Černé Hory na Skadar a Srbska na Drač. Pokud jde o hranici turecko-bulharskou, zaujaly velmoci dost shodné stanovisko: navrhlly, aby hranice mezi Tureckem a Bulharskem probíhala zhruba na čáře Enez-

⁵² Kamil paša v důsledku toho podal demisi z hodnosti Velkého vezíra. Novým předsedou vlády se stal Mahmud Ševket paša, vládu však určovali čelní představitelé mladoturků Enver bej (později paša), ministr války, Talat paša a Džemal paša. Velký vezír byl pouze figurkou. Tato vláda „tří pašů“ pak stála v čele země až do konce první světové války a byla zodpovědná, zejména pak Enver paša, za arménskou genocidu.

Midye. Turecku tak mělo zůstat na gallipolském poloostrově a ve zbytku východní Thrákie asi 14 000 km². Turci tento návrh přijali dne 30. května 1913. Bulharsko ovšem na druhé straně přišlo o část svého území na severovýchodě. Jako jakousi náhradu za neutralitu si totiž Rumunsko, které se války neúčastnilo, ač s ním spojenci, zejména pak Stojan Danev, jednali, požadovalo část Dobrudže. Rumunské požadavky, které byly projednány na konferenci v Petrohradě ve dnech 31. 3.–9. 5. 1913, nakonec Bulharsko s těžkým srdcem vyplnilo a odstoupilo Rumunsku jižní část Dobrudže s městem (pevností) a dunajským přístavem Silistra. Bulharsko dále slíbilo rumunské vládě, že v Makedonii, pokud bude patřit Bulharsku, poskytne Aromunům čili Kucovlachům, resp. Cincarům, kteří hovořili románským jazykem a Rumunsko se stavělo do role jejich ochránce, náboženskou a kulturní svébytnost. Smlouvu o Dobrudže považovali v Bulharsku za velkou národní křivdu.

Nároky Bulharska a Řecka vůči Turecku byly splněny vcelku podle přání jmenovaných. Stanovení hranic mezi Srbskem, Řeckem a Bulharskem se však ukázalo velmi obtížné. Už za vojenského tažení v listopadu 1912 došlo ke konfliktu mezi řeckými a bulharskými vojsky v Soluni, později docházelo ke srážkám mezi bulharskými a srbskými jednotkami na území Makedonie. Srbsko, odtlačené rozhodnutím velvyslanecké konference v Londýně od Jadranu, žádalo v únoru 1913 bulharskou vládu o revizi dohody o rozdělení Makedonie z března 1912. Ostatně větší část i nesporného území v tuto chvíli kontrolovala srbská armáda, jak ukazuje názorně mapka. Bylo to dáno tím, že bulharská vojska byla angažována zejména na thrácké frontě. V Sofii však trvali na původním ujednání a chtěli, aby spor rozhodl ruský car. Srbsko se pak spojilo s Řeckem: obě země domluvily stanovení hranic v Makedonii tak, aby srbsko-bulharská hranice šla po Vardaru a Bregalnici až ke Gevgelii, odkud měla vyjít i bulharsko-řecká hranice směrem na jih od Kukuše přes Strumu k Egejskému moři západně od přístavu Kavala (která měla připadnout Bulharsku). Řecko pak slevilo ze svých původních nároků na hranice proti Srbsku a vzdalo se Bitoly: tak si zároveň zabezpečilo podporu Srbska v nárocích na Soluň. Obě země využívaly toho, že větší část Makedonie kontrolují a vytvářely v městech své správní orgány. Vyháněly bulharské učitele a kněze a to vyvolávalo nespokojenost mezi obyvatelstvem.

Spory mezi balkánskými státy o rozdělení dobytého území vyvolávaly v Evropě obavy, aby dělení Makedonie nepodnítilo novou válku a tím i celoevropskou srážku. Tyto obavy se nakonec ukázaly oprávněné. Sporů mezi balkánskými státy využilo především Rakousko-Uhersko, které usilovalo získat za svého spojence Bulharsko: proto mu slibovalo pomoc v jeho nárocích proti Srbsku. Navíc se ve sporu odmítlo angažovat Rusko, které se obávalo, že rozhodnutí ve prospěch Bulharska by vehnalo Srbsko do náruče Rakousko-Uherska a doporučilo bulharské vládě smlouvu o Makedonii revidovat. Tím ovšem jen napomohlo ke sblížení Bulharska s Německem a Rakousko-Uherskem.

Bulharský král Ferdinand Koburský, spoléhaje na tuto pomoc, pak vydal 29. června 1913 rozkaz svým vojskům zaútočit v Makedonii na srbské a řecké pozice s cílem zmocnit se Soluně a Bitoly. Učinil tak bez vědomí kabinetu a tento jeho rozkaz byl později a dodnes je bulharskou historiografií nazýván jako „zločinný“. Cara Ferdinanda k tomu přiměla drobná povstání v některých makedonských oblastech proti srbské přítomnosti. I když byla povstání potlačena, Ferdinand se domníval, že příchod bulharské armády by v Makedonii vyvolal všeobecnou podporu obyvatelstva. Začala druhá balkánská válka. Ovšem bulharské jednotky byly většinou umístěny na východě, a západní armáda spojeným srbským a řeckým jednotkám stačit. Zpočátku sice porazila srbské jednotky u Udova, přerušila železnici Skopje – Soluň a řecké vojsko porazila u Gevgelije, ale vzápětí přešly srbské a řecké jednotky do protiofenzívy. Srbská armáda porazila bulharské oddíly na řece Bregalnici a řecká u Kukuše. Naděje na povstání v Makedonii se nesplnily. Navíc vstoupilo 10. července 1913 do války proti Bulharsku Rumunsko a 13. července i Turecko. Rumunské oddíly postupovaly na Sofii a tureckým se podařilo znovu obsadit Drinopol. Rakousko-Uhersko a Německo

Bulharsku nijak nepomohly. Bulharská vláda tak byla nucena požádat o příměří, o němž bylo jednáno od 30. července 1913 v Bukurešti. Mírové smlouvy byly pak podepsány dne 10. srpna 1913.

Výsledky obou balkánských válek byly takovéto: Za 10 týdnů, které oba válečné konflikty trvaly dohromady, padlo přibližně 200 000 vojáků! Boje se odehrávaly na rozloze 170 000 km². Poprvé zde bylo ve větší míře v bojových akcích využito letadel.

Porážka Bulharska ve druhé balkánské válce je dodnes bulharskou historiografií označována jako „první národní katastrofa“ (druhá je pak jeho porážka ve Velké válce). Bulharsko sice získalo i přes svou porážku území o rozsahu 23 000 km², ztratilo ale ve prospěch Rumunska další část jižní Dobrudže až po linii Balčik-Tutrakan v celkovém rozsahu 4 000 km² tisíc km s 350 000 obyvateli a na jihu musilo ustoupit z pozic dobytých na Turecku ve prospěch Turecka (prakticky celá východní Thrákie, odkud se postupně vystěhovalo slovanské obyvatelstvo do Bulharska) i Řecka (přístav Kavala a okolí). Bulharsko tak nakonec udrželo jen pirinskou Makedonii s výběžkem kolem města Strumica a egejské pobřeží mezi řekami Marica a Mesta. Odstoupením drinopolské Thrákie se Bulharsku navíc zkomplikoval přístup k jeho egejskému přístavu Dedeagač (Alexandrupolis), neboť jediná železniční trať do bulharského vnitrozemí vedla právě přes Drinopol. Bulharsko po Bukurešťské mírové smlouvě mělo rozsah 119 000 km².

Nejvíce se rozšířilo Řecko, které přitom mělo nejmenší podíl na válečném úsilí a do velkého boje je jeho jednotky dostaly až v druhé balkánské válce. Své území proti stavu ze září 1912 zvětšilo o 51 tisíc km² s 1,6 mil. obyvatel. Řecko získalo většinu egejské Makedonie včetně Soluně, Seresu a dalších velkých měst jako Lerin, Voden, Kukuš a Drama, a poloostrova Chalkidiki s mnišským „státem“ Athosem, přístavu Kavala a ostrova Thasos. Konečně byla k Řecku připojena definitivně i Kréta a také většina egejských ostrovů, a také jižní Epir s Janinou. Řecko nyní měřilo 120 000 km².

Srbsko nabylo 40 tisíc km² s 1,3 mil. obyvatel, měřilo 87 300 km² a jeho obyvatelstvo vzrostlo z 2,9 miliónů na 4,4 milióny obyvatel. Obsadilo většinu severní Makedonie (jak se ostatně dnes nazývá tento státní útvar, který se osamostatnil v roce 1992) s městy Skopje, Bitolja, Ochrid, Struga, Kruševo, Veles, Prilep, Kočani a dalšími. Srbsko kromě vardarské Makedonie získalo větší část Novopazarského sandžaku, celé Kosovo a část Metochie s Prizrenem. Srbsku se tak sice nepodařilo dosáhnout přístupu k moři, ale zdvojnásobilo svou rozlohu. Nicméně mezi obyvatelstvem, které získalo, bylo sice hodně Srbů, ale v Makedonii také hodně bulharsky smýšlejících obyvatel, na Kosovu pak převážně obyvatelstvo albánské a v Sandžaku muslimské. Srbsko tak již nebylo čistě srbským státem, jak tomu bylo doposud.

Černá Hora připojila část novopazarského sandžaku s městy Berane, Plevlje, Rožaje a Bijelo Polje a získalo také velkou část Metochie s městy Peć a Djakovica a definitivně i výběžek s městy Plav a Gusinje, o nějž přišlo (tehdy výměnou za Ulcinj) po Berlínském kongresu. Její zisky obnášely 5 000 km². Celkově nyní měřila 14 200 km² a měla 435 000 obyvatel. Velkou část nově získaného obyvatelstva ovšem činili slovanští muslimové v Sandžaku a Albánci v Metochii.

Je Východní otázka vyřešena?

Zdávalo by se tedy, že Východní otázka je vyřešena. Nemocný muž na Bosporu ztratil většinu svého evropského území, zůstala jí pouze Východní Thrákie, a tedy kontrola nad úžinami. Jak poznamenal Stojan Danev, „*prakticky se splnil staletý sen křesťanského světa – vyhnání Turků z Evropy.*“ Nicméně takovéto vyřešení Východní otázky rozhodně nebylo spravedlivé a do budoucna zanechalo velké problémy, zesílené ještě událostmi Velké války, které jsou viditelné dodnes.

V Makedonii se stalo se přesně to, čeho se obávali někteří členové VMORO a také Krste Misirkov. V osmanské říši sice bylo místní obyvatelstvo vystaveno nejružnějším ústrkům, ovšem

nebylo to dáno národnostní otázkou. I proto ostatně viděli zejména levicově zaměřeni příslušníci VMORO jako jediné řešení autonomii v rámci Turecka. Nové státy, které získaly Makedonii, totiž byly státy národními a agresivně nacionalistickými a jejich cílem bylo vytvoření homogenních národních celků. Proto bylo v řecké části Makedonie neřecké obyvatelstvo vystaveno tvrdé grekizaci, která je ostatně pro toto území charakteristická dodnes. Slovanská, dnes již jen malá menšina, dodnes nemá v řecké Makedonii žádná národnostní práva, školy, mluvit „makedonsky“ se na ulicích nikdo nedovází.

V Srbsku bylo bulharsky smýšlející makedonské obyvatelstvo naopak vystaveno tvrdé srbizaci. Paradoxně to byly teprve komunisté, kteří na svém zasedání partyzánského antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie 29. listopadu 1943, uprostřed litého národně-osvobozenického boje, rozhodli o poválečném vzniku makedonské jugoslávské federativní republiky, v němž bude státní národ „národ makedonský“. Teprve po druhé válce tak začal vznikat spisovný makedonský jazyk na základě tezí, které kdysi, v roce 1903, načrtl Krste Misirkov.

Po skončení balkánských válek nebylo také nesnadné nevidět, že Bulharsko bude i nadále pomýšlet na získání Makedonie. Touha po naplnění ideje san stefanského Velkého Bulharska, touha po získání Makedonie, nakonec v obou světových válkách vedla Bulharsko k tomu, aby se přidalo na stranu těch, kteří jí tuto touhu mohli vyplnit. A protože Srbsko se v té první pevně vázalo na státy Dohody, přistoupilo Bulharsko k ústředním mocnostem, s jejichž pomocí v roce 1915 skutečně severní, vardarskou Makedonii získalo. Spolu s nimi ovšem bylo poraženo a přišlo o další kus Makedonie (oblast kolem Strumice) a navíc i o přístup k Egejskému moři. Také ve druhé světové válce se Bulharsko přidalo k ose Berlín-Řím-Tokio a podařilo se mu v roce 1941 získat nejen prakticky celou Makedonii (tedy bez Soluně i řeckou část), ale i přístup k Egejskému moři. Ovšem spolu s Osou bylo také Bulharsko poraženo a z válečných zisků si pochopitelně nemohlo nic podržet. Trauma Makedonie tak v Bulharsku přetrvává dodnes. Uznání svébytnosti makedonského národa je pro většinu Bulharů dodnes nemožné.

Albánci sice získali svůj stát, ale polovina jejich etnika zůstala mimo něj, rozdělena do Srbska (na Kosovu a v jižním Srbsku), Černé Hory (v jižní Černé Hoře, kde ale žili již před balkánskými válkami, a v Metochii, ale to pouze do porážky Černé Hory v roce 1915, po Velké válce byla Černá Hora připojena k Srbsku a spolu s ním do Království Srbů, Charvátů a Slovinců [od roku 1929 Jugoslávie], a Kosovo s Metochií zůstalo do druhé světové války v rámci Jugoslávie rozděleno do bánovin) a také v západní Makedonii, která byla po Velké válce součástí Jugoslávie a po druhé světové válce pak Makedonské republiky v rámci Jugoslávie (dnes Severní Makedonie). Za druhé světové války vznikla pod patronací Itálie velká Albánie, kdy se podařilo prakticky naplnit myšlenky zakladatelů Prizrenské ligy o sjednocení všech Albánců v jednom velkém albánském etnickém prostoru. Toto řešení ovšem padlo zároveň s porážkou hitlerovského Německa. Albánci na Kosovu sice získali po válce v rámci Srbska autonomii (v Makedonii nikoli), ovšem se situací i tak nebyli většinově spokojeni. Kosovská otázka a albánská otázka, tedy sjednocení albánského etnika v jednom státě, je tedy aktuální dodnes.

Řecku se podařilo svou velkou myšlenku naplnit na několik let po skončení Velké války. Jako vítězný stát se podílel na parcelaci osmanské říše, která si tím, že se za války přidala k ústředním mocnostem, podepsala rozsudek smrti. Po konci války byla velmocemi prakticky rozparcelována a měla být omezena pouze na anatolijské území. Celou východní Thrákií obsadilo Řecko, spolu s oblastí kolem města Smyrny v Malé Asii. Ovšem ne všichni v Turecku se s touto situací smířili. Do čela nespokojených se postavil soluňský rodák Mustafa Kemal, který se proslavil jako velitel obrany Dardanel před anglo-australsko-novozélandskou invazí v roce 1915. On to vlastně byl, který zasadil osmanské říši definitivní úder tím, že detronizoval sultána a založil tureckou republiku, postavenou na světských, nikoli náboženských principech

a snažil se ji „evropeizovat“. Odmítl vnucenou mírovou smlouvu, na hlavu porazil řeckou armádu a zachoval pro Turecko jak Cařihrad, tak východní Thrákií v hranicích z roku 1913. Výsledkem pro Řecko prohrané války pak byla nucená „výměna“ obyvatelstva, kdy se z tureckého území muselo vystěhovat všechno řecké křesťanské obyvatelstvo – více jak 1 400 000 lidí – a naopak z Řecka zase, až na výjimku západní Thrákie, obyvatelstvo muslimské, ať již tureckého, ať již řeckého či slovanského původu. Jednalo se o více než 400 000 lidí. Řecko tak se zánikem řeckého osídlení v Malé Asii a na tureckém pobřeží Černého moře, které tam vznikalo již tisíc let před Kristem, definitivně muselo svoji Velkou ideu pochovat. Na druhou stranu etnicky homogenizovalo svůj stát, když velkou část těchto přesídlenců směřovalo právě do Makedonie, kde tak řecké obyvatelstvo získalo definitivně převahu.

Mohli bychom ostatně hovořit i o bosenské otázce, která je také dědictvím Východní otázky. Rezidua Východní otázky tedy přežívají do dnešních dní, a v žádném případě to nejsou rezidua zanedbatelná...